

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**BERBERÎ DİLİNİN KABİL AĞZINDA TÜRK ALGISI VE TÜRKÇE SÖZ
VARLIĞI**

Lamine TAMSSAOUT

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ

MANİSA-2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**BERBERÎ DİLİNİN KABİL AĞZINDA TÜRK ALGISI VE TÜRKÇE SÖZ
VARLIĞI**

Lamine TAMSSAOUT

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21.05.2019 tarih ve 17/Ek-15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Lamine TAMSSAOUT'un "**Berberî Dilinin Kabil Ağzında Türk Algısı Ve Türkçe Söz Varlığı**" konulu tezi incelenmiş ve aday 12.06.2019 tarihinde saat 09:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Zeki Kaymaz

ÜYE

Prof. Dr. A. İlker

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Betül B. DÖKMEZ

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “BERBERÎ DİLİNİN KABİL AĞZINDA TÜRK ALGISI VE TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../20..

Lamine Tamssaout

İmza

ÖZET

BERBERÎ DİLİNİN KABİL AĞZINDA TÜRK ALGISI VE TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI

Üç yüzyıl boyunca (1515-1830) Cezayir'e hükmeden Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Cezayir halkları (Berberîler, Araplar, Morlar, Yahudiler...) ve Türkler hem kültür hem de dil açısından birbirlerini etkilemişlerdir. Bu halklardan biri ise, eski çağlardan beri Kuzey Afrika'da yaşayan Berberîler ve özellikle Kabil halkıdır. Osmanlıların etkisi; Berberî toplumlarından biri olan Kabillerin kültürü ve dili üzerinde *önemli* bir yere sahiptir. Böyle olmasına rağmen, Berberîcedeki Türkizmler (Türkçe unsurlar), akademik çalışmalarda *ihmal edilmiş* bir konudur. Bu üç yüzyıllık tarihsel devir süresince, Kabilcede Osmanlıların varlığı dört kelimeye indirgenmiştir: *baqlawa*, *beylek*, *bacaya* ve *lxuğa*. Bu çalışmada, *Berberî Dilinin Kabil Ağzında Türk Algısı ve Türkçe Söz Varlığı* başlıklı yüksek lisans tezinde, Kabillerin 1515-1830 yılları arası dönemi ele alınmış ve Kabil Berberîcesinde bulunan Türkizmlerin sosyolojik ve lengüistik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Cezayir halkı, 1848 yılında Fransa sömürgesi altındayken, *soyadı* almak zorunda kalmıştır. Günümüze kadar devam eden bu soyadlarında birçok *Türkçe* lakap ve iz bulunmaktadır. Çalışmada kapsamında Kabil soyadlarında bulunan *Türkçe* lakaplardaki Türkizmlere de yer verilecektir.

Tüm bu Türkizmlerde sadece bugünkü Türkizmler değil, 16-18. yy da Kabil halk şiiirinde kullanılıp unutulmuş olan söz varlığı da ele alınacaktır.

Abstract

Turkish Elements and Perception of Turkish in Berber Language «Kabyle Dialect»

The Ottoman Empire reigned Algeria for three centuries during which the Algerian people (Berbers, Arabs, Moors, Jews...) and the Turkish influenced one another in a way or another especially in terms of culture and language. Berbers and Kabyles who have existed since antiquity were a worthwhile subject in the Ottoman Empire's history. On the other hand, the Ottoman existence takes an important corner in Kabyle culture. Although the case, the subject of Turcisms (Turkish Loans) is almost neglected in academic works and research papers. This wide culture is just reduced to four words; Baqlawa, Bacagha, Lxuga and Baylek. For this reason, and after evaluation of the historical era of Kabykia which lasted from 1515 to 1830, this Master dissertation entitled ***“Turkish Elements and Perception of Turkish in Berber Language «Kabyle dialect»”*** aims at a sociological and linguistic study of Turcisms in Kabyke language. Algeria as an ancient French colony, and after the passing of the Civil State Law in 1948, many Turkish family names are witnessed. That's why this work deals also with the Turkish surnames in Kabyle families. The subject of this modest work is not only concerned with Turcisms which are currently present in Kabyle language., but also it highlights the mention of Turcisms used in the past times that are mainly forgotten in the present Kabyle language. These tursisms stated only in the Kabyle folk poetry.

ÖNSÖZ

Afro-Asyatik dillerinden biri olan Berberî dili, (Kanarya Adalarında) Atlantik Okyanusu'ndan, Mısır'da Siwa Vahalarına, Kuzey Afrika'dan Burkina Faso'ya kadar geniş bir coğrafi alanda eski çağlardan beri konuşulmaktadır. Bu coğrafi alan, dönemden döneme ve milletten millete farklı isimlerle adlandırılmıştır: *Libya toprağı, Berberîstan, Berberî, Amaziğ toprağı, Mağrip ülkeleri...* gibi.

Diyalektoloji çalışmalarına göre, Berberîce 5 ağız bölgesine ayrılmaktadır: *Güney diyalektleri, Doğu diyalektleri, Kuzey Sahra diyalektleri, Batı diyalektleri ve Moritanya diyalekti.*¹ Bu çalışmanın dördüncü bölümünde Berberî diyalektleri arasında coğrafi batı bölgesinde konumlanmış *Kabil ağızı* değerlendirilecektir.

Berberî dili günümüzde tüm dünyada toplam 25 diyalekte sahip olup, dünyada 38 milyondan fazla konuşura sahiptir.² Berberîler, eski çağlarda, medeniyet ve gelişme yolundan yürürken, komşuları gibi kendi alfabelerini icat etmişlerdir. Berberî dilinin alfabeti *Tifinay* olarak adlandırılmaktadır. Arkeolojik bulguların da ispat ettiği gibi, Tifinay'ın en eski kullanımının M.Ö. 6. yy 'da olduğu tahmin edilmektedir.³

Tüm dünya milletleri gibi, Berberîler de tarihlerinin çoğunu farklı kavimlerle paylaşmışlardır. Fenikeliler, Hunlar, Bizanslar, Romanlar, Yunanlar, Araplar, İspanyollar, Türkler ve Fransızlar bu kavimlerden bazılarıdır. Tüm bu milletlerin Berberî sınırlarına girişinin sebebi çeşitli olsa da sonucu tektir: *işgal*. Yaklaşık 23 yüzyıl boyunca, Berberîler tarih boyunca farklı halklarla karşılaştıklarından dolayı, kültürlerinde ve dillerinde büyük bir yabancı etkileşimi görülmektedir.

Berberî topraklarında ilk yabancı varlığının M.Ö. 8. yy a doğru olduğu kabul edilmektedir. Bu dönem "Fenike dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Berberîler ticarî ilişkilerle Akdeniz kenarlarında küçük yerleşimler inşa edip *Kartac* (Bugünkü Tunus) krallığını kurmuşlardır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi,

¹ Mohand Akli Hadadou, **Dictionnaire des Racines Berbères Communes**, HCA, Alger, 2006/2007, s.16.

²<https://www.ethnologue.com> (20.02.2018). Bu sitede, konuşurların istatistikleri global olarak değil bölgelere göre verilmiştir.

³De George L.Campbell and Christopher Moseley, **The Routledge Handbook of Scripts and Alphabets**, 2nd ed., Routledge, 2012, s.57.

Berberîlerin tarihî dönemlerinin ele alındığı ikinci bölümde açıklanmıştır. Tezin konusu Osmanlı Türkçesi'nin Kabil Berberîcesi üzerinde dilsel etkileşiminin incelenmesidir. Bu sebeple "Kabil bölgesindeki Osmanlı dönemi" üçüncü bölümde daha uzun bir şekilde anlatılacaktır.

13. yüzyılda doğan Osmanlı imparatorluğu, 7 yüzyıl içerisinde, 3 kıtada hüküm sürmüştür. Hüküm sürdüğü toplumların dilleriyle de birbirlerini etkilemişlerdir. Bu süreçte Türk dili ve başka diller arasında da söz alışverişi görülmüştür. Nihad Sami Banarlı'nın ifade ettiği gibi: "*İmparator dilleri, milletlerin hâkim oldukları topraklarından vergi alır, baş alır, mahsul toplar gibi kelime de alır*".⁴ Bu açıdan, 3 yüzyıldan uzun bir süreçte etkin olduğu Cezayir'deki (1512 – 1830 yılları arasındaki), Kabil Berberîcesi ile de söz alışverişi görülmektedir. Birinci bölümde söz alışverişinin konusu ele alınmış, "*Berberî dilinin Kabil ağzında Türk algısı ve Türkçe unsurları*" başlığını taşıyan beşinci bölümünde ise, Kabil Berberîcesindeki Türkçe unsurlar, hem fonetik, morfolojik hem de sosyo-linguistik açılardan incelenmiştir

Cezayir'den Türkiye'ye uzanan yolculuğun her aşamasında yanımda olup varlığını sürekli hissettiren, her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen, ihtiyaç duyduğum bilgide akademik anneliğimi üstlenen, değerli danışman hocam Doktor Öğretim Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ'a şükranlarımı sunar, teşekkür ederim.

Türkoloji'yi keşfetmemi sağlayan, akademide sınırların hiçbir önemi olmadığını öğreten, yardımlarıyla çalışmanın her aşamasına katkıda bulunan Prof. Dr. Chakib Benhafri hocama teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmasının yürütülmesinde yardımcı olan, maddî manevî destek veren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ayşe İLKER, Doktor Öğretim Üyesi Gürol PEHLİVAN, Doktor Öğretim Üyesi Serpil ERSÖZ'e; çalışmanın yöntemi konusunda yardımcı olan Prof. Dr. Zeki KAYMAZ'a; Berberîce konusunda desteklerini esirgemeyen hocalarım Sn. Ahmed HAMOUM, Doktor Öğretim Üyesi Nouredine BELLAL ve "Tamazight Dili Eğitiminin Pedagojik ve Dilbilimsel Ulusal Merkezi'nin müdürü Prof. Dr. Abderezzak DOURARI'ye teşekkür ederim.

Türkiye'de bulunduğum sürece, yabancılığımı hissettirmeyip her konuda yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet Kemal ÇELEBİ ve Prof. Dr. Birol KOVANCILAR'a minnettarlığımı bildiririm.

⁴Nihad Sami Banarlı, **Türkçenin Sırları**, 11.Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, 1988, s.21

Ayrıca, bu zorlu süreçte, benimle birlikte sıkıntılara katlanan aileme; Türkçeyi ve Türk kültürünü bana çocukken esen müzikleriyle tanıtan “Yedi Karanfil Grubu”na ve meslektaşım Şule ŞENTÜRK’e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
Abstract	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GÖRSEL MALZEME	xiii
GİRİŞ.....	1
A. KONU	1
B. AMAÇ	2
C. YÖNTEM.....	4
Ç. LİTERATÜR TARAMASI	4
1. BÖLÜM DİLBİLİMSEL ÖDÜNÇLEME VE TÜRKİZM ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ	
1.1. DİLBİLİMSEL ÖDÜNÇLEME.....	6
1.1.1. Ödünçleme Üzerine Genel Bir Bakış	6
1.2. KABİL BERBERİCESİNDEKİ TÜRKİZMLER(TURCİSMES)...	11
1.2.1. Türkizm (Turcisme) Nedir?.....	11
1.2.2. Kabil Berberîcesindeki Türkizmler Üzerine	12
1.2.3. Kabil Berberîcesinde Alıntı Türkizmlerin Tipleri.....	12
1.2.4. Türkçenin Genel Olarak Cezayir’de ve Özel Olarak Kabil Bölgesinde Yok Olma Süreci	16
2.BÖLÜM “𐤆𐤏𐤃𐤅𐤃𐤕 / İMAZİĞEN” BERBERİLERİN TARİHİ	
2.1. BERBERİLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE ÖNE SÜRÜLEN GÖRÜŞLER.....	18
2.1.1. Geleneksel Hipotezler	18
2.1.2. Antropolojik Veriler.....	19
2.2. TARİH BOYU BERBERİLERİN ADLARI.....	23

2.3. BERBERİSTAN'DA YABANCI DEVİRLER ÜZERİNE ÖZET	27
2.3.1. Firavun Dönemi (M.Ö 960- M.Ö 715)	27
2.3.2. Fenike Dönemi (M.Ö 814 –M.Ö 218.)	27
2.3.3. Roma Dönemi: (M.Ö 146 – 430)	28
2.3.4. Vandal ve Bizans Dönemleri: (429-700)	29
2.3.5. Arap Müslüman Fetihleri: 7. yy	30
2.3.6. Osmanlı Dönemi: 1516-1830.....	30
2.3.7. Avrupalı Kolonyal Dönemler (İngiltere- İtalya-Fransa) 18.yy - 19.yy	32

3.BÖLÜM OSMANLI DÖNEMİNDE KABİLLERİN TARİHİ

3.1. KABİLLER VE OSMANLILAR (1516-1830): TARİHE GENEL BİR BAKIŞ	33
3.2. OSMANLI DÖNEMİNDE KABİL HALKININ İKTİSADÎ VE SOSYAL HAYATI	37
3.2.1. Osmanlıların Kabil Halkına Koyduğu Vergi Tipleri.	37
3.2.2. Osmanlıların Kabil Dağlarındaki Ahşap İşletmeciliği (Karasta)..	40
3.3. KABİL HALKININ SOSYO-POLİTİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ	43
3.3.1. Kabil Kadının Arazı Mirasından Mahrum Edilmesi.....	44

4. BÖLÜM BERBERÎ DİLİ /٤٠٤٠٤٠٤٠/ ÜZERİNE DİLBİLİMSEL BİR

BAKIŞ

4.1. BERBERÎCENİN SINIFLANDIRILMASI	47
4.2. BERBERÎCENİN DEMOGRAFİSİ VE COĞRAFYASI.....	48
4.2.1. Diyalektolojik Çeşitlilik.....	48
4.3. KABİL BERBERÎCESİNE GENEL BİR BAKIŞ	52
4.3.1. Fonoloji	53
4.3.2. Morfoloji	56
4.3.3. Sentaks	60

4.4. BERBERİCE EĞİTİMİ ÜZERİNE.....	62
5. BÖLÜM KABİL BERBERİCESİNDE TÜRKİZMLER VE TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI	
5.1. MORFOLOJİK OLARAK TÜRKİZMLER VE TÜRKÇE UNSURLAR	66
5.1.1. Sözcükler.....	75
5.1.2. Ekler.....	98
5.1.3. Kabiller Tarafından Türklere Verilen Adlardaki Türkizimler.	99
5.1.4. Lakaplar	102
5.2. SEMANTİK VE SOSYO-LİNGUISTİK OLARAK TÜRKİZMLER VE TÜRK	104
5.2.1. Türk Kabil Bağlantısını Yansıtan Terimler:	105
5.2.2. Yapı ve Eşya İle İlgili Terimler:	106
5.2.3. Gastronomi (Mutfak) İle İlgili Terimler:	107
5.2.4. Toplumsal Sınıflar İle İlgili Terimler:	108
5.2.5. Meslekler İle İlgili Terimler:	111
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR DİZİNİ

A.H.	Adolphe Hanoteau
Ar.	Arapça
k.a.	Kelimenin aslı
Bkz.	Bakınız
Br.	Berberice
dl.	Dişil
Dr.	Darica
er.	Eril
f.	Fonetik
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İb.	İbranice
is.	İsim
İt.	İtalyanca
Kb. Br	Kabil Berbericesi
K.h.ş.	Kabil halk şiirleri
l.	Leksik
m.	Morfolojik
M.Ö	Milattan Önce
TDK	Türk Dil Kurumu
Tr.	Türkçe
sf.	Sıfat
sm.	Semantik
vs.	Vesaire

GÖRSEL MALZEME

Harita 1: Kuzey Afrika'daki Meşta el-Arbi tipinde olan insanların keşif yerlerinin haritası.....	20
Harita 2: İspanyollar tarafından çizilmiş Kuku kraliyetinin haritası.	34
Harita 3: Berberîcenin konuşulduğu bölgelerin haritası.....	48
Harita 4: Cezayir'de Kabil bölgesinin konumunun haritası	52
Görsel 1: Mir'at ül-Cezair isimli eserde Kabiller konusunun geçtiği sayfanın resmi (sayfa 41).....	3
Görsel 2: Meşta el-arbi tipinde kadın kranyumu	19
Görsel 3: D. Hadjouis ve J-N. Vignal tarafından bilgisayar aracılığıyla reforme edilmiş Ibéromaurusien kafası (Aumassip, 2001: 66).....	21
Görsel 4: Gafsalı döneminde kullanılan litik endüstri (Cezayir'in doğusu)	22
Görsel 5: Genevois, 1974 eserinden: Emir u-l'Kadi'nin 25 Haziran 1603 tarihinde Rey Don Phelip'e gönderdiği mektup.	36
Görsel 6: Charles,1868 eserinden 1682 yılındaki Ait Abbas kraliyetinin emiri Si Abdelkader Ben Mohammed Amoqran Osmanlılara verdiği ağaçların işlenmesi ve kullanılması dair izin mektup.....	41
Görsel 7: Cezayir Edebiyat Yüksek Okulu'nda, 19.Kasım.1898 tarihinde Pallissine Marie'ye verilmiş Kabilce diploması.....	62
Görsel 8: Ammār ben Said Boulifa'nın 1897 yılında hazırladığı Kabilce ders kitabı.....	63
Görsel 9: Fas Yüksek Öğretim Enstitüsü'nde hazırlanmış Berberîce diplomasının örneği	64
Görsel 10: Cezayir şehrinde kullanılan (Nnah) kapı tokmağı.....	89
Görsel 11: Fransisco Salvador-Daniel, Chansons Arabes, Mauresque et Kabyles, éditions Costallat et Cie, 1860'dan “Stambul” şarkısının portresi.....	93
Görsel 12: Fransisco Salvador-Daniel, 1860, « Stambol »'dan “Stembul” şarkısının müzik partiyonu (1. mısra).	94
Görsel 13: Berberîler sarayının tasarmı.	106
Görsel 14: Berberî mutfağından malzemeler.	107
Görsel 15: Le Chevalier eserinden 1864 yılında Tirailleurs Algeriens ordusundan bir asker portresi.	109

Görsel 16: « Tirailleurs Algériens » ünitesinde “Turco”asker fotoğrafı (1865). 110

Şema 1: Kabil toplumunun teşkilat piramidi..... 44

Şema 2: Kabil Berberîcesinin ünlüleri 55

Şema 3: Berberîcenin sentaktik kategorileri..... 61

Tablo 1: Bölgeye ve ülkeye göre tasnif edilmiş Berberîce diyalektlerinin tablosu. . 50

Tablo 2: Kabil Berberîcesinin ünsüzleri..... 53

Tablo 3: Kabil Berberîcesindeki zamirler. 56

Tablo 4: Kabil Berberîcesinde fillerin çekilmelerinde eklenen kişi ekleri..... 57

Tablo 5: rwi (karıştır-) fiilinin geçmiş zaman çekimi (Çekim örneği)..... 57

Tablo 6: Kabil Berberîcesinde fiillerin kavramları (emir kipi olumlu ve olumsuz).. 59

Tablo 7: Kabil Berberîcesinde fiillerin zamanları.**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

Tablo 8: Kabil Berberîcesindeki Arapça unsurlar üzerinde /y/ veya /w/ seslerinin düşürülmesine örnek tablosu..... 67

Tablo 9: Kabil Berberîcesindeki Türkizmlerde genel fonetik değişiklikler..... 68

Tablo 10: Kabil Berberîcesinde Türkizmlerin genel listesi. 72

Tablo 11: Kabil Berberîcesinin Latin ve Tifinay harfleri ile verilmiş alfabesi (yazılış ve söyleyiş). 74

Tablo 12: Kabil Berberîcesinde yer alan Fransızca emir kipli fiiller..... 114

GİRİŞ

A. KONU

Berberî coğrafyasındaki, Osmanlı dönemi Berberîlerin tarihi için ihmal edilemeyecek bir dönem sayılmaktadır. Üçyüzyıldan fazla süren bu dönem boyunca, iki toplumun kültür ve dil açısından birbirlerini besledikleri görülmektedir. Üzerinde durulması gereken nokta, Türkoloji ya da Berberoloji çalışmalarında bu konunun (özellikle dilbilim çerçevesinde) ihmal edilmesidir. Bu tür akademik boşluklar, sadece Berberîceye özel bir durum sayılmamaktadır. Profesör Alf Grannes, *Turco-Bulgarica: Articles in English and French Concerning Turkish Influence on Bulgarian*⁵ isimli eserinin girişinde, Bulgarcadaki Türkçe alıntılarının Slavistler tarafından çalışılan bir konu olduğunu ve Türkologların bu tür çalışmaları *pek önemsemediklerini* belirtmiştir⁶.

Bu konuyu Osmanlıların hükmettikleri Berberî ülkelerinde (Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas) tüm Berberîce diyalektlerinde bir yüksek lisans tezi içerisinde incelemek elbette mümkün değildir. Ancak, ilk deneme olarak, bu çalışmada Kabil Berberîcesinde kalan veya kaybolan Türkçe unsurlar incelenmeye çalışılacaktır.

Kabil Halk şiirleri incelendiğinde, eski zamanlarda Kabillerin Türklere farklı isimler verdiği görülmektedir. Tezde, Türkçe kelimeler dışında, bu adlandırma konusu da ele alınacaktır. Kelimeler incelemelerinde sadece morfolojik ya da fonetik izahlar değil, Türkçe unsurların Kabil Berberîcesinde taşıdıkları kültürel aktarmalar da izah edilmektedir. Zira kelimelerin çoğu Türkçeden Kabil Berberîcesine girdiğinde ya başka anlamlar kazanmış ya da özel bir duruma ait toplumsal / tarihsel bağlamlarda kullanılmıştır.

Lakaplar kısmında ise, *Türkçe* isimler alan Kabil ailelerin lakapları verilmektedir. Bu lakapları alan ailelerin *Türk* olup olmadıkları bu çalışmanın konusu değildir, fakat dilbilimsel bir inceleme olarak, lakapların *Türkçeden* gelmiş olmaları incelenmeye değer bulunmuştur.

⁵Alf Grannes, *Turco-Bulgarica: Articles In English And French Concerning Turkish Influence On Bulgarian*, Wiesbaden, Harrassowitz (**Turcologica**, t. 30), 1996.

⁶Comptes Rendus; **Revue des Études Slaves**, Fascicule : 69, num : 3, 1997. pp. 457-495; s.490.

B. AMAÇ

Bu çalışmanın ana amacı, tarihsel ve sosyolojik olayları inceleyerek, Osmanlı Türkçesinden Kabil Berberîcesine giren ödünç kelimeleri incelemektir. Üçyüzyıl içerisinde Osmanlı ve Kabil halkları hem birlikte yaşamışlar ve bu süre içinde aralarında zaman zaman anlaşmazlıklar oluşmuştur. Fakat Türkçede bu uzun tarihi anlatan akademik çalışmaların sayısı *azdır*. Dolayısıyla, bu tezin tarih kısmında (1515-1830) yıllar arasındaki *ihmal edilmiş* Kabil-Türk döneminin tarihine de yer verilmiştir.

Cezayir Osmanlı devletinden ayrılalı ikiyüz yıl olmak üzeredir. Üçyüz yıl gibi bir süreyi paylaşan Kabil Berberiler ve Türklerin, dillerine ait konuların dilbilim açısından *ele alınmadığı gibi* görülmektedir. Osmanlı arşivlerinde Kabiller ve dilleri ile ilgili yazılmış eserlerin olup olmadığı henüz belli değildir. Fakat dijitalleştirilmiş eserler, Osmanlıların, Kabiller ile ilgili bilgi sahibi olduklarını göstermektedirler. Hicrî 1293 (1876) yılında Ali Rıza tarafından yazılmış *Mir'at ül-Cezair* isimli kitapta, Kabillerin hem dillerinden hem de sosyal yaşamlarından bahsedilmiştir. *Kabilceye* dair Ali Rıza: “... Zikredilen Kabail dilleri, Arap diline benzemeyen bir dildir. **Kabailiye** adı Bedevi dili anlamına gelmektedir. Örneğin: Arapçada (**kif-ente?**) (**u kif helek?**) denirken, yerinde Kabailcede (**amek tellid dukati?**) denir. Bunların lehçeleri Araplarınkine benzememektedir...”⁷ Demiştir (Görsel 1).

Neticede, bu çalışmanın genel amacı dilbilimsel incelemelerde Kabil Berberîcesi ve Türkçe ile ilişkisi başlıklı bir konu açarak, hem Berberoloji hem de Türkoloji çalışmalar açısından akademik bir kaynağı ortaya koymaktır.

⁷Rıza Ali Paşa, **Mir'atül-Cezair**, Şevki, 1293 hicri /1876, s. 41.

بغدادی واز به کبی لوازمانی صربان دن بو محصولر
ایله مبادله ایدرلر قبائل مر قومه غایت فطین و متفنن
اولوب هر نه کوررلر ایسه همان صیتی و بلکه دها
اعلاسنی یپارلر لرندن هیچ رشی قورتلز باروتک اهلاسنی
واسلمه نك انواعنی یپارلر سلاحلری جنو یزلورلر کبی
خنجر شمش قلیج اولوب قلیجلیری حرب به کبی اوزون
و اینجه در قبائل مر قومه نك امانلری عربی لسانته ده
بکزه مدیکندن لسانلری نه قبائلیه یعنی کلام بدوی
تعبیر اولنور . مثلا عربیجه (کیف انت) (و کیف
حالت) دیه جک یرده قبائلجه (امکضلت طوقدی)
دیرلر بونلرک لهجه لری عربیه مشابه اولیوب اکثری
گوزلری مائی صاحب لری قرمز ی رنگلری غایت
بیاضدر انجق کونشده چوق کزد کلرندن برازیانق
بیاض رنگنده درلر بعض مرتبه انگلیزلره مشابه لری
واردر طائفه نسایی ارکلرندن اصلا قاچزلر
عادتا ارکلر کبی برابرلنده کزرلر و خدمتلرنده
بولنورلر و محاکمه لری مشایخ و من اولنلر معرفتیه
اجرا و فصل اولنوب بونلره غایت مطاوعتده
بولنورلر

Görsel 1: Mir'at ül-Cezair isimli eserde Kabiller konusunun geçtiği sayfanın resmi (sayfa 41).

C. YÖNTEM

Her hangi bir dil üzerinde temel bilgileri (tipolojik, filolojik ve morfolojik) ele almadan derinleşmek mümkün değildir. Dolayısıyla, bu çalışmada Berberî dilini değerlendirmek üzere yapısalcılık teorisi tercih edilmiştir. Elbette öncelikle, (genel olarak) Berberîce ve (özel olarak) Kabil Berberîcesinin genel dilbilimsel kavramları anlatılacaktır: Berberîce tarihî, tipolojisi, coğrafyası, morfolojisi ve fonolojisi.

Dilbilimsel ödüncleme teorilerine göre, ödünc kelimeler asıl diline göre değil, kullanıldıkları dile göre incelenir. Bu sebeple Kabil Berberîcesindeki Türkçe unsurlar, Berberîce dilbilgisine ve semantiğine göre açıklanacaktır. Bu nedenle, ilk önce ödünclemenin dilbilim ve toplum-dilbilim genel kavramlarından bahsedilecektir. Böylece Kabil Berberîcesinde özellikle değişen Türkçe unsurların durumları izah edilmiş olacaktır.

Batı ve özellikle Fransız kaynaklarının gösterdiği üzere, Batı dillerindeki Türkçe unsurlara *Türkizm* adı verilmiştir. Bu sebeple, bu çalışmada da Kabil Berberîcesindeki *Türkçe unsurlar* yerine *Türkizm* kavramı özel bir terim olarak kullanılacaktır.

Belki bu tezin konusunda “*Neden Kabilce tercih edilmiştir?*” diye soru sorulabilir. İlk önce, *benim* Kabilli *olmam* ve Berberîcenin *anadilim* olması en büyük nedendir. Sadece *anadilim* değil, 7 yıl boyunca (ortaokul ve lise) Berberîcenin grameri ve edebiyatını gören bir *öğrenciyim*. Dolayısıyla, Berberîce ile ilgili *almış olduğum* derslerden, bu tezde faydalanılacağı görülmektedir.

Ç. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde önemli bir mesele olarak, Berberîceden bahseden Türkçe akademik kaynakların pek az olmasından dolayı, sürekli Batılı kaynaklara (özellikle Fransızca) ve Berberî akademisyenlerin çalışmalarına başvurulduğunun altı çizilmelidir.

Kabil diyalektinin unsurlarının bulunması için, hem Kabilce diyalektinin eski sözlükleri hem de kaynak kişileri kullanılmıştır. Kelimelerin çoğu köylerde yaşayan Kabil yaşlılarına sorulup toplanılmıştır. Kaybolan Türkçe kelimeler ise Adolphe Hanoteau'nun 1867 yılında sunduğu Curcura Kabil'in Halk Şiirleri (*Poésies*

Populaires de la Kabylie du Jurjura) isimli eserinde ve Mouloud Mammeri'nin 1980 yılında yazdığı Eski Kabil Şiirleri (*Poèmes Kabyles Anciens*) isimli eserinde bulunmuştur. Bu çalışmanın kaynaklarının çoğu Berberîce, Fransızca ve Arapça ile yazılan akademik kaynaklardır. Başta, ilk kaynaklar olmak üzere bu kaynaklardan alıntı yapılarak Türkçeye çevrilmiştir.

1.BÖLÜM DİLBİLİMSEL ÖDÜNÇLEME VE *TÜRKİZM* ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. DİLBİLİMSEL ÖDÜNÇLEME

1.1.1. Ödünçleme Üzerine Genel Bir Bakış

Ödünçleme ile ilgili yapılmış akademik çalışmaların tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Modern dilbilim, Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* (1915) eseriyle ortaya çıkmıştır. O dönemlerde (*structuralisme*) *yapısalcılık* teorisinde dil; sesbilim, şekilbilim, sözdizimi ve semantik kavramları ile işlenmekteydi. *Noam Chomsky*, *Wiliam Labov* ve *Edward Sapir* gibi dilbilimciler, araştırmalarında dilin tarihsel ya da arkeolojik olarak değerlendirilecek bir nesne olmadığını düşünüyorlardı. Bunlara göre dil, insanların etnik ve kültürel etkilerine yakınlıştırarak değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Toplumbilim çalışmalarının batı ülkelerinde yayılmasından sonra dil, toplumbilim sahasına girip dilbilimciler tarafından sosyal bir nesne olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Dil ve toplum, birbirinden ayrılmaz iki kavramdır. Bu iki kavramın birleşmesi ile *toplum dilbilim* alanı ortaya çıkmıştır. Öyle görünüyor ki “*sociolinguistic*” terimini 1942 yılında *ilk olarak* ortaya koyan *Havre Currie* idi.⁸

De Saussure her ne kadar “ödünç” kavramını geniş bir biçimde ele almamışsa da ele aldığı kısımlarda bu kavramın *tarihsel* ve *geçici* bir olgu olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple ona göre ödünç; herhangi bir dilde ödünçlenen kelime o dilin özellikleri ile değil; ortaya çıktığı dilin gramatikal özellikleri ile incelenmelidir.⁹ Buna ilaveten, diller arası etkileşimde, ödünçlemenin “evrensel” ya da ortak aşamaları olmaz ve “*her dil kendine özgü yaratıcı bir teknik oluşturduğu için, kopya (ödünç) orijinalinden başka bir sisteme dâhildir*”.¹⁰ Bu bağlamda örneğin, Arapçada “ancak” anlamına gelen *fakat* kelimesi, Türklerin bu kelimeyi ödünçlemesiyle “ama” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. “*Fakat*” kelimesini incelerken (fonetik, anlam,

⁸Cambridge University Press, *Langage In Society*, The Origin of ‘Sociolinguistics’, Volume 8, Issue 1, Avril 1979, s.141. <https://doi.org/10.1017/S0047404500006102>. (13.11.2018).

⁹ Ferdinand de Saussure, *Cours de la Linguistique Générale*, Editions Talantikit, 2002, s.31.

¹⁰ Lars Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkimler*, (Çev., Nurettin Demir), TDK, Ankara, 2007, s.29.

morfoloji... vs) Türkçe bir sözcük sayarak ele alınmalıdır; dolayısıyla “*yabancı unsurlar sadece örnek durumundadırlar ve hiçbir zaman temel koda ilave edilen kopyayla aynı değildirler*”.¹¹

Sapir ve Bloomfield gibi dilbilimciler ise, diller arası ilişkileri ve diller arasındaki etkileşimi işlerken, ödünçlemeyi dillerin sahip oldukları *kültürel* yaklaşımları ve gramatik formları değerlendirerek incelemişlerdir.¹² Buradan hareketle diller arasında ödünç kavramının “klasik” ya da “filolojik” bakış açısının çerçevesinden çıkamadığını söylemek mümkündür.

Bates L. Hoffer, *Dil Ödünçlemesi ve Dilin Yayılmasına Genel Bir Bakış* isimli makalesinde¹³, ödünçleme konusunda derin ve ayrıntılı olarak yapılmış ilk çalışmanın 1950 yılında Einar Haugen tarafından yapıldığını belirtmektedir. E. Haugen’in *The Analysis of Linguistic Borrowing* (Dilsel Ödünçlemenin Analizi) kitabında, ödünçleme alanında özel terminolojiler ve hipotezleri¹⁴ ortaya koyduğundan dolayı, diller arası çalışmaların *kurucusu* olarak kabul edilmektedir.

1.1.1.1. Ödünçleme Nedir?

Tarih boyunca, herhangi bir dilden etkilenmeyen bir dil yoktur. Tüm dünya dilleri kendisi dışında diğer dillerden farklı temas yollarıyla kelimeler, ifadeler ya da gramatikal yapıları alabilir; bu tür ilişkilere *diller arası etkileşim* denir. Ödünçleme, iki ya da daha fazla dilin temas halinde bulunması sonucu, birbirlerinden sözcük alıp vermesiyle ortaya çıkar.

Ödünçlemenin ortaya çıkmasında ilk şartlarından biri, belli bir yerde en az iki dilin (A ve B) konuşulmasıdır. Sosyolojik olarak ödünçleme, ilk önce *ikidillilik* ortamında başlar. Sosyo-dilbilimde *ikidillilik (bilingualism)* “*bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumu*”dur.¹⁵ İki farklı dilin kullanıldığı bir yerde, birey yahut toplum zamanla iki dili de aynı anda kullanmaktadır. Böylece bir kişi aynı zamanda iki dil kullanırken, A dilinin x terimi yerine B dilinin y terimini

¹¹Johanson, s.29.

¹²Bu konu ile ilgili: Edward Sapir, **Langage: An Introduction to the Study of Speech**, A harvest book, New York, 1921; “*How Languages Influence An other*” kısmına bkz.

¹³Bates L. Hoffer, “Language Borrowing and Language Diffusion -an Overview”, **Intercultural Communication Studies**, XI:4, 2002.

¹⁴Bates L. Hoffer, s.5.

¹⁵Kamile İmer ve diğerleri, **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s.153.

kullanır. Zamanla **y** terimi bir kişiden gruba, bir gruptan topluma girip yayılır. Örneğin: Almanlara karşı Birinci Dünya Savaşında katılan ve Alman kamplarında esir düşen Kabilli askerler, “*dışarı*” anlamına gelen “**raus**” kelimesini duya duya öğrenmişlerdir. Bu askerler toplumlarına dönünce “**raus**” kelimesine alışmış oldukları için kendi köylerinde de kullanmaya devam etmişlerdir. Bugün **raus** kelimesi bütün Kabil bölgelerinde “**defol**” anlamında kullanılan bir ödünçleme.

İkidillilik (*Bilingual*) teorisinden ortaya çıkan ödünçleme kavramı; üç açıdan tanımlanabilir: Psikolojik, lengüistik ve sosyolojik.

1.1.1.2. Psikolojik Açıdan Ödünçleme

Psikolojik açıdan, dilsel ödünçleme insanoğlunun günlük hayatında yaptığı bir alışkanlık sayılabilir. De Saussure, *Genel Dilbilim Derstleri*’nde açıkladığı gibi, “*Dil olgularının yayılması gündelik alışkanlıkların yayılması gibidir ve benzer kurallara uyar; bu noktada moda ve dilin yayılması da benzer ilkelerle gerçekleşir*”.¹⁶ Psikolojik olarak alışkanlıklar iyi ya da kötü alışkanlıklar olarak sınıflandırılabilir. **Modern Language Association** (Modern Dil Derneği’nin) psikolojik açıdan öne sürdüğü tanımlaya göre, ödünçleme olumsuz bir alışkanlık sayılmaktadır: “*Diğer başka alışkanlıkların öğrenilmesi üzerinde negatif etkisi olabilecek bir alışkanlıktır*”¹⁷. Edebî olarak ifade edildiğinde bu durumu “yanlış öğrenmek” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu durumu tanımlamak için canlı bir örnek verilebilir: Cezayirli Kabil öğrenci Türkiye’ye geldiğinde kendisine “*Nasılsın?*” diye sorulduğunda “*yavaş yavaş*” diye cevap verir. Bu semantik hatanın kaynağı, Kabil Berberîcesinde “*idare ederiz*” anlamına gelen “*ewēş ewēş*” ifadesinin aslının Türkçe olması ve öğrencinin bu yapının Türkçede de aynı şekilde kullanıldığını sanmasıdır. *Bu örnekte bilgi ile ilgili değil alışkanlık ile ilgili “yanlış” bir kullanım söz konusudur.* Bundan dolayı ödünçleme zaman zaman insanın konuşma ile ilgili davranışlarını değiştirebilen bir alışkanlıktır.

¹⁶de Saussure,s.247.

¹⁷Modern Language Association, **What’s What: A List of Useful Terms for the Teacher of Modern Languages**, Walsh Dolanld Devenish, New York, 1963.<https://www.mlajournals.org/toc/prof/> (13.01.2019).

1.1.1.3. Lengüistik Açıdan Ödünçleme

Terminoloji açısından, “*ödünçleme*” kavramı dilden dile ve dilbilimciden dilbilimciye farklı adlarla kullanılmıştır: *ödünçleme*, *transfer*, *interferenz*, *kopyalama* vs. Fakat bazı eğitimciler (didaktikçiler) “ödünçleme”yi **yanlış bir yorumlama** olarak kabul etmektedirler¹⁸, zira “*dil ilişkilerinde hiçbir şey gerçekten ödünç alınmış olmaz...*”¹⁹. Yani, ne “verici dil” dilsel ögeyi verir ne de “alıcı dil” dilsel öge alır.

Bu konuda L. Johanson “taşıma” anlamına gelen “*transfer*” ve “taciz etme” anlamı olan “*interferenz*” terimlerinin yerine, “*kopyalama*” teriminin daha uygun olduğunu savunur. Yani, “*...ilişkiye bağlı dil olgularını ilgili alıcı dilleri de «kopyalanarak alınmış» unsurlar olarak*”²⁰ görür.

Dilbilim açısından ödünçleme; A dilinin B dilinden (kaynak dil) herhangi bir dilsel ögeyi alması olarak tanımlanmaktadır: “*Bir başka dilden öge alma; çeşitli siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. nedenlere dayanan ödünçleme, sesbirim, sözcük, biçimbirim ve sözdizimi düzeylerinde olmak üzere dilin her düzeyinde görülebilir...*”²¹ Bu tanımın üzerinde iki örnek verilebilir. Dünyaya teknolojinin yayılmasıyla “televizyon” kelimesi 1901 yılından itibaren evrensel bir ödünç sayılmaktadır. Tarihsel olayların da bu konuda önemli bir role sahip olduğunu söylemekte fayda var. Örneğin: Türkler İslam dinini kabul ettiklerinden itibaren, Türkçeye hem Farsçadan hem de Arapçadan bağlaçları ödünç almışlardır.

1.1.1.4. Sosyolojik Açıdan Ödünçleme

Sosyolojik açıdan, özcülerin²² bakış açılarına göre ise, dillerin başka bir dilden yabancı kelime ya da bir dil unsuru alması, tehdit ve kirletme olarak görülmektedir. Özcülük (*Purism*) milliyetçi ideolojinin doğuşuyla ortaya çıkan bir akımdır: “*...milliyetçilik, dili dış etkilerin kirliliğinden kurtarmak amacıyla sık sık «temizleme»*

¹⁸Jean Duboi ve diğerleri, **Dictionnaire de Linguistique**, Larousse-Bordas/VUEF, Paris, 2002, ss.252-253. *Interférence** kelimesine bkz.

¹⁹ Johanson, s.28.

²⁰ Johanson, s.24.

²¹ İmer ve diğerleri, **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

²² Bu terim Fransızcada “*purist*” anlamında kullanılmaktadır.

denemelerine girişir"²³. "Puristler"e göre onların kendi dillerinden yabancı kelimelerin çıkartılması ve bunun yerine eski terimlerin kullanılması tercih edilmelidir. Bu tür denemeler totaliter sistemler tarafından dünyada defalarca yapılmıştır. Nazilerin, milliyetçi Fransızların, Mağrip (Berberî) ülkelerindeki *Arap Devletleri Ligi*'nin yapmış olduğu *Mağrip Lisanının Temizlenmesi* kampanyası bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

De Saussure, Fransızca olmayan dil kavramlarını *intercourse* olarak adlandırmıştır. **Intercourse** Jean Dubois'nın, Dilbilim Sözlüğünde şöyle açıklanmıştır: "...diğer milletlerin dilsel özelliklerini kabul etmeye teşvik eden bir akımdır"²⁴. Yine Saussure toplumda yabancı kelimelerin kabul edilmemesine *esprit de clocher* (yerelcilik) adını vermiştir. Bunun zıddı ise *intercourse* kavramıdır.

Bilindiği gibi "püristler"e göre öz diline sahip çıkmak bir gereklilik iken bazılarına göre ise bu durumu dolaylı bir ksenofobi olarak adlandırmak mümkündür.

Eski çağlardan beri diller farklı yollarla (din, ticaret, kültür alışverişi, komşuluk, işgal ve fetih) çeşitli yerlere ve toplumlara hareket etmektedir. Bir insanın başka bir topluma yerleşmesine benzer bir şekilde, kelimeler de aynı biçimde zaman zaman doğal olarak zaman zaman ise mecburi şartlardan dolayı başka toplumlar içerisinde yer edinir. Bloomfield (1933), Weinreich (1953), ödünclemelerin gerçekleşme süreçleri hakkında, hemen hemen benzer bir bakış açısıyla, Edward Sapir'in 1921 yılındaki yazdığı eserde de, "ödüncleme samimiyet yoluyla ya da düşmanca ortaya çıkar" görüşünü savunmaktadırlar.

Bir kavram olarak ödüncleme ister sözlük anlamı ile ister dilbilimsel bir terim olarak kullanılsın en az iki tarafın etkileşimi ile ortaya çıkan bir durumdur. Bir taraf herhangi bir ögeyi verir ve diğer taraf da alıcı konumundadır. Aynı şekilde dilbilimsel ödünclemede B dili *verinti* verir, A dili ise *alıntı* sözcüğü alır.

Bu araştırmanın konusu Kabil Berberîcesinde Türkçe alıntılardır. Bu noktada genel olarak ödünc kavramı özel olarak ise alıntı sözcüklerin toplumsal dilbilim açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

²³Oswald Ducrot et Tzvetan Todorov, **Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage**, Éditions du Seuil, 1972, s.81.

²⁴Jean Duboi ve diğerleri, s.252. *Intercourse** kelimesine Bkz.

1.2. KABİL BERBERİCESİNDEKİ TÜRKİSMLER (TURCİSMES)

1.2.1. Türkizm (Turcisme) Nedir?

Türkizm teriminin terminolojik kronolojisine bakıldığında, bu terim ilk defa Fransız yazar, *Jaques Bénigne Bossuet* tarafından 16.yy sonlarında *Histoire des Variations des Eglises Protestantes* (Protestan Kiliselerinin Çeşitliliklerinin Tarihi) isimli eserinde kullanılmıştır.²⁵ J. B. Bossuet (*Turcisme*) terimini ilahiyat (*théologie*) alanında üretmiş ve “*Türkler’in dini, din-i Muhammed, İslam dini*” anlamlarında kullanmıştır. Kelime, klasik Fransız diline girdiğinde ise ikinci anlamını almıştır. Buradaki anlamı da *Fransızcada kullanılan Osmanlı Türkçesi ve Farsça kelime*dir. Örneğin: *karagouz, caftan, divan* vb. Ancak kelime terim anlamının dışına çıkıp gündelik hayatta kendine bir yer edinmemiştir.

Türkizm teriminin özel olarak Türkoloji çalışmalarında kullanılması ise, Osmanlı İmparatorluğu altında yaklaşık beş yüz küsur sene hükmedilmiş Balkan ülkelerinin Osmanlıcadan yüzlerce kelime alması ile olmuştur. *Turcisme (Türsizm)* terimini bu alanda ilk kez, Grannes Alf (1970) / (1992) / (2002), Mollova M. (1973), Jacques Rollet (1996) ve başka araştırmacılar, yukarıda da dile getirildiği gibi “Balkan dillerinde hıfzedilen Türkçe kelimeler” anlamı ile kullanmışlardır. Böylelikle, *Türkizmler* Osmanlı Devleti altında hüküm sürmüş yahut hükmedilmiş toplumların dillerine (*şifahi tavırla*)²⁶ girip kullanılan Osmanlıca ödünçler anlamı ile kalıplaşmıştır. Bulgarcadaki Türkizmler üzerine çalışan Alf Grannes, Bulgarcaya giren *Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca ya da İtalyanca kelimeleri*, Türkizm olarak kabul etmiştir.²⁷ Sonuçta, *Türkizm* bir dilsel kavram olarak sadece Türkçe kelime değil, Türkçe aracılığıyla başka bir dile giren kelimeleri karşılayan bir terimdir.

²⁵Ferdinand Brunot, *Histoire de la Langue Française des Origines à 1900*, Tome:4, “La langue classique: 1660-1715”, A. Colin, Paris, 1924, s.511.

²⁶Snejana Kadjeva, “Les Turcismes dans la Langue Bulgare « Libérée » : Une Source de Néologie”, *Revue des Études Slaves*, Année 2010, 81-2-3, pp. 251-267. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2010_num_81_2_8052. (01.02.2019).

²⁷Comptes rendus, In: *Revue des Études Slaves*, tome 69, fascicule 3, 1997. pp. 457-495. s.490.

1.2.2. Kabil Berberîcesindeki Türkizimler Üzerine

Tarihsel veriler Osmanlıların ve Kabillerin 300 yıldan uzun bir süre boyunca (15.yy'ın dan 18.yy kadar) ortak bir tarihi paylaştıklarını göstermektedir.

Ödünç kelimeler, bir toplumun başka bir toplumla yaşamış olduğu tarihi ve kurmuş olduğu ilişkileri yansıtan sosyolojik ve dilbilimsel bir kanıt sayılabilir. Bloomfield'in ifadesiyle ise “*Kültürel alıntı, bir milletin ötekine ne öğrettiğini bize ibraz eder*”.²⁸ Örneğin: Kabil diyalektinin söz varlığında %35 Arapça kelimenin²⁹ (çoğu dinî terimler) olması, Kabillerin Araplarla; özellikle din üzerinden bir toplumsal ilişkileri olduğunu göstermektedir. Tarihsel olarak da bu etkinin 6. yy'da Arapların Mağrip ülkelerini fethetmesi ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Türkizimler ise, *aqazal, dducman, akulugli, ssenğaq*³⁰ ve başka Türkizimler, Osmanlı ve Kabil halkları arasında askerlik, idarî, lakaplar ve gastronomi gibi sosyokültürel bağlantıların olduğunu doğrulamaktadırlar.

1.2.3. Kabil Berberîcesinde Alıntı Türkizimlerin Tipleri

Genel olarak diller arası etkileşimdeki kopyalama 3 tipe ayrılabilir: *fonetik, morfolojik (lexical) ve sentaktik* kopyalama.³¹

Fonetik kopyalama: Bir konuşurun sonradan öğrendiği dildeki kelimeler üzerinde yaptığı fonetik değişikliklerdir. Örneğin, bir Hindistanlı Türkçe konuşurken kendi dilinin fonetik özelliğini Türkçeye taşıyarak “yaptım” kelimesini [*yaptım*] şeklinde değil [*yaptim*] olarak telaffuz edebilir.

Morfolojik / Sözcüksel kopyalama: İki farklı biçimde yapılabilmektedir. Bir sözcük sadece şekil olarak değiştirilebileceği gibi şekli korunup anlam açısından da değiştirilebilir. Fransız biri Türkçeyi konuşurken [*iki masa*] yerinde [*iki masalar*] diyebilir. Çünkü Fransızca kelimeler sayılardan sonra çokluk eklerini alır: *une table* (bir masa) > *deux tables* “iki masa(lar)”

²⁸Leonard Bloomfield, **Langage**, George Allen & Unwin, London, 1957, s.458.

²⁹Gabriel Camps, **Berbères aux Marges de l'Histoire**, Editions des Hesperides, 1982, s.52.

³⁰Bu kelimeler üzerindeki değişiklikler gelecek kısımlarda açıklanacaktır.

³¹Poplack, S ve Sankof D, “Le Trajet Linguistique et Social des Emprunts”, **Revue Québécoise de Linguistique**, Volume14, Issue 1, 1984, p.141–186.s.147.

Sentaktik kopyalama: Cümlenin yapısını değiştirebilen bir kopyalama türüdür. Örneğin, çok az Arapça bilen bir Türk Arapça [*ne zaman geldiniz hanım efendi?*] diye sormak istediğinde [*mete etytünne?*] cümlesini kullanır. Oysa bu sentaktik yapının Arapça tam karşılığı verildiğinde cümlede “siz” ifadesi kişi zamiri olarak değil sayıca *üçten* fazla kişi anlamına gelmektedir. Böyle bir cümle kurulmak istediğinde [*siz*] kişi zamiri değil; [*hazratüküm*] ya da [*hazratüki*] kelimeleri kullanılmalıdır: “*mete atat hazratüki seyyideti?*”.

Her şeyden önce üzerinde durulması gereken nokta, Türkçenin 300 yıl boyunca Kabil toplumunun içinde devamlı ve sürekli olarak kullanılmamasıdır. Dolayısıyla, grafikte belirtildiği gibi, sentaktik kopyalama Kabil Türkizmlerinde bulunmamaktadır. Bu mesele, Kabil Berberîcesinin 3 yüzyıl boyunca az sayıda Türkizme sahip olması ile açıklanabilir. Diğer açıdan Osmanlıların idarî, askerî ve yaşam merkezi olan Cezayir şehrinde konuşulan Darica dili³² yaklaşık 634 Türkizm almıştır.³³ Bu Türkizmlerden içerisinde sentaktik kopyalama olan biri örnek verilebilir: [*arşlan gibi*]³⁴ *arşlan gibi*. Bu ifade Darica olarak söylendiğinde 2 ilgeç kullanılır. Ör: [*yemşi kima*]³⁵ *l’arşlan gibi*; *arşlan gibi gibi** yürüyor.

Mesela, Kabilce Berberîcesinde, [*zorla*] Türkizmi alınırken, kelime sonundaki vasıta hal eki **+la** düşüp yerine Berberîcesi koyulmuştur: *s+zzur [s zzur]*. Dişil-eril ve sayı kavramlarında da geçerlidir: ***bir*** *civciv [açewçiw]*; ***civcivler*** [*içewçiw*en]...³⁶ Buna, kopyalamada *morfolojik ve sentaktik uyum* denir.³⁷

Kabil Berberîcesinde bulunan **70** Türkizm aşağıdaki grafikte gösterildiği gibi tasnif edilebilmektedir:

³²Darica (Cezayir Arapçası), Cezayir’de konuşulan bir kreoldur. Darica söz varlığında 8’den fazla dilden alınmış öğeler bulunmaktadır: Arapça, Berberîce, Fransızca, Türkçe, Yunanca, İspanyolca, İtalyanca, Fenikece.vb.

³³Mohammed ben Cheneb, **Mots Turcs et Persans Conservés Dans le Parlé Algerien**, Jules Carbonel, Alger, 1922, s.9.

³⁴ben Cheneb, s.13.

³⁵Daricada “kime” kelimesi “gibi” anlamına gelmektedir.

³⁶Sentaks kopyalama konusunda Türkçe ile karşılaştırsak, Türkçe sentaksı bir çok yabancı alıntılara maruzdur (özellikle Arapça kelimeler). Örneğin: *Talip* (öğrenci) kelimesi Türkçeye ödünçlenirken çoğul halinde alınmıştır: *Talebe* (öğrenciler). Bu terimin cümlede kullanılması, özellikle nesnenin sayısına *(Teklik/çoğul) işaret eder. Ör: *Sen talebe misin?* Kelime kelime tercümesini verirsek: *Sen öğrenciler misin?* Buna **yabancı sentaks strüktürü olan bir ödünçleme** denebilir.

³⁷Poplack, S ve Sankof D, “ Le trajet linguistique et Social des Emprunts”, **Revue Québécoise De Linguistique**, Volume14, Issue 1, 1984, p.141–186. s.147, s.147.

Kabil diyalektindeki Türkizmler sözcüksel (leksik) kopyalama açısından **6 Türkizm** alıntısını içerirler. Bunlar ya Türkçeden isim olarak geçmiş ve Kabil Berbericesinde fiil olarak kullanılmış, ya da isim olma durumunu korumuştur.

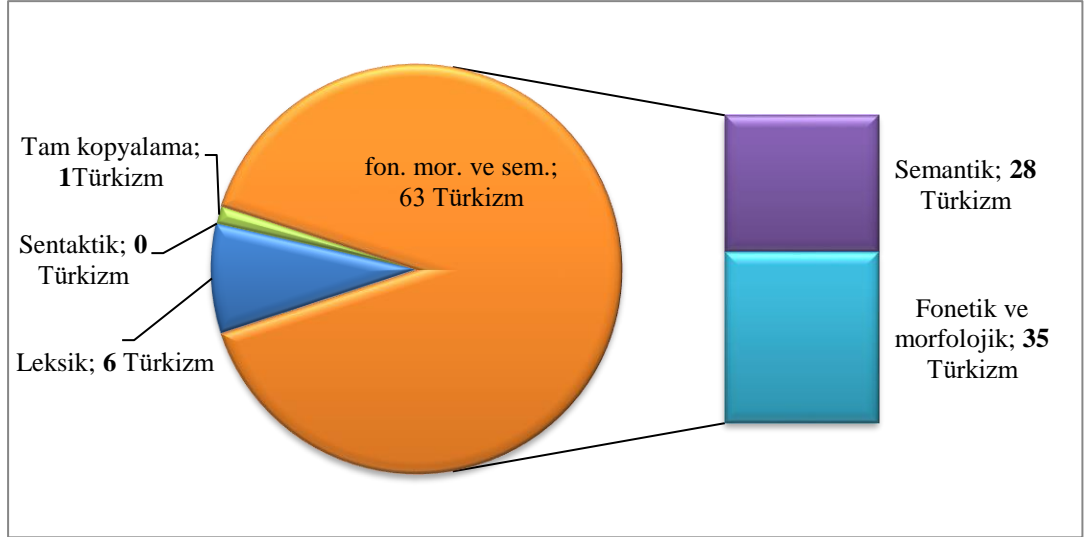
70 Türkizm içerisinde birçoğu morfolojik ve fonetik (35 Türkizm) olarak korunmuş ancak semantik olarak değişmiştir. Bu durum kopyalamada semantik ödünçler (*calque sémantique*) şeklinde adlandırılmaktadır. Kabil diyalektindeki Türkizmlerde semantik değişikliğe uğramış 25 Türkizm bulunmaktadır. Örneğin, Kabiller Türkçede kullanılan *hem....hem...* bağlacını alırken, terimde fonetik değişiklik yapıp morfolojisini ödünçlerken anlamını da değiştirmişlerdir: [*hib....hib...*] *Ya... veya...*

Ödünçlerin sayısı konusunda sosyolojik açıdan, Edward Sapir'in işaret ettiği gibi; iki toplum arasında ne kadar temas veya kültürel ilişki varsa, diller de birbirlerinden o kadar kelime alıp verirler.³⁸ Mesela, Elizaveta Nikolaevna Şipova Türkizmler konusundaki (*Slova/ tjurkizmov v Russkom Jazyke*, Alma-Ata, 1976) kitabında Rusçada 2000 küsur Türkizmin var olduğunu yazmıştır. Bu sayı (2000 Türkizm) Ruslar ve Türkler arasında eski ve uzun ilişkilerin (askerî, siyasî, ticarî ve coğrafi) olduğunu ispat etmektedir. Aynı şekilde 14.yy'dan 19.yy'a kadar Osmanlı idâresinde yaşayan Bulgarlar, Bulgarcaya binlerce Türkizmi ödünç almıştır. Alf Grannes, Hauge, Ra Kjetil ve Hayriye Süleymanoğlu, (*A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*)³⁹ yaptıkları çalışmada, Bulgarcada 8000 Türkizm sıralamışlardır. Hatta komünist egemenlikten önce Türkizmler Bulgar edebiyatında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bulgar yazarı İvan Vazov sadece *Под игото* (Boyunduruk Altında) romanında 385 Türkizm kullanmıştır.⁴⁰

³⁸Edward Sapir, **Langage: An Introduction to the Study of Speech**, A harvest book, New York, 1921, s.195.

³⁹Grannes Alf ve diğerleri, **A Dictionary of Turkisms in Bulgarian A Dictionary of Turkisms in Bulgarian**, Oslo: Novus: 2002.

⁴⁰Comptes rendus, In: **Revue des Études Slaves**, tome 69, fascicule 3, 1997. pp. 457-495, s.492.

Grafik 1: Kabil diyalektindeki Türkizm türlerinin istatistik tasnifi.

Kabil Berberîcesindeki bazı Türkizmlerin semantik ödüncüleri, Türklere verilmiş adlarda kullanılmıştır. Ör: Kabiller Türklere “*iterkiyen*” *Türkler*” isminden başka, birçok ad da vermişlerdir.⁴¹ Bu adlar o dönemlerdeki duymuş oldukları Osmanlı Türkçesi terimlerinden türetilmiştir. Ör: [*ultacen*] *yoldaşlar*, [*beylek triq*] *yolların beyleri...*

Kabil Berberîcesinde bulunan, *q^weppi* (*şişamanla-*), *zengel* (*zengin ol-*), *wwet nnah* (*boş ver-*), *derwec* (*deli ol-*), *turrec* (*uyanık ol-*) gibi Türkizmler ise morfolojik ödüncüler sayılabilmektedir. Bu kelimelerin asılları isim olarak Kabil diyalektine girip sonra fiil olarak kullanılmıştır. Bu isim örneklerinden şu fiiller türetilmiştir: *iq^weppa*: *şişmanladı*, *izzengel*: *zengin oldu*, *iwet nnah*: *boş verdi*, *idderwec*: *deli oldu*, *tturrec*: *uyanıktır*.

Fransız tarihçi ve Berberolog Gabriel Camps’ın Berberîcedeki ödüncüleme konusuna parmak bastığı gibi: “*Berberî dilleri pek çok yabancı kelimeleri kolayca alıp Berberîleştirir...*”⁴² Aslında bu fenomen her dil için geçerlidir ve her dil yabancı kelimeleri kendi fonetik sistemine göre kalıplaştırıp sahiplenebilir. Bu durumda yabancı kelime *fonetik ikame* (**phonetic substitution**)⁴³ merhalesine girer. Türkizmlerin çoğu (58 Türkizm) uzun süre boyunca Kabil toplumunun içinde

⁴¹Kabiller tarafından Türklere verilmiş adlar için : *Anesnus*, *Ultacen* ve *Beylek triq* kelimelerine bkz.

⁴²Camps, s.52.

⁴³Leonard Bloomfield, *Langage*, George Allen & Unwin, London, 1957, s.450.

kullanılırken, kaynak dilden aldığı dilsel karakterleri kaybetmiştir. Örneğin: *ttezdam* (cüzdan), *tteqcir* (çakşır), *aderbuz* (darboğaz), *aqeddac* (emekdaş)...vs.

1.2.4. Türkçenin Genel Olarak Cezayir’de ve Özel Olarak Kabil Bölgesinde Yok Olma Süreci

Daha öncede söylendiği gibi, Kabil halkının bilincinde Osmanlı dönemi “*beylik, kahveci, baklava ve lıuğa*” kelimeleriyle özetlenebilir.⁴⁴ Bunun sebebi Kabillerin kendi topraklarında kendilerine Türkleri hatırlatacak başka somut bir imaj olmaması ile açıklanabilir. Bu noktada, Osmanlıların, egemen toplum olarak, kurduğu dilsel ve kültürel etkilerin devam edebilmesini sağlayabilecek şartları oluşturmadığı söylenebilir.

Diller arası etkileşimlerde, egemen toplum alt toplumdaki ayrılma bile, genelde egemen toplumun etkisinin devam etmesi mümkündür. Ancak bu etkinin devam etmesi bazı şartlara bağlıdır. Eğitim alanları bu konuda önemli bir örnektir.

1835 yılında, İngiliz siyasetçi Thomas Babington Macaula, *Macaula’s Minute* raporunda, Hindistan’daki İngilizce eğitim konusunda şunları söylemiştir: “*Kendi dilleriyle eğitim almayan insanları İngilizceyle eğitmeliyiz... Hindistan’da, İngilizce egemen tabakalarda ve devlet kurumlarında çalışan üst tabaka yerliler tarafından konuşulan bir dildir. Muhtemelen, bu dil doğu denizlerinin arasındaki ticaret dili olacaktır*”.⁴⁵ Bu görüşler doğrultusunda yıllar boyu kolonyal ülkelerdeki kurumsallaşmış İngilizce eğitim sonucunda, İngilizce sadece Orta Doğu veya uzak Asya’da değil, dünyada Lingua Franca haline gelmiştir.

Oysa Kabil topraklarında Osmanlı döneminde Türkçe eğitim veren bir okulun var olduğu duyulmamıştır.⁴⁶ Bu yüzden 1830 yılından sonra, Cezayir Osmanlı

⁴⁴2018 yazında, Kabil bölgelerinde birkaç öğretmene bu konu ile ilgili “*Sizce Kabilcede Türkçe kelimeler var mı, varsa nelerdir?*” diye sordum. Sonuçta, öğretmenlerin çoğu: *Baklava, hoca, beylik* ve *kahveciden* başka bir kelime sayamadılar. Bir de Türkçe söz varlığı ile ilgili olarak “*çok nadir*” diye düşünüyorlar.

⁴⁵ Victoria Institutions, **Minutes on Indian Education**, 2007, ss.6-7. https://archive.org/details/Minutes_201311/page/n1. (22.02.2019).

⁴⁶Kamal Kateb “*Kolonyal Cezayir’de Eğitim Tesisleri*” isimli makalesinde, 1830 yılından önce, Cezayir’de zaviyelerden başka yüksek eğitim veren bir okulun olmadığını yazmıştır. Buna ilaveten, 1374 yılında kurulan Tilimsan üniversitesinin Osmanlılar dönemindeyken kapandığını eklemiştir: Kamal Kateb, “Les Separations Scolaires dans l’Algerie Coloniale”, **İnsaniyat**. Num: 25-26, juillet – décembre 2004, s.73.

İmparatorluğu'ndan ayrılır ayrılmaz, Fransız egemenliğine geçtiğinde Osmanlı etkisi tamamen kesilmiştir.

Bloomfield üst dilin kaybolması konusunu sosyo-etnik bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ona göre “...eğer egemenlerin sayısı çok fazla değilse yahut özellikle, kendi kadınlarını getirmemişlerse, alt dil yaşamaya devam edebilir ve üst dil (egemen dil) kaybolabilir”.⁴⁷ Bloomfield'in bu değerlendirmesi adeta Cezayir Osmanlı ilişkisini anlatmaktadır. Fransız kaynaklarında verilen istatistiklere göre, 1830 yılında Cezayir nüfusu 2.778.000'dir ve Cezayir'de Türkler ve Kul Oğullarının sayısı 6,000 kişi idi, yani toplam nüfusun aşağı yukarı %0,21'dir.⁴⁸

Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmesinden sonra, Kabillerin bir çoğunun hem Türkçeye hem de Türklere karşı *antipatik* görüşleri oluşmuştur. Bu durumu anlatan ve doğrulayan birçok halk anekdotu bulunmaktadır. Bunlardan biri kısaca şöyledir: “Fransızlar Cezayir'i aldıktan birkaç gün sonra, Annaba pazarında Kabil biri «şarbon, şarbon!» diye bağıryormuş. Öfkeli bir Türk evine gidip sopayı getirip ona vurmuştur: « Utanmaz! 300 yıl boyunca Türkçeyi öğrenemedin, bunlar geleli 15 gün oldu hemen dilini konuşmaya başladın! »”.⁴⁹

Sonuçta, bir tarafta Türklerin Cezayir'de bir etnik azınlık olması, diğer taraftan yerli halkın Türkçe eğitim görmemesi, Türkler ve Kabiller arasındaki lengüistik etkileşime engel teşkil etmiştir.

⁴⁷Bloomfield, s.463.

⁴⁸Victor Bérar, **Indicateur Général de l'Algerie ; Description Géographique, Historique et Statistique de Toutes les Localités**, Bastide, 1871, s.35

⁴⁹Alfred Nettement, **Histoire de la Conquête d'Alger Écrite sur les Documents Inédits et Authentiques**, 2eme édition, J. Lecoffre, Paris, 1870, s.77.

2.BÖLÜM “ⵛⵍⵎⵎⵉⵢⵔ / İMAZİĞEN” BERBERİLERİN TARİHİ

2.1. BERBERİLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE ÖNE SÜRÜLEN GÖRÜŞLER

2.1.1. Geleneksel Hipotezler

Eski çağlardan beri, Kuzey Afrika’da (Mağrip ülkelerinde) yaşayan Berberî halkı, farklı isimlerle adlandırılmıştır: *Berberîler, Amaziğler, Afriler, Libyalılar, Numidler, Morlar...* vs. Tarih boyunca, bu halkın kim olduğu ya da nereden göç ettiğine dair birçok hipotez öne sürülmüştür.

Eski çağ ve orta çağ tarihçilerinin görüşleri, Berberolog ve prehistorya uzmanı Gabriel Camps’ın işaret ettiği gibi “*istilalar, göçler, fetihler ve egemenliğe odaklanan geleneksel*” hipotezler sayılmaktadır. Romalı tarihçi Salluste ve Herodot tarafından öne sürülen görüşler ise, en eski hipotezlerden biridir. Onlara göre, Kuzey Afrika’da yaşayan halk (Berberîler) Fars ve Kafkas halklarının karışımından oluşmuş bir halktır.⁵⁰ İbnu Haldun, bu konuda Berberîlerin Doğu ya da Asya’dan gelen bir köke sahip olduğunu kabul etmiştir: “*Berberîler, Nuh oğlu, Şam Oğlu Kanan’ın oğullarıdır; atalarının adı Maziy’dir ...*”.⁵¹

Araplar, dünya halklarının köklerini ele alırken, halkların kökenlerini dinlerine ve inançlarına göre tasnif etmeye çalışmışlardır. İbn-ü Hazm *Cemheretü Ansabü el Arab* eserinde, Araplar, kendilerinin Türkler ve Berberîlerle ortak bir kökten olduğunu iddia etmişlerdir diye yazmıştır. Bunu şöylece nakletmektedir: *El Heysem’in naklettiği üzere, Eş-Şüübiyye şairi, (Et-tawil şiirinde) Araplara şöyle yazmıştır:*⁵²

و بينكم قُربى بين البرابِرِ [زَعَمْتُمْ بِأَنَّ التَّرْكَ ابْنَاءُ مَذْحَجٍ]⁵³

⁵⁰Chems Eddine Chitourh, L’apport des Amazighs à la Civilisation Universelle, l’**Apport Des Amazighs à La Civilisation Universelle (Actes Du Colloque Organise Par Le HCA, Les 12 et 13 Novembre 2008)**, Haut Commissariat à l’Amazighité, Alger, 2009.s.88.

⁵¹Mohand akli Hadadu, **Le Guide de la Culture Berbère**, Paris-Méditerranée, Paris; Ina-Yas, Alger, 2000, s.25.

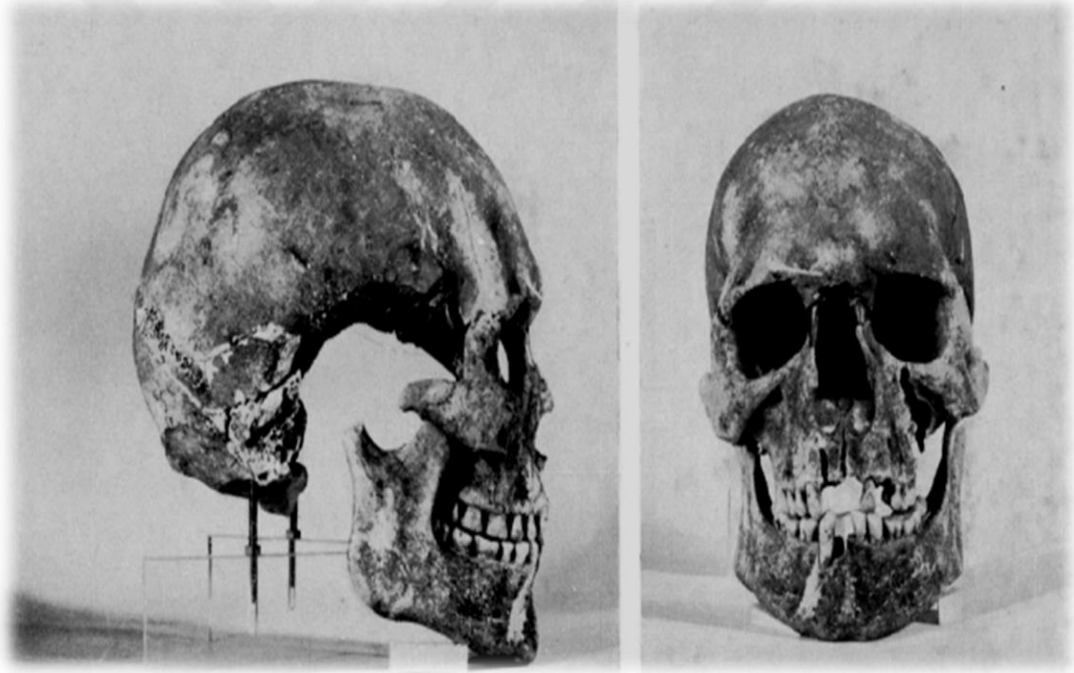
⁵² Abi-Osman Ömer İbn-ü Behr, “Resâilü El Cahid 1-2 El Fusul el Muhtara Min Kutub El-Cahid”, **İhtiyar el İmam Ebdü-l Llah**, Cilt:1 Darü-l kütüb el ilmiyye, Beyrüt, 2013, s.58.

⁵³ “Siz, Türkler Medhic çocukları ve Berberilerle akraba olduğunuzu iddia ettiniz”.

Berberîlerin kökenleri üzerindeki farklı fikirlere dayanan hipotezlerin listesi oldukça uzundur. Camps'ın 1980 yılında hazırladığı çalışmadaki görüşü bu konudaki tartışmaları özetler niteliktedir: *Berberîlerin nereden gelmediklerini araştırmak, daha kolaydır.*

2.1.2. Antropolojik Veriler

Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar, Berberîlerin (dilleri ya da kökenleri) hakkında bilimsel verilerin sonuçlarına ulaşılmasını sağlamakta ve bu yönlü bir bakış oluşmaktadır. Berberîlerin kökenini belirtmek için, ilk önce Mağrip prehistoriğine bakılmalıdır. 1912 yılında Cezayir'de keşfedilen *Mechta el Arbi'nin (Meşta el-Arbi)* fosilleri, bilimsel araştırma yapmak üzere, antropologlara birçok veri sunmuştur.

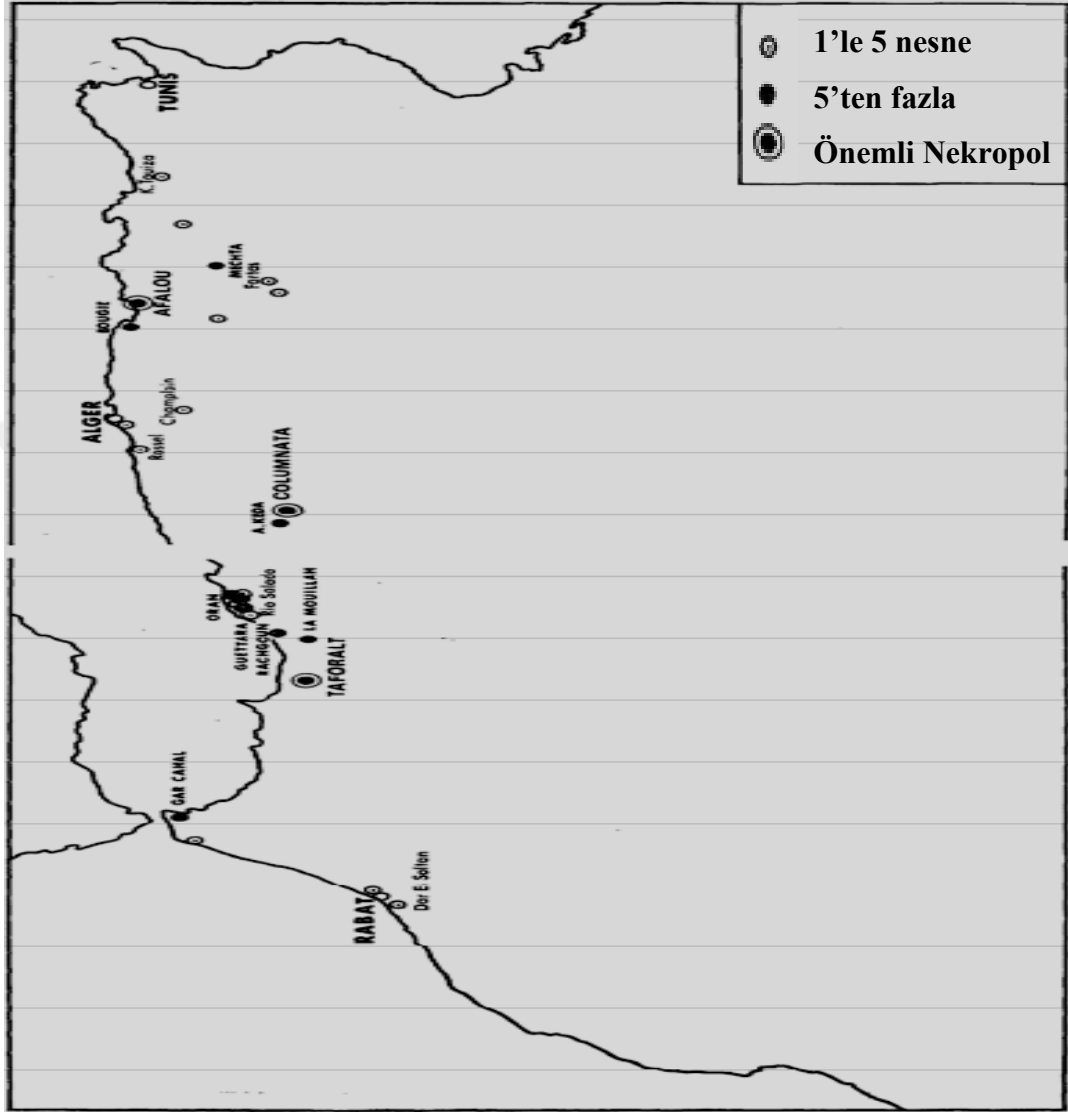

Görsel 2: Meşta el-arbi tipinde kadın kranyumu.⁵⁴

Meştael-Arbi Adamı: İlk kazılarda elde edilen fosiller, *Şalgum el-İid* bölgesinde (Cezayir Doğusu) 1912 yılında Arthure Debruge tarafından bulunmuştur. 1928'de Camille Arambourg *Becaya*'ya yakın bir bölgede yeni bir arkeolojik kazı alanında araştırmaya başlayarak, *Meşta el-Arbi Adamı*'na benzeyen başka fosilleri de

⁵⁴Camps, L'homme De Mechta El-arbi et sa Civilisation. Contribution à l'Étude des Origines "Guanches", *Anuario de Estudios Atlánticos*. Vol. 1 Núm. 15 (1969).

keşfetmiştir. Karbon 14 maddesi ve bilim adamları sayesinde, *Meşta el-Arbi Adamı*'nın modern insan karakterlerine sahip olan bir insanoğlu olduğu ispat edilmiştir.⁵⁵

Harita 1: Kuzey Afrika'daki Meşta el-Arbi tipinde olan insanların keşif yerlerinin haritası.⁵⁶

Meşta el-Arbi Adamı'ın *Ibéromaurusien* kültürüne ait olduğu onaylanmıştır.⁵⁷ *Meşteli* ve *Aterli*'nin⁵⁸ kemikleri insanoğlunun Mağrip'te binlerce yıl önce yaşadığını göstermektedir. Arkeolojik ve antropolojik keşiflerin sunduğu analizlere göre, *Meşta*

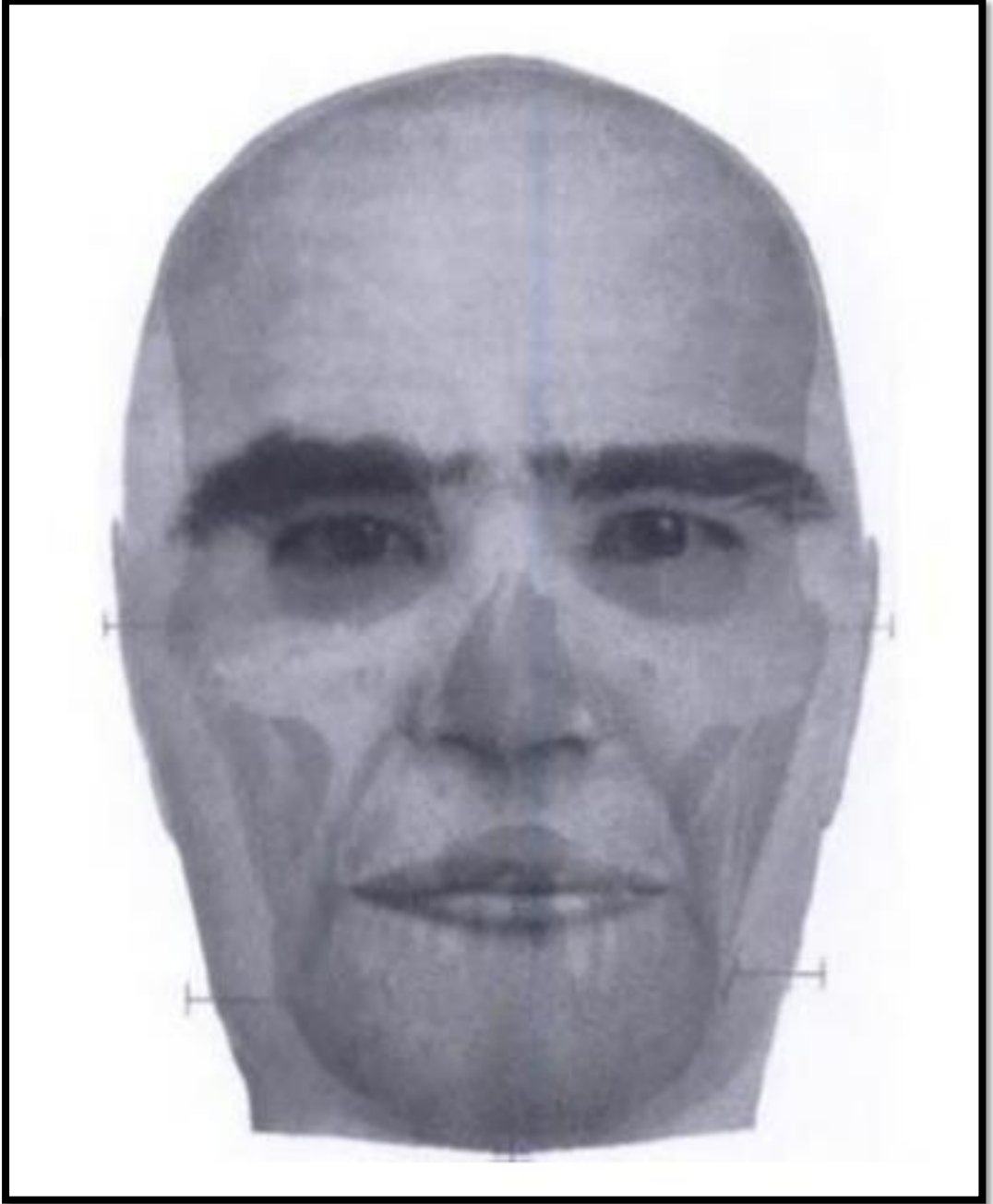
⁵⁵Ginette Aumassip, *L'Algérie des Premiers Hommes*, Les Editions de la MSH, 2001, s.65.

⁵⁶Camps, *L'homme De Mechta El-arbi...*, s.285.

⁵⁷Awal, *Créer et Transmettre Chez les Berbères*, num: 40-41/2009-2010, Editions MSH, Paris, 2011, s.135

⁵⁸« *Aterli* » Fas'ın *Bir el Ater* bölgesinde ismine göre adlandırılan fosillerdir.

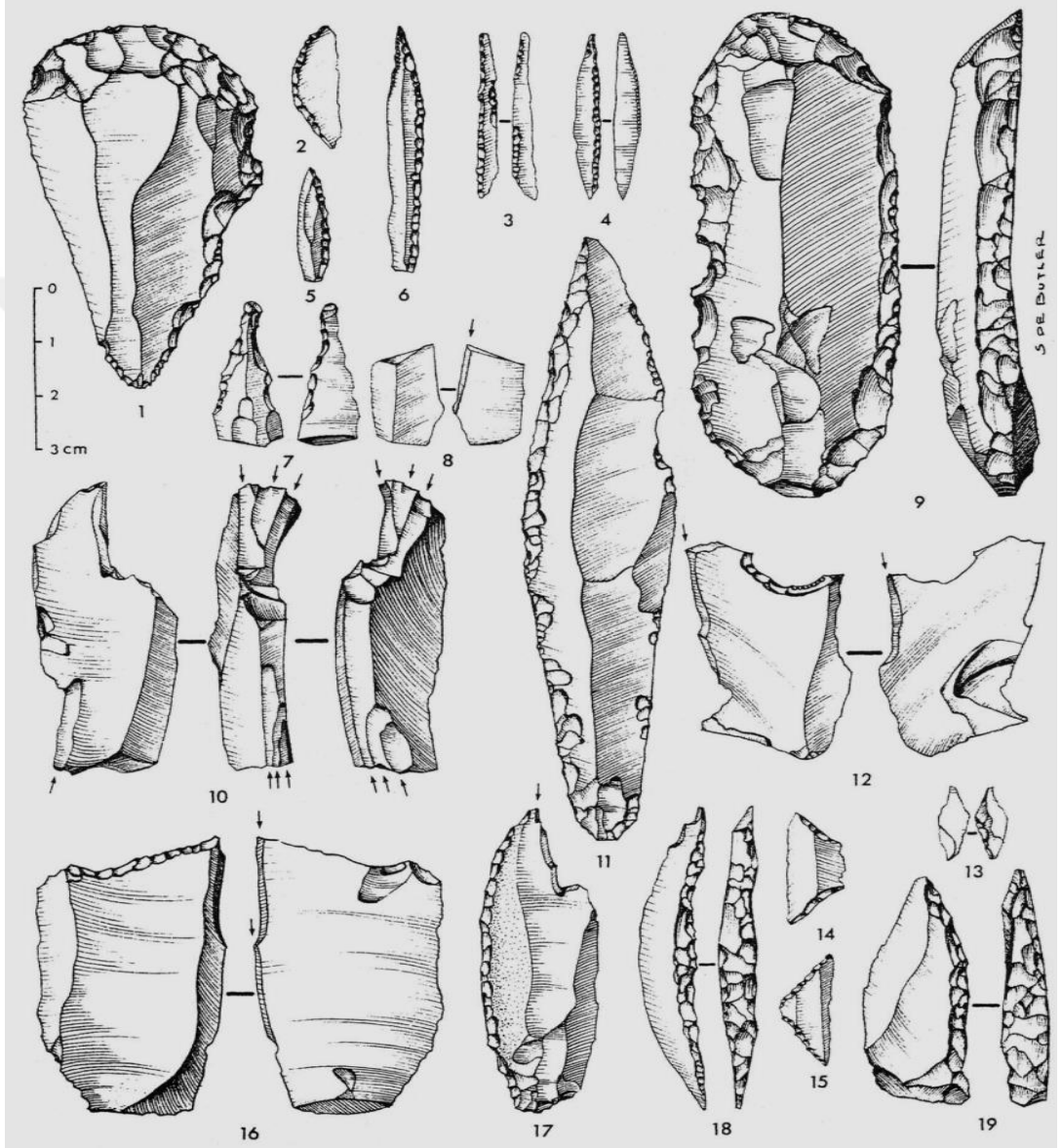
el-Arbi Adamı bugünkü Akdeniz halklarındaki insanlarda da hemen hemen aynı fiziksel karakteri paylaşmaktadır: Uzun boylu (erkeklerde aşağı yukarı 1.74m) Kafatası Kapasitesi “Cranian Kapasite” (1650 kk), geniş ve alçak yüzlü. Günümüzde Kuzey Afrika halklarının %3’ü, *Meşta el-Arbi Adamı* ’n torunları sayılabilmektedir.⁵⁹

Görsel 3: D. Hadjouis ve J-N. Vignal tarafından bilgisayar aracılığıyla reforme edilmiş Ibéromaurusien kafası (Aumassip, 2001: 66).

⁵⁹Daniel Barreteau, “Relations Inter Ethniques et Culture Matérielle Dans le Bassin du Lac Tchad”, *Actes du IIIème Colloque MEGA-TCHAD*, Paris, ORSTOM, 11-12 septembre 1986, s.37.

Kuzey Afrika'da *Homo sapiens sapiens*in ortaya ilk çıkması Paleolitik çağa aittir (2,5 milyon yıl önce, yani tarih öncesindeki en eski dönem).⁶⁰ Paleolitik çağdan sonra gelen Neolitik çağda (M.Ö. 12000/11000 ile 6000/5000), bulunan *Gafsalı* (*Capsien*) insan kalıntılarının Mağrip halkının atası olduğu belirtilmiştir. M.Ö 10,000 –M.Ö 6000 yılların arasında süren *Gafsalı kültürü*, antropologlara göre (Gabriel Camps 1980). Berberî medeniyetiyle birkaç ortak özellik taşımaktadır.

Görsel 4:Gafsalı döneminde kullanılan litik endüstri (Cezayir'in doğusu).⁶¹

Özet olarak, arkeolojik sonuçlara göre, Kuzey Afrika'da en eski gelişmiş insanoğlu izlerinin (yazılar, çiftçilik, mimarlık, dil, din, endüstri vb) Berberîlere ait

⁶⁰Mohand Akli Hadadou, **Le Guide de la Culture Berbère**, Paris-Méditerranée, Paris; Ina-Yas, Alger, 2000. s.32.

⁶¹Danilo Grébénart "Capsien", **Encyclopédie Berbère**, num: 12, 1993, s.3.

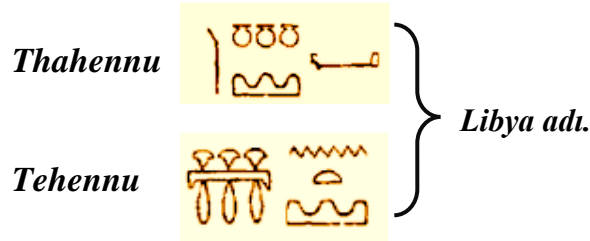
olduğu ispat edilmiştir ve söz konusu insanların Neolitik çağda yaşadığı söylenebilmektedir.⁶²

2.2. TARİH BOYU BERBERİLERİN ADLARI

Berberiler tarih boyunca kendilerine, “özgür adam” anlamına gelen *Maziş / Amaziş* adını vermişlerdir. “*Maziş*” adı Herodot, Hecatée gibi diğer latin dillerindeki gibi ilkçağ yazarlarının eserlerinde *Mazikes*, *Masices*, *Mazices* ve *Mazax* şekillerinde geçmiştir⁶³. Tüm halkların antroponimleri gibi, *maziş* teriminin kökeni hakkında da birçok etimolojik görüş önerilmiştir. Fakat bu etimolojiler; Berberolog Salem Chaker’in “*Berber*”*Maziş* adlı makalesinde yorumladığı biçimiyle, “*çelişkili etimolojiler*”dir” ve yalnız ilkel bir dilbilimsel deneme sayılabilir.

Örneğin: Charles de Foucault’un önerdiği etimoloji, Tuareglerin ikinci adının “*Imuhay*” [*imuhağ*] olduğu görüşüne dayanmaktadır. Ona göre Tuareg Berberîcesinde /z/ sesinin /h/ sesine dönüşmesiyle, *Maziş* terimi Tuareg Berberîcesinde √**HF** (*Ahey*: *Yağmalamak*) fiilinden türetildiği kabul edilebilir. Getirilen sıfat fiil eki (*am*-eki), *amahey* (*Yağmalayan*) kelimesi *amazey* kelimesiyle bağlantılı bulunmuştur. Ancak bu kelimenin morfolojisinin Berberîce gramerine uymadığı görülmektedir. Eğer *Amaziş* kelimesi *ahey* fiilinden geçmiş olsaydı, *Amawey* şeklini almış olması gerekirdi. Zira Berberî diyalektlerinin çoğunda *ahey* fiilinden türetilen sıfat fiilleri, *amawey* (*alan*) olarak kullanılmaktadır.

Berberîlere dair en eski –yahut ilk– adlandırmalar M.Ö 1227 yılında *Lebu*, *Meşweş* ve *Tenehu* şeklinde Eski Firavun dönemi Mısır hiyeroglif yazıtlarında yer almaktadır.⁶⁴

⁶²Gabriel Camps, “Avertissement”, Encyclopédie Berbère, 1 Abadir – Acridophagie, Aix-en-Provence, **Edisud** (« Volumes »), 1984, s.9.

⁶³Salem Chaker, AMAZİF "(le/un) Berbère", **Encyclopédie Berbère** IV, 1987, p: 562-568, s.2.

⁶⁴Ernest Alfred Thompson Wallis Budge, **A Hieroglyphic Vocabulary to the Theban Recension of the Book of the Dead**, Routledge Revivals, 2014, s.453.

Roma medeniyetinde yerli olmayan halklara Latinler tarafından *Berberus* adı verilmiştir. M.Ö 146'da Roma imparatorluğunun Kuzey Afrika'yı işgal etmesinden itibaren Amazigh halkının adı *Berberus* / *Berber* olarak değiştirilmiştir. Günümüzde de kullanılan Berberî ifadesinin tarihinin de buradan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sadece Araplar değil, Türkler tarafından da -Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lugat'it-Türk* isimli eserinde çizdiği dünya haritasında da -بلاد بربر- *Bilad Barbar*-terimi kullanılmıştır. *Berberistan* toponomisi, kuşkusuz, 19.yy'a kadar sürmüştür.

Kuzey Afrika ülkelerinde Fransız işgali bittikten sonra, *Arap Milletçiliği* ve *Araplaştırma* politikası uygulanmaya başlamıştır. Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya gibi ülkelerin bulunduğu bu bölgeye المغرب العربي الكبير; (*El Mağrip el-Arabi el-Kabir*) (*Büyük Arap Mağribi*) jeopolitik terimi isim olarak verilmiştir.

2.2.1. Tifinay “𐤏𐤙𐤃𐤕𐤏𐤙” (Berberîlerin İlk Yazı Sistemi)

İnsanoğlunun yazıyı bulması ve kullanması, tarih boyunca gösterdiği gelişime en çok katkı sağlayan araçlardan biri olmuştur. Berberî halkı da antik çağlardan itibaren kendine özel bir alfabe üretmiştir. Bu alfabe *Tifinay* [*tifinağ*] denilmektedir. Bulunmuş yazıtlara göre, Tifinay üç çeşit yazı sistemini barındırmaktadır: Sağdan sola, soldan sağa ve dönemeçli.⁶⁵

Arkeolojik çalışmalara göre, bulunmuş en eski yazıtlar, M.Ö 6.yy'a tarihlenebilmektedir.⁶⁶ *Tifinay*'ın ilk keşfi Tunus'taki *Thouga* (*Douga*) arkeolojik bölgesinde 1631 yılında Thomas d'Acros'un buluşuna dayanmaktadır. Fakat o dönem bu yazıtlar; *Tifinay* değil, *Libya-Berberî* (Libyco-berber) yazıtları şeklinde adlandırılmıştır.⁶⁷ Tapınaklar ve taşların üzerine yazılmış bu metinlerin çoğu özel isimlerden oluşmakta ve ikidilli (Fenikçe ve Berberîce) yazı sistemini göstermektedir. Bu sebeple bilim adamları alfabenin çözülmesi için uzun yıllar boyunca uğraşmışlardır.

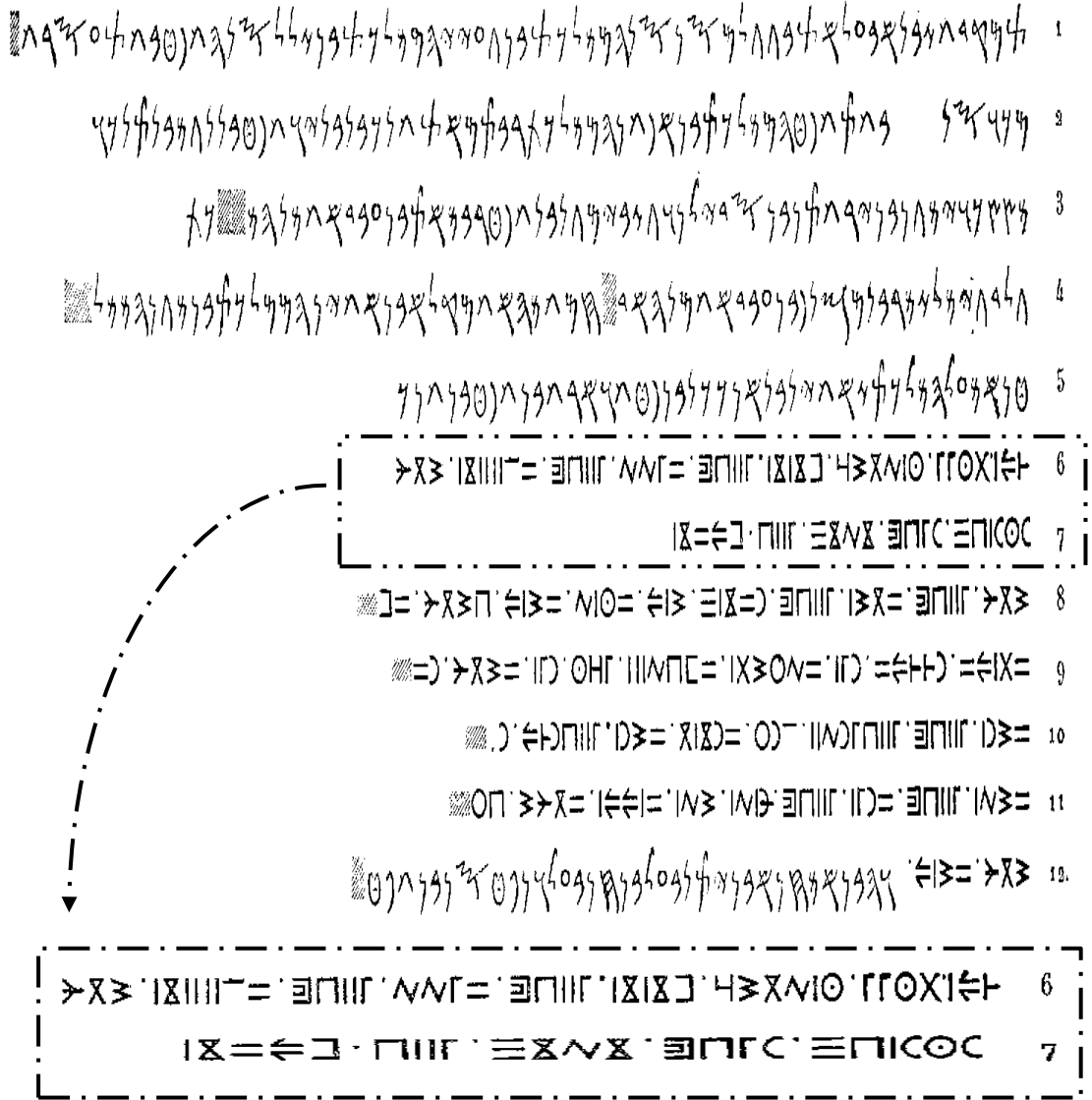
Örneğin:

⁶⁵Camps ve diğerleri, « Écriture », in Gabriel Camps (dir.), 17 | Douiret – Eropaei, Aix-en-Provence, **Edisud** (« Volumes », no 17), 1996. , s.4.

⁶⁶Lionel Galand, **Etudes de Linguistique Berbères**, Peeters Publishers, Paris, 2002, s.6.

⁶⁷Jean-Baptiste, Chabot, Les inscriptions puniques de Dougga. In: **Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres**, 60e année, N. 2, 1916. pp. 119-131, s.120.

Aşağıdaki metin, Berberî kral Masinisa'nın mezarına ait bir yazıta aittir. Bu yazıt, 1904 yılında keşfedilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, iki farklı alfabeden oluşmuştur: **1'den 5'e** eski Fenike dili, **6'dan 12'ye** Berberîce:

Transkripsyonu:

“/6/ sk(n). Tbgg. bn’p’tšn. msnsn. gldt. wgyy. gldt. wzllsn. şpt. /7/ sbsnd. sgd. sys. gldt. mkwsn.”

Tercümesi:

“...Bu kutsal tapınak, Misipsa Kral olduktan sonra Thugga vatandaşları tarafından, Kral Zilasen oğlu, Kral Gaya oğlu, Kral Masinisa için; Jubillee ? yılında kuruldu”.⁶⁸

⁶⁸Peter T. Daniels ve William Bright, **The World’s Writing System**, Oxford University Press, 1996, s. 116.

Tifinay yazıtlarının çözülmesi 1815 yılında Camille Borgia ile başlamıştır. C. Borgia öncelikle yazıtların yazıldığı alfabeği kopyalamıştır.⁶⁹ Fransız arkeolog Felicien de Saulcy ise, 1849 yılında *Libik-Berberî* yazıtlarının alfabelerini karşılaştırmalı bir şekilde çözmeyi denemiştir.⁷⁰ 1940 yılında, Jaan-Baptiste Chabot *Recueil des Inscriptions Libyiques (Libya Yazıtlarının Derlemesi)* isimli eserinde, Cezayir, Tunus ve Fas'ta bulunan yazıtlardan toplanmış, 1225 çözülmüş metni derlemiştir.⁷¹

“Tifinay”ın kökeni hakkında, sahada en meşhur hipotez, Tifinay’ın Kartaca döneminde (M.Ö 6.yy) ortaya çıktığı ve Fenikeceden geçmiş bir alfabe olduğunu savunan hipotezdir. Hatta *Tifinay* terimini *Fenike* terimine yaklaştırıp ondan türetildiğini düşünen bilim adamları da bulunmaktadır:

Terimin kökeni: $\sqrt{FNQ} - \sqrt{FNI}$. $Ti+$ dişil eki $+Feneq [q < \gamma] < Ti +Fine\gamma$.

Berberî dilleri uzmanı dilbilimciler Salem Shaker ve Sliman Hachi, Tifinay konusunu inceleyerek daha önce sunulan klasik hipotezleri reddetmişlerdir. Kendilerinin bu reddiyeye karşı sundukları ispatlardan birkaç nokta şöyle sıralanabilir:⁷²

24 ya da 25 karakterden sadece 5 veya 6 ortak “benzeyen” harf sayılabilmektedir.

Tifinay alfabetiyle yazılan en eski yazıtlar, Fenikelilerin hâkim olmadıkları ya da girmedikleri bölgelerde bulunmuştur (Atlas dağlarında ve çöl bölgelerinde).

“*Tifinay*” adının “*Fenike*” terimine benzetilmesi, dünya antipodlarından sayılmaktadır. Örneğin: İngilizlerin “Hindi” hayvanını “Turkey” şeklinde adlandırması ya da Türklerin siyah köpeğe “Arap köpeği” demesi gibi. Hâlbuki ne “*Turkey tavuğu*”nun Türklerle ne de “*Siyah köpek*”in Araplarla bir ilgisi vardır.

Bu hipotezdeki görüşlere genel çerçeveye itibariyle katılsalar da, Berberlerin Runik alfabetini kullandığını iddia edenler de olmuştur.⁷³ Arkeolojik kanıtlar bugüne

⁶⁹Théodore Bachelet, **Dictionnaire Général des Lettres, des Beaux-arts, et des Sciences Morales et Politiques**, Dezobry, F. Tando et Cie, Paris, 1862 s.333.

⁷⁰Félicien de Saulcy, **Observations sur l'Alphabet Tifinagh**. (Extrait du Journal Asiatique.), Paris, 1849.

⁷¹Jean Baptiste Chabot, **Recueil des Inscriptions Libyques**, Impr. Nationale, Paris, 1940.

⁷²Salem Chaker et Slimane Hachi, “A propos de l’origine et de l’age de l’écriture Libyco-berbere”, **Etudes Berbères et Chamito-sémitiques**, Mélanges offerts à Karl-G. Prasse, Editions Peeters, 2000, ss.95-111.

⁷³Turgay Kürüm, Avrasya’da Runik Yazısı Kürüm, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.776-785, s.778.

kadar Kuzey Afrika'da ya da "Berberistan"da Runik harflerin kullanıp kullanılmadıklarını göstermemektedirler. Herhalde bu hipotezin ortaya çıkmasının sebebi, Tifinay ve Runik yazıtlarının birbirlerine benzemesidir. Ancak iki alfabe arasında 3 ya da 4 ortak harf vardır.

Sonuçta, Salem Chakir "Tifiney" teriminin Adrar Berberîcesinde "yazmak" anlamına gelen "afey" fiilinden türetilmiş olduğunu ispat etmiştir.

Tifinay'ın kullanılması, 7.yy'a kadar sürüldüğü düşünülmektedir. Müslüman Arapların fetihlerinden sonra; Tuaregler hariç, Berberîlerin çoğu Tifinay'den vazgeçip Arap harfleriyle yazmaya başlamışlardır.

70'li yıllarda, Neo-Tifinay (Yeni Tifinay) alfabesi ortaya çıkmıştır. Böylece, Tifinay alfabesi ile yazılmış, kitaplar, birkaç dergi ve gazete basılmaya başlanmıştır.

2.3. BERBERİSTAN'DA YABANCI DEVİRLER ÜZERİNE ÖZET

2.3.1. Firavun Dönemi (M.Ö 960- M.Ö 715)

Tarihî veriler, Berberîlerin ilk çağlarda başka halklarla temas kurduklarını nakleder. Yukarıda da söz edildiği gibi, tarihte Berberîlerden bahsedilmesi Firavun çağlarına dayanmaktadır. Bu noktada; Firavunların 22. Hanedanın (M.Ö 945- M.Ö 715) başında Meşweş Berberîlerinden olan Kral Şeşonk'un (*Sheshonq*) olduğunu söylemekte fayda vardır. Berberî halkları eski çağlardan bugüne kadar, her yıl 12 Ocak'ı yılbaşı olarak kutlamaktadırlar.⁷⁴ Tarihçiler ve *Berberî Akademisi* bu kutlamanın sebebini Şeşonk'un (Berberîlerde Şeşnaq) kral olduğu tarihe dayandırmaktadırlar. Berberî takvimi ve Miladi takvim arasında 960 yıllık bir fark bulunmaktadır: 12 Ocak 2019 → 01 Ocak 2969.

2.3.2. Fenike Dönemi (M.Ö 814 –M.Ö 218.)

Arkeolojik veriler, Berberîlerin yabancı halklarla kurmuş oldukları ilk temasın M.Ö 10.yy'da Fenikelilerle olduğuna değinmektedir. Tunus kenarlarında ticaretin tesis

⁷⁴Michel Quitout, *Parlons l'Arabe Tunisien: Langue et Culture*, Editions L'Harmattan, Paris, 2002, s.10.

edilmesinden sonra M.Ö 814 yılında Fenikeliler Kartaca krallığını kurmuşlardır.⁷⁵ Fenike dönemi ekonomik ve dış ilişkileri ile meşhurdur. Berberîler ve Fenikeliler iki farklı toplum olmalarına rağmen, aynı coğrafi alanda yaşamışlardır. Bu coğrafi birliktelik ile o dönemde Kartaca krallığını dünyada ekonomi ve endüstri alanlarında en güçlü devletlerden biri yapmıştır. Fenikeliler, kendi topraklarından yetinmedikleri için, güneye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu arada Fenike krallığı hem Berberîlere karşı hem de Roma krallığına karşı savaşa girmişlerdir. Berberîler ve Romalılar birbirlerine destek vererek M.Ö 146 yılında 3. Fenike Savaşında Fenike krallığını kuzey Afrika'da hâkim hâle getirmişlerdir.⁷⁶

2.3.3. Roma Dönemi: (M.Ö 146 – 430)

Romalılar Fenikelilere karşı Berberîlere destek verdikten sonra, Berberler, kral *Masinisa* başta olmak üzere, *Nümidya Krallığı*'nı kurmuşlardır ve *Sirta* (bugünkü Konstantin) şehrini başkent olarak tayin etmişlerdir. M.Ö 202 yılından itibaren, Nümidya kendi yönetim sistemini yaratmıştır: Bu sistemde kendi parasını ve kendi askerî kuvvetini de meydana getirmiştir.⁷⁷

Tarihsel bilgiler, bu krallığın halklarının poliglot olduklarını açıklamaktadır. Özellikle Kral *Sifax* döneminde: toplum dili Berberîce, resmî ve diplomatik evraklardaki dil Fenikece, kültür dili ise Latince olmak üzere ve bunlara ilave olarak Yunanca da kullanılmıştır.⁷⁸

Nümidya, Roma İmparatorluğu ile hem ekonomik hem de siyasi alanda güçlü ilişkiler sağlamıştır. Romalılar siyasî stratejilerde hâkim oldukları için, yanlarına Nümidya krallarını almışlar, bu arada, Kuzey Afrika Roma'ya ait olsun isteyen Berberî kral *Bokhus*⁷⁹ Romalıların ajanı olarak, *Massinisa*'ya karşı savaşmıştır. 368 yılına kadar, Roma ordusunda eğitim alan Berberî *Gildon*, 70,000'den fazla askere

⁷⁵Arthur Pellegrin, **Histoire de la Tunisie: Depuis les Origines Jusqu'a Nos Jours**, La Rapide, Tunis, 1944, s.31.

⁷⁶Vincent Serralda et André Huard, **Le Berbère...Lumière de l'Occident**, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1984, s.37

⁷⁷Jacques Alexandropoulos, **Les Monnaies de l'Afrique Antique: 400 av. J.-C.-40 ap. J.-C**, Presses Univ. du Mirail, 2007, s.139.

⁷⁸Mohammed Şafik, **Selasetü-n we Selasüne Qarnan min Tarih el-Amaziğ**, Tawalt, 1989, s. 33.

⁷⁹Bu tarihsel olay Kabil halk kültürünü günümüze kadar etkilemiştir. Kabil yaşlıları Bokhus teriminden beddua türetmişlerdir: “*Ad k-ibexxes Rebbi am Buxus!*” *Allah senin yüzünü Bokhus kadar çirkinleştirsin!*

komutanlık yaparak, Kuzey Afrika'yı Roma yönetiminin hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla mücadele etmiştir.⁸⁰

Roma dönemi ile Fenike dönemi arasındaki fark, Romalıların Kuzey Afrika'da bir Rönesans dönemi yaşatmış olmasıdır. Romalılar, toplumdaki kültüre ve bilime – özellikle okuma yazmaya- çok önem vermişlerdir. O dönemde Latince hem entelektüel hem de iletişim dili olarak bir *Lingua-franka* haline gelmiştir. O nedenle Romalılar döneminde birçok ünlü Berberî yazar eserlerini Latince yazarak öne çıkmışlardır. Ünlü hiciv şairi **Terentius Afer**, *Apoloji* eserinin sahibi olan **Apulée**, Afrika edebiyatının babası **Arnothe**, antika ünlü ilahiyatçı **St. Augustin** vs.⁸¹

2.3.4. Vandal ve Bizans Dönemleri: (429-700)

Aryanizm mezhebinden olan Vandallar, 400'lü yılların başlarında Katolik Roma'ya karşı komutan *Genseric'in* ordularını Kuzey Afrika'ya sevk etmişlerdir. Genseric, Kuzey Afrika'daki Roma İmparatorluğunun düşmesinde büyük role sahip olan biridir. Vandalların Kuzey Afrika'yı işgal etmeleri tarihçi Victor Piquet'in yorumlamasıyla; "16.yy'ındaki İspanyolların işgaline benzer" (Victor Piquet 1921). Zaten onların buldukları yer bugünkü Tunus ve Cezayir'in birleştiği küçük bir bölgedir.

Doğu Roma İmparatorluğunun kralı Justinien 534 yılının Nisan ayında, Vandalları yendikten sonra, Kartaca'yı yeniden ele geçirmeyi planlamıştır.⁸² Justinien Konstantinopol'e (bugünkü İstanbul) ticari ürünler gönderip ve hazineleri boşaltarak, Kuzey Afrika'da uzun süre açlık yaşatmıştır. Çölde yaşayan Berberîler, Bizanslılar Kartaca'yı bırakıncaya kadar savaşmışlar, nihayetinde, 698 yılında Afrika Bizanslılar döneminin son günlerini yaşamıştır.

7.yy'da Kuzey Afrika Hristiyan âlemine ait idi. İslam peygamberi öldükten sonra, Arap Müslümanlarının fetihleri Fars ve Şam'dan başlayarak Mısır'a kadar ulaşmıştır.

⁸⁰Victor Piquet, *Les Civilisation de l'Afrique du Nord*, 3eme édition, Armand Colin, Paris, 1921, s.32.

⁸¹Mohand Akli Haddadou, *Introduction à la Littérature Kabyle*, HCA, 2009, ss. 15-20.

⁸²Diehl Charles, *L'Afrique Byzantine, Histoire de la Domination Byzantine en Afrique (533-709)*, Leroux, Paris, 1896, s.34.

2.3.5. Arap Müslüman Fetihleri: 7. yy

Mısır'ı fethettikten sonra 643 yılında Amr ibn al-As Trablus'a (Libya) geçmiştir.⁸³ Şiddetle gelen Ukba ben-ü Nafii, Hicri 50 /670 yılında Arap ordularının başına geçerek Berberistan'a doğru fetih sefer başlatmıştır. Bu şekilde Tunus'u ele geçirip *Kayravan* şehrini kurmuşlardır.⁸⁴ İlk zamanlarda Berberî kraliçe savaşçı Dihya ve kral Kuseyla bu fetihleri kabul etmemişlerdir. Ancak, Dihya öldükten sonra, Berberîlerin direnişi zayıflamıştır. Dolayısıyla, Berberîler İslam dinine girmeye başlamışlardır. İslam'a karşı savaşan Berberî halkı, Mağrip ülkelerinde İslam'ı savunmuş ve batıya yaymışlardır, bunların başında Endülüs'ü fetheden *Tarik Ait Zeyyad* (Tarık bin Ziyad) bulunmaktadır.

2.3.6. Osmanlı Dönemi: 1516-1830.

Yaklaşık 800 yıl Müslüman hâkimiyetinin altında yaşayan İspanyollar ve Portekizliler, 1492 yılında Gırnata'yı Müslümanlardan geri almışlardır.⁸⁵ Bu fetih, Mağrip ülkelerinin Osmanlıya geçmesinin ana sebeplerden biri olmuştur. İspanyollar Cezayir topraklarını alarak ilerledikçe 1509 ve 1510 yılları arasında Vehran'a⁸⁶ ve Becaya'ya saldırmışlardır.⁸⁷ Yerlilerin gücünün düşmesiyle birlikte, Hristiyan egemenliğine geçmek istemeyen Mağripliler⁸⁸ 922⁸⁹ Hicri (1501) yılında Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Söz konusu İslam meselesi olduğu için, Barbaros Hayrettin İspanyollara karşı savaşmak üzere gemilerini Kuzey Afrika'ya doğru sürmüştür.⁹⁰

15.yy'da Mağrip bölgesindeki yönetimde Sünni emirler yer almışlardır. Batılılara karşı savaşa girdikçe, İslam dünyasının savunucusu olan Osmanlı

⁸³Virginie Pevost, "Des Églises Byzantines Converties à l'islam ? Quelques Mosquées Ibadites du Djebel Nafûsa (Libye)", *Revue de l'Histoire des Religions*, num:3, 2012, s.328.

⁸⁴İbn el-Esir, *El kamilü Fi T-tarih*, Cilt:3, Darü-l kütüb el İlmiyye, Beyrüt, Lübnan, 1987, s.320.

⁸⁵ Mubarek ben Muhammed el Hilali el Mili, *Tarih el Cezair el Kadim ve-l-Hadit*, 3.cilt, Mektebet-ü el N-nahda el Cezairiyye, 1964, s.19.

⁸⁶ Vehran, veya; Osmanlıların adlandırmasıyla: (أورخان) **Orhan**.

⁸⁷ Louis Adrien Berbrugger, *Les Époques Militaires de la Grande Kabylie*, Bastide, 1857, s.49.

⁸⁸Bu dönemde Cezayir bir ülke olarak mevcut olmadığı için, *Cezayir* terimi değil, *Mağrip* terimi tercih edilmiştir.

⁸⁹ Tarihler kaynaktan kaynağa değişik şekilde verilmektedir.

⁹⁰Ali Rıza, s.15.

devletinden yardım istemişler ve Osmanlılar 1517 yılında Mısır'a ulaşmışlardır. Osmanlılar, Mağripliler ile dayanışma sağlayarak, Mağrip topraklarında küçük devletlerin kurulmasına destek vermiştir. 1517 yılında Mısır'dan başlayıp, sonrasında Trablus 1551 ve Tunus 1574. Bu dönemde Mağrip ülkelerinde mezhepler arası fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹¹

Oruç Reis ve kardeşi Cezayir askerleriyle beraber, 1512'de Becaya ve Cical'i İspanyollardan kurtarmışlardır. *Gazawat* isimli eserde anlatıldığı üzere, bu fetihle 20,000 den fazla Kabil askeri Osmanlı askerleri ile birlikte savaşmıştır.⁹² Bu yıllarda Cezayir Emir Selim Tumî tarafından yönetilmiştir. Oradaki Türk askerlerinin yerlilere yapmış olduğu kötü muameleden dolayı, Emir Selim Tumî ve Oruç Reis arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Dolayısıyla, Cezayir hükümdarı olmak için, Oruç Reis Emir Tumî'yi öldürmüş ve 1516 yılında kendisini Cezayir hâkimi olarak tayin etmiştir.⁹³ Böylece Türkler Mağrip ülkelerini Osmanlı devlet sistemine benzer bir şekilde; 1830 yılında Fransız sömürgesi başlayana kadar yönetmişlerdir.

Tarihte Osmanlı Devletinin Cezayir'deki hükümlerine ilişkin iki farklı bakış açısına ait görüş bulunmaktadır: Birine göre Osmanlı'nın varlığı, Batı dünyasının Hristiyanlığından kurtuluştur, diğerine göre ise egemenlik ve sömürgeci. Osmanlı varlığını sömürgecilik olarak gören birçok yazar bulunmaktadır. Abdurrahman ben Aşenhu da bunlardan biridir. Ben Aşenhu, Cezayir'deki "*Türk idaresini ancak kendi kasalarını ve hâkim olan Türk azınlığının ceplerini doldurmaya çalışan bir şey*" olarak görür.⁹⁴ Mouloud Kasem ise sosyolojik açıdan "*Türkler yabancı olarak gelmişler ve 300 yıl boyunca yabancı olarak yaşamışlar, dolayısıyla iç yerlilerle irtibat kuramamışlar*" fikrini aktarmaktadır⁹⁵.

⁹¹Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için, bakınız : Jeffry R. Halverson ve Nathaniel Greenberg, **Islamists of the Maghreb**, Routledge, 2017.

⁹²Louis Adrien Berbrugger, "Le Razaouat (2)", ms. 942, de la Bibl.d'Alger, et Fondation de la Régence d'Alger, tom1, Bastide, de ; **Berbrugger**, p.152, s.52.

⁹³ El Hilali el Mili, s.45.

⁹⁴Dr. Nacer Ddin Saidouni, **Warakat Cezairiyye. Dirasat-ü we abhat fi tarih el Cezair fi el A'hd el Osmani**, 2.Baskı, El Basair, 2008 ,s.30

⁹⁵Mouloud Gaid, **L'Algerie Sous les Turcs**, Maison Tunisienne de l'édition, 1974, s.6.

2.3.7. Avrupalı Kolonyal Dönemler (İngiltere- İtalya-Fransa) 18.yy - 19.yy

1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal etmesi, Mağrip ülkelerinde Osmanlı varlığının son günleri getirmiştir. İlk olarak Fransızlar 1800'lerin başında Mısır'ı fethetmişlerdir. Direnişin başında bugünkü Mısır'ın kurucusu Makedonyalı Mohammed Ali Paşa, İngilizlere ve Fransızlara karşı mücadele etmişti.⁹⁶ Osmanlı devletinin güçsüzlüğünden faydalanan Fransızlar Cezayir'i tamamen ele geçirmişlerdir. Osmanlı askerleri, Cezayir'den geri çekilince, 1832'de Mısır'ı bırakıp Fransa'nın ikinci sömürgesini kurmayı planlamışlardır.

Avrupa güçleri (İtalya, Fransa ve İngiltere), kendi emperyalizmini ve kapitalizmini sağlamak amacıyla, Kuzey Afrika'nın servetlerinden yararlanmışlardır. Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Mali gibi her bir halk kendi ülkesini yabancı yöneticilerden kurtarıncaya kadar mücadeleye devam etmişlerdir. Mısır 1922'de; Libya İtalyanlara karşı 1947 yılında; Fas ve Tunus Fransızlara karşı 1956'da; sonunda, Cezayir 1962'de bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

⁹⁶ Roger Lambelin, *L'Égypte et l'Angleterre*, Bernard Grasset, 1922, s.6.

3.BÖLÜM OSMANLI DÖNEMİNDE KABİLLER'İN TARİHİ

3.1. KABİLLER VE OSMANLILAR (1516-1830): TARİHE GENEL BİR BAKIŞ

Daha önceki kısımlarda bahsedildiği üzere, Mağrip bölgesi İspanyol iktidarının eline düştükten sonra, Osmanlılar Müslümanların taleplerine karşılık olarak; yardım etmek amacıyla bu bölgeye gelmiş ve 1516'dan 1830 yılına kadar bu coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bu dönemde Kabiller **Kuku kraliyetinde** yaşamışlardır. Kuku kraliyeti, **Sid Ahmet u-l'Kadi** tarafından yönetilmekteydi. O dönemde Barbaros kardeşler, Mağrip halkı tarafından Mağrib'i kurtaracak "Hz el Mehdi" olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple, Kabiller 1513 yılında Becaya'ya saldıran İspanyol Andre Dorya'ya karşı savaşmak üzere, Oruç Reis'e desteklerini bildiren bir mektup yazmışlardır.⁹⁷ Becaye'yi kurtarmak için "Cihat" adına çıkılan sefere; Oruç Reis ve Osmanlı askerlerinin yanında 20.000 Kabil askeri de katılmıştır.

Becaye'nin kurtarılmasından sonra, Kuku emiri Ahmet u-l'Kadi ve Oruç Reis arasında büyük bir dostluk bağı oluşmuştur. Özellikle Ciceli'yi İspanyollardan geri almalarından sonra Cezayir şehrinde Ahmet u-l'Kadi ve Barbaros kardeşlerin dostluğu ve siyasi ittifakı ünlü olmuştur.⁹⁸

Ancak Osmanlılar ve Kabiller arasındaki bu dostluk, Oruç Reis'in 1518'de Tilimsen savaşında ölmesinden sonra, Osmanlıların, u-l'Kadi ve Kabillere karşı ileri sürdükleri hainlik suçlamaları sebebiyle bitirmiştir. Hatta Barbaros Hayrettin Tilimsen'i İspanyollardan temizledikten sonra, Kabil dağlarına dönüp köylere saldırmıştır. Fakat Kabillere karşı savaş açan Barbaros Hayrettin bu savaşı kaybetmiştir.⁹⁹ Savaş, Kabiller ve Osmanlılar arasında yıllarca sürmüştür, Kabiller mağlup olduktan sonra Osmanlılara vergi verdikleri için "Kabil bölgesi Osmanlıların kasası olmuştur". Hayrettin Paşa'nın Cezayir yönetiminden ayrılmasından sonra, 1557 yılında onun yerine Hasan Paşa gelmiştir. Hasan Paşa Kabillerle bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla, 1561 yılında kendi oğlunu emir u-l'Kadi'nin kızıyla

⁹⁷Ammar ou Said Boulifa, *Le Djurdjura à Travers l'Histoire, Depuis l'Antiquité Jusqu'à 1830*, Bringau, 1925, Cezayir, ss.95-96.

⁹⁸ Boulifa, s.103.

⁹⁹ Boulifa, ss.124-125.

Bu noktadan sonra Kabiller, Osmanlılara vergi vermeyi kesmiş ve savaşlara da katılmayarak bir isyan hareketi başlatmışlardır. Ancak, Becaya'deki Kabil At Abbas kraliyeti ise -kendisi o zamanların en büyük Osmanlı müttefikidir- Osmanlılar ile müttefik olmayı tercih etmiştir. Bu kraliyet dışındaki tüm Kabiller, İspanya Kralı III. Filip'e mektup yazarak, kendilerini Osmanlıdan kurtarmaları için yardım talep etmişlerdir. Dolayısıyla, Emir ul-Kadi İspanyollarla ittifak yapmak durumunda kalmıştır.¹⁰¹ Kral Filip Kabillerden gelen yardım talebini tereddüt etmeden kabul etmiş ve Kabillere silah göndermiştir. Fakat Emir u-l'Kadi 25 Haziran 1603'te Rey Don Phelip'e (Kral Don Filip) gönderdiği mektupta, kendilerine gönderilen silahların Osmanlıların eline geçtiğini beyan etmiştir:

"...Sizin gönderdiğiniz vesileler (silahlar), Osmanlıların ellerine düşmüştür. Silahları bizimkilerin birinden istedik ama bizi aldattı; onlara satmıştır".¹⁰²

Osmanlılar bu mücadelede, Kabil bölgesini ele geçirebilmek için, bütün Kabil bölgelerine binlerce yeniçeri göndermiştir. Batılı kaynaklara göre, bu askeri birlikler 1624 yılında Hosrof Paşa tarafından yönlendirilmiştir.¹⁰³ Emir u-l'Kadi Osmanlıların bu yeniçeri çıkartmasını fırsata çevirmek istemiş ve İspanyolların Cezayir'e gelmeleri için, en uygun zaman olduğunu düşünmüştür. Bu fikri İspanyollara yazılmış şu satırlarda açıkça görmek mümkündür:

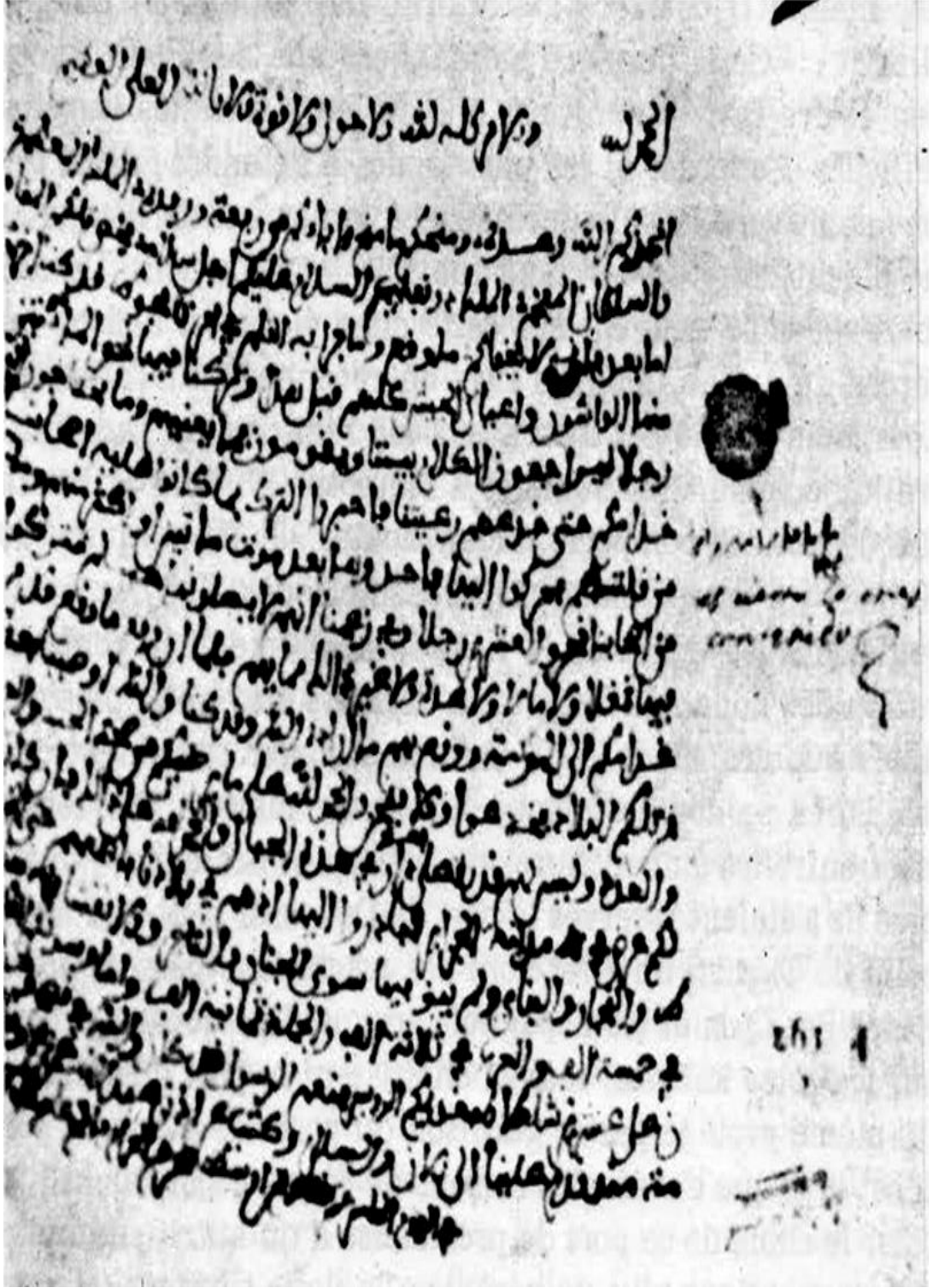
"Cezayir'e girmek istiyorsanız, bu şanstın başkasını bulamazsınız, fakat saldırıda çok hızlı olmalısınız, çünkü şu anda hepsi (Osmanlılar) benim topraklarımda: terziler, marangozlar ve inşaatçılar bile. Orada (Cezayir'de) ancak esnaflar duruyor. Benim topraklarıma 5000 Yeniçeri ve 3000 Mor, toplam 8000 askeri getirdiler".¹⁰⁴

¹⁰¹ Henri Genevois, *Légende des Rois de Koukou: Sidi 'Amer Ou-Elqadi; Sidi Hend, le Tunisien*, Le fechier Periodique, N:121, 1974 (I), Alger, s.5.

¹⁰²H.Genevois. (mektubun tercümesinin kısmından)

¹⁰³A. Berbrugger, *Les Époques Militaires...*, s.110.

¹⁰⁴ Genevois, s.III.

Görsel 5: Genevois, 1974 eserinden: Emir u-l'Kadi'nin 25 Haziran 1603 tarihinde Rey Don Phelip'e gönderdiği mektup.

İspanya arşivlerinde bulunan Kuku emirleri ve İspanyol kralları arasındaki mektuplaşmalara göre, 1633 yılının Ekim ayında, Kuku Kabilleri, hem Osmanlı hem de At Abbas askerlerine karşı meydana çıkmışlar.

Bilindiği gibi, Kabil köylerinin çoğu yüksek dağların üstünde kurulmuş evlerdir. Coğrafi şartlardan dolayı Osmanlılar bu savaşları kazanamamışlardır. İşte bu savaştan itibaren, (1630 yılından 1830'a kadar) Kabillerin yaptıkları mücadele süresince, Osmanlılardan kendi bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 3 yüzyıl boyunca, Osmanlıların iktidarı dağlardaki köylerde değil bölgelerde sürmüştür: *Yeser, Borc Mnayel, Bouira, Sebaou, Tizi Ouzou ve Boğni* şehirlere benzeyen bölgeleri gibi. Bu bölgelerde yaşayan halklar, Osmanlı hükümetinin yönetimi altında vergi vererek ve topraklarında mühimmat depolarının (mahzen) kurulmasına müsaade ederek yaşamayı kabul etmişlerdir.¹⁰⁵

3.2. OSMANLI DÖNEMİNDE KABİL HALKININ İKTİSADÎ VE SOSYAL HAYATI

3.2.1. Osmanlıların Kabil Halkına Koyduğu Vergi Tipleri.

Vergi konusunda belirtilmesi gereken ilk husus, Osmanlıların Cezayir'deki vergi sistemini sadece Kabiller için değil bütün Cezayir halkları için ortaya koymasıdır. Hoexter Miriam, (*Taxation des Corporations Professionnelles d'Alger à l'Époque Turque*) (Cezayir şehrindeki Türk "Osmanlı" Döneminde İş Kurumlarının Vergilendirilmesi) isimli makalesinde,¹⁰⁶ Cezayir şehrinde vergi türlerini şahsî vergiler ve meslek ya da sanayi vergileri olarak sıralamıştır.¹⁰⁷ O dönemde Cezayir'de vergi terimi farklı kavramlarla karşılanmıştır: *başmak, lezma, leğrama, harrac ve ed-darb* (Konstantin bölgesinde).¹⁰⁸ Kuku ve At Abbas Kraliyetlerinin dışında, *Yeser, Borc Mnayel, Bouira, Sebaou, Tizi Ouzou ve Boğni* bölgeler, Osmanlı hükümetine ait sayılmıştır. Bu bölgelerde yaşayan bütün vatandaşlar, Osmanlı devletine ait olup, Padişahların koymuş olduğu kanunlara göre vergi ödemek zorundadır. Vergiler durumdan duruma ve yöreden yöreye farklıdır. Bu kısımda Osmanlı Devletinin altında yaşayan Kabillere uygulanan vergiler kısaca açıklanacaktır.

¹⁰⁵Boulifa, s.243.

¹⁰⁶Hoexter Miriam, *Taxation des Corporations Professionnelles d'Alger à l'Époque Turque*. In: **Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée**, num:36, 1983. pp. 19-39;

¹⁰⁷Hoexter, s.20.

¹⁰⁸Hoexter, s.22.

Aşağıda vergilere dair verilen bilgiler halk şiirlerinde bulunmaktadır. Belirtildiği gibi, Kabillerin çoğu Osmanlı devletinden ayrılmak için, birçok mücadele vermişlerdir. Ancak Kabiller bir topluluk oldukları için, en azından vergi vermek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla vergiler halk şiirlerine bile yansımış bir konu olmuştur.

Fransız general ve Berberolog Adolphe Hanoteau 1867 yılında Kabillerin eski halk şiirlerini ve şarkılarını derleyip, *Poésies Populaires de la Kabylie du Jurjura* (*Curcura Kabil Halk Şiirleri*) isimli eserinde incelemiştir. Bu şiirlerin çoğu, Osmanlı döneminde Kabillerin yaşadıkları farklı tarihsel olayları anlatmaktadır. Vergi konusu o dönemde Kabillerin hayatlarındaki en etkileyici ve önemli olaylardan biridir:

Kra dagi, a lğiyyas
Ma tettum ad d-nemfekker
Lğud iyleb-aç maras
Iggar lğada d aqwenar
El εarc yeç itezzi umeqyas
Ibya ad t-yer d akerker¹⁰⁹

“Ey siz burada oturanlar! Unutuyorsanız eğer, birbirimize hatırlatalım. El Cud¹¹⁰ başımıza illet olmuş. Bizden **vergileri** kentaller alıyordu. Tüfekleri alan aşiretin arazilerini kıraç etmek istiyor.”

a. Llezma: Kelimenin aslı Arapça: **لزم** (lazm: lazım olan) kelimesinden gelmiştir: yani verilmesi gereken miktardır. Bu verginin miktarı tarım ve doğal mahsuller olarak (zeytinyağı, bal, incir, yağ... vs) verilirdi ve o dönemde vergilerin en ucuzuydu. El yazma defterlerde görülebildiği gibi, Cezayir’de bu vergi *mukataat-i lazma-yi şeyhül beled sanayi el-Cezair* şeklinde geçmektedir.¹¹¹ Kabil halk şiirlerinde ise, Llezma vergisinden aşağıdaki şiirde bahsedilmiştir:

¹⁰⁹ Adolphe, Hanoteau Charles-Constance Louis Joseph, **Poésies Populaires de la Kabylie et du Jurjura**, Imprimerie impériale, 1867, s.91.

¹¹⁰ El-Cud, Kabiller’in Baş ağası, herhalde Osmanlı döneminden sonra kaldırılmıştır.

¹¹¹ Hoexter, s.21.

Tella Lezzayer tethenna
D Tterk legranda
Bexlaf uewijen usekkin
Nettak læsur d llezma
Teččar d leada
*Intaqel bab-is, meskin!*¹¹²

“Eskiden Cezayir huzurlu idi. Onu Yöneten, kavisli kılıca sahip olan beyefendiler Türklerdir. Onlara birçok vergi ve öşür verirdik. Şimdi artık göçetti yazık!”¹¹³

b. Læsur(le’sur): Terimin Türkçesi (öşür), yani 1/10. A. Hanoteau’nun çevirmesine göre, o dönemdeki Fransız parasıyla 25 sent’i geçmemektedir.

Kabiller Müslüman bir halk olarak, İslam’ın 5 şartından olan zekât dağıtılmasına hürmet ederlerdi. Eskiden, Kabil halkı bütün zekât mallarını evliyalarla ve dindar şeyhlerle meşhur olan Kabil Murabıtlara verirlerdi. Murabıtlar ise bu malları istedikleri gibi fukaralara dağıtırlardı. Kabil Murabıtlar Osmanlıların himayesinde yaşadıklarından dolayı, Osmanlı Beylerine destek vermek zorunda kalmışlardır. Bu durumda zekâtın ve her hangi tazminatların bir kısmını, himayelerinin ödülü olarak Osmanlı beyliklerine ayırmışlardır. Bundan dolayı, **At Wagnun** ve birkaç Kabil öşür ve zekât konusunda ayrı bir kanun koymuşlardır:

*”Biz öyle bir karar almıştık ki tazminat, aşiretlerin üzerine dağıtılacaktır; yani 11 veya 12 aşiret bu tazminatlardan Murabıtlara hiç bir pay verilmeyecektir, ama aşiretlerden sadece öşür alabilirler”.*¹¹⁴ Demek ki onlar da ancak fukaraların aldıkları pay kadar alabilirler.

c. Zwiğa (zvica): Kelimenin etimolojisine bakıldığında Arapçada “çift” ya da “iki” anlamına gelen زوج (zevc) terimden türetildiği düşünülmektedir. İki tür vergiden oluşmuş miktardır:

¹¹² Hanoteau, s.63.

¹¹³ Fransızlar Cezayir’e 1830 yılında saldırdıktan sonra, herşey harap olmuştur. Şair bu şiirde Türkler döneminde Cezayir’in imajını üzümlerle anlatmaktadır.

¹¹⁴ BERNARD A., MILLOT L., “Qanoun des Beni Ouaguennoûn”, *Les Qanouns Kabyles Dans l’Ouvrage de Hanoteau et Letourneux*, in : **Extrait de la Revue des Etudes Islamiques**, Paris, Paul Geuthner, 1933, s. IX.

Genellikle öküz çifti.

Amrawa gibi bazı bölgelerde *zwiğa*'nın miktarı arazinin 8 hektarıdır.¹¹⁵

3.2.2. Osmanlıların Kabil Dağlarındaki Ahşap İşletmeciliği (Karasta)¹¹⁶

Kabil bölgesinin dağların ortasında kurulmuş olması sebebiyle, Osmanlılar için bu bölgeye hükmetmek büyük bir hayal olmuştur. Ahşap işleminde meşhur olan Osmanlılar, Becaye ve Curcura dağları Cezayir'deki yaşayan Türkler için önemli bir bölge sayılmıştır. Sağlam ve kaliteli ahşap veren Kestane yapraklı meşe ağaçlarıyla (*castaneifolia*) meşhur olan Becaya, 17. Yy'a kadar Osmanlılar bu ağaçlardan *istismar etmişlerdir*.¹¹⁷

Aşağıdaki 1682 yılında gönderilen bir mektupta gösterildiği gibi, ilk zamanlarda, Ait Abbas kraliyetinin emiri Si Abdelkader Ben Mohammed Amoqran, Osmanlıların bu ağacı işleminde ve kullanmasına izin vermiştir.¹¹⁸ “... *Biz ona (Devletlü el-Hac Muhemmed Paşa'ya), üç bölgeye bölünen Barbaşa Kabilesinin tamamını verdik. Birincisi, Evlat Abdellah; ikincisi, Berri ve üçüncüsü, geçen iki bölgenin ortasında olan Barbaşa'dır*”.

¹¹⁵ Louis Joseph Adolphe C.C. Hanoteau, s.63.

¹¹⁶Terimin aslı Osmanlı Türkçesinden geçmiştir: *Kereste*.

¹¹⁷Féraud, L.-Charles, *Exploitation des Forêts de la Karasta Dans la Kabylie Orientale, Sous la Domination Turque*, **Revue Africaine**, Articles N° 71, 1868, s.381.

¹¹⁸Féraud, L.-Charles, s.385.

الوائف بالردود
الحاج محمد بن محمود

الحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا ومولانا محمد وعلى اله
وصحبه وسلم

ليعلم من يفوف على هذا الامر الكريم والخطاب الواضح الجسيم من
المعظمين الباي الار وكافة الفواد والعمال والخاص والعام وجميع
النظرفي الاحوال بالناحية الشرفية اسعد الله الجميع اما بعد
بان حامله المعظم البقيه لاجل السيد المولى الاعلى البركة
السيد عبد الفادر ابن المرحوم الوالى الصالح الفطرب الناصح
الشيخ البركة سيدي محمد امفران نفعنا الله ببركاته واجاض علينا
انعمنا عليه يكافة عرش برباشة الذي هما على ثلاث برفات
برفة يقال لها اولاد عبد الله والبرفة الثانية يسمى ببري
والبرفة الثالثة التي تجمع الجميع يقال لها برباشة يكون
الجميع كلهم زاوية له من جميع زواياه ويكون كلهم حسا
عليه وعلى اعقاب اعقابه يتنفع بمفترهم وزكاتهم ورجعنا عليهم
يد باى الار المحال هذا الناحية الشرفية وعمالهم * عن اذن المعظم
الاربع مولانا الدولاتلى الحاج محمد باشا ايدة الله بمنه امين

اوسط شهر جماد الثانى سنة ١٠٩٣

Görsel 6: Charles, 1868 eserinden 1682 yılındaki Ait Abbas kraliyetinin emiri Si Abdelkader Ben Mohammed Amoqran Osmanlılara verdiği ağaçların işlenmesi ve kullanılması dair izin mektup

At Abbas Kabilleri Osmanlılara izin vermesine rağmen, Kuku Kabilleri Curcura dağlarındaki ağaçların kesilmesini kabul etmemişlerdir ve bu sebeple Osmanlılarla defalarca savaşmışlardır. 1825 yılında At Jennad köylüleri, Curcura dağlarında (zzan) kestane yapraklı meşe ağaçlarının kullanmasını isteyen Yahya Ağa'ya karşı savaşmışlardır. Bu olay halk şiirlerinin birinden şöyle anlatılmaktadır:¹¹⁹

1/Laya Yehya yezwer ilqum

Ar at tramit ad d-isewweq

Itt3ummu deg lewdiyyat

Am ujrada mi d-iğerreğ

Ikcem tigemmi n Tunes

6/ Issexdem w'illan d amnafeq

*** **

7/ Ma d At Jennad cğarwen-t

Af Temgut kksen-as lembaq

Nnan ixda zzan uswid

Ma tevyid uzzal yeğdeğ

Cciewa maçi d lbuğ unewic

12/ Mi crir uberbi yestağ

1-6: Tunus'a isyancılarla nüfuz eden Yahya Ağa, ordusunun başında nehirlerden geçerek, çekirge sürüsü gibi geldi. Bizim askerlerimizi yenecek diye hor görmüş.**7-12:** Ama At Jennad'ler ona Tamgut dağlarının yolunu kestiler. "Bizde Zzan (ahşap) yok!" dediler ama "demir (silah) istersen var!". Sakın süslenmiş savaş toplarıyla hava atma! Silahımız basit olmasa da çeviktir.

Tarihî dönemlerden biri, Kabil halkı ekonomisi için kömür ve ahşap en önemli iktisadi kaynaklardan sayılmaktadır. Dolayısıyla bu servetler için mücadele edilirken, 3 yüzyıl boyunca "Karasta" meselesi ve vergi meselesinin, Kabiller ve Osmanlılar arasındaki anlaşmazlığın ana sebeplerinden biri olduğu görülebilmektedir.

¹¹⁹Boualem Rabia, *Florilege de Poesiés Kabyle*, ODYSSEE, Tizi Ouzou, 2005, s.189.

3.3. KABİL HALKININ SOSYO-POLİTİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

Eski tarihlerden bugüne kadar, Kabil toplumu yönetimini kendisinin oluşturduğu toplumsal ve politik organizasyonla sağlamaktadır. Cezayir bağımsızlığından beri (1963) Cezayir'in sosyo-demokrat bir ülke olarak yönetimdeki uygulamış olduğu sisteme rağmen, Kabil toplumu geleneklerine bağlı olarak, eski teşkilatından vazgeçmemektedir. Kabillerde toplumsal teşkilat yapısı aşağıda belirtildiği gibidir:¹²⁰

Axxam. Çoğul: İxxamen (ev): Bütün aile üyeleri. Her ailenin kendi temsilcisi var. Genelde ailenin en büyüğü, söz sahibidir.

Taxerrubt. Çoğul: Tixerrubin: Birkaç ailenin bir araya gelmesiyle oluşur.

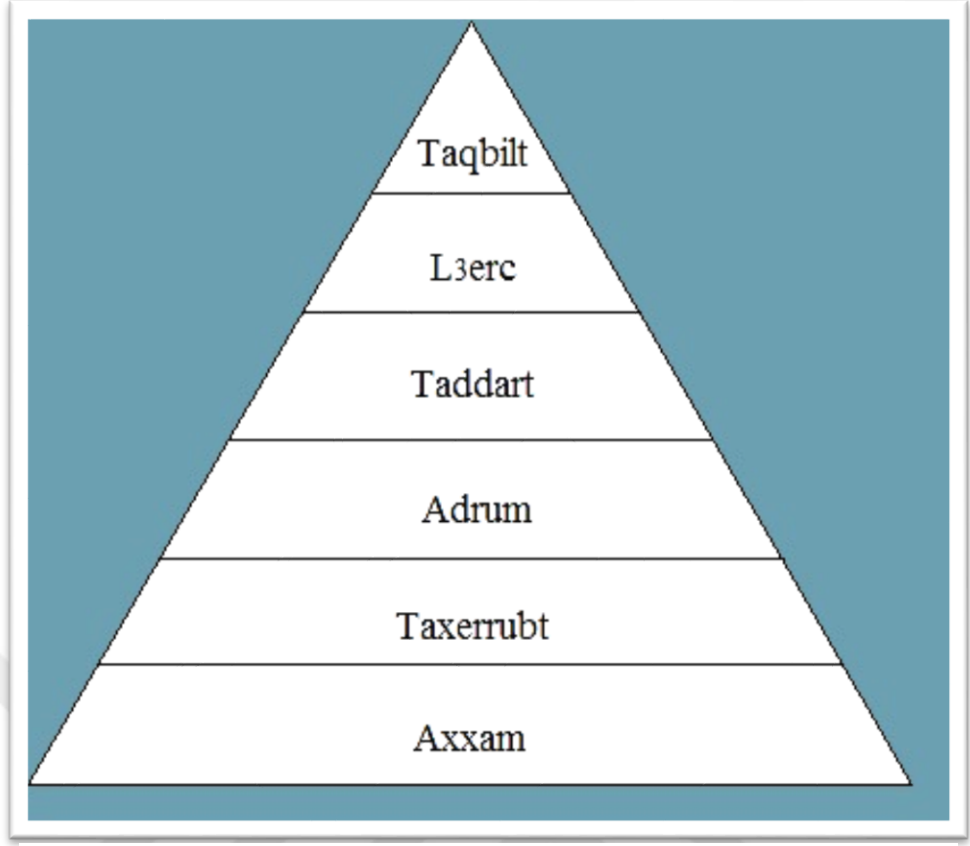
Adrum. Çoğul: İderma: Farklı durumlarda, birkaç ailenin birbirlerine destek verdiği bir oluşumdur (soy). İkisini (adrum ve taxerrubt) köy toplantılarında *ttamen* (temsilci olarak) temsil eder.

Taddart. Çoğul: Tuddar (köy): “Köyü” oluşturan *İderma* 'nin birliğidir. Her köyün kendi temsilcisi vardır. Bu temsilci, köylülerin istekleriyle ya da seçimleriyle tayin edilir. Her köyün içinde, aile içi ve dışındaki sorunları inceleyen ve kanunları uygulayan *tajma3t* (meclis ya da parlamento olarak) bulunur.

L3arc. Çoğul: Le3rac: “Aşireti” oluşturan belli köylerdir. Her *L3erc* 'in kendi temsilcisi olur. Belli durumlarda karar almak için yahut bir sorun çözmek için genel toplantı yapılıır.

Taqbilt. Çoğul: Leqayel: Farklı aşiretleri birleştiren kabiledir.

¹²⁰ Bu teşkilat sistemi, bizim köyümüzde (*Takerbust*) günümüze kadar aynı şekilde devam etmektedir ve buradaki sıralama da buna göre yapılmıştır.

Şema 1: Kabil toplumunun teşkilat piramidi.

3.3.1. Kabilli Kadının Arazı Mirasından Mahrum Edilmesi

Osmanlılar Kabil toprağına hükmedebilmek için birçok girişimde bulunmuşlardır. Savaş yoluyla olmayınca, Osmanlı beyleri durumları sakinleştirmek ve araları iyileştirmek için, “evlilik bağlantılarını” kullanmışlardır. Bunun en uygun örneğı önceki bölümde altı çizildiğı gibi, Hasan Paşa’nın oğlunu Kuku emirinin kızıyla evlendirmesidir. Bu haberden sonra Kabil halkı kendi kızlarını hem Osmanlı yeniçerileriyle hem de Türklerle evlendirmişlerdir.

İslam dininin kız çocuklarına verdiği miras hakkına ait kurallar, Kabil halkında da aynı şekilde uygulanmıştır. Fakat Osmanlı dönemine geçildiğinde, Kabil kadınının “arazi” mirasından mahrum edilmesi söz konusu olmuştur. Bu durum bazı Kabil bölgelerinde günümüze de geçerlidir.

Yukarıdaki Kabil toplumunun eski sosyo-politik yapısı açıklandığı gibi, bütün köylüler, aile temsilcilerinin koydukları kanunları kabul etmek zorundadır. Bu kanunlar dışında yapılan herhangi bir hareketin cezası, kanuna göre verilmektedir. Kadınların miras hakkı konusuna bakıldığında, aşağı yukarı bütün *Kabile* kanunlarına ait metinlerde, Kabil kadınının arazide hakkı olmayacağını teyit eder. Aşağıda söz

konusu kanunlara ait 18.Yy'da yazılmış kanun metinlerinden birkaç örnek verilmiştir.¹²¹

At Mansur: 64. maddesi: Kadın asla miras almaz.

At Yaala: 25. ve 26. maddesi: Kadın elbise dışında, başka bir mirası alamayacaktır.

At Kanna: 32.maddesi: Bizde, kadınla miras paylaşılmaz.

Bu meseledeki tarihsel faktörler iki farklı kaynaktan bakılarak açıklanabilir: birinci kaynak kişilerdir. Diğer ise yazılmış tarihî kaynaklardır. İlk önce, farklı Kabil bölgelerinde yaşayan birkaç yaşlının konu hakkındaki görüşleri şöyledir:¹²²

1-Tamyart: “Ğğan-tt-id imezwura-nnegh d deëa: tameţţut ara iwerten imawlan-is deg wakal, fella-s deewessu!... Asmi ara tezwej d uberrani, akal n baba-as ad t-yewret wayed”.

K.K I (Yaşlı Kadın): “Atalarımızdan kalmış bir adettir: babasının arazisinden mirasını alan kadın, başında beddua olacağına yemin etmiştir*ant içmişler*! Yarın yabancı biriyle evlenince, babasının toprağı yabancı bir ele düşer.”

2-Tamyart: “Qqaren-d imezwura-nney seg zman-nni n Tterk i d-teqqim; tin ara izewjen d mmi-s n lbacaya ayla n baba-as ur t-twerret ara”.

K.K II (Yaşlı Kadın): “Bizim dedelerimiz ve nenelerimizin anlattıklarına göre, bu olay Türk zamanından kalmış; baş ağanın oğluyula evlenen kız, babasının arazisinden miras almaz demişler.”

3-Amyar: “Tesea lheq deg wayen ara teçç kan, ama d z Zit, d lexrif, d iniyman... akken ma fkan-as watmaten-is; ma ulac maçi d lmehtuma. Ma d akal, d lmuhal! Azekka ad tt-yay yiwen ur zriy anisi-t ad d-yini awi-d-lheq-iw!? Wagi d lmuhal”.

K.K III (Yaşlı Erkek): “...sadece ve sadece yiyecek mahsullerden hakkı olur: zeytinyağı, incir, kuru incir... Vs. Bir de kardeşlerinin iradesiyle. İstemezlerse vermek zorunda değiller. Toprak ise asla olmaz! Yarın bir gün yabancı biri ile evlenirse, kocası bana gelip hakkımı ver der! Katiyen olmaz”.

Hem kadın hem de erkek tarafından verilen görüşler aynı noktaya odaklanır. Tarihî kaynaklar açısından ise, 1767 yılında *La3rac*'ların (Kabil aşiretlerin

¹²¹Bibliothèque Nationale de France (BNF), **Kanouns Kabyles**, 1895. [ark :/12148/bpt6k751288](http://ark:/12148/bpt6k751288).

¹²²Buradaki yaşlılardan görüş alınmasının amacı, okuma yazma bilmeyen kişilerin, bu konuda ne düşündüklerini öğrenmektir.

temsilcileri) koymuş oldukları kanuna dayalı. İspanyollara karşı savaşa giden Osmanlı ve Kabil askerlerinin çoğu, İspanya'da esir düşmüşler ve ailelerine öldükleri söylenmiştir. Kabil ve İslam kanunlarına göre, uzun süre boyunca kendi karısını bırakan adamın karısının başka birisi ile (kendi iradesiyle) evlenmesine izin verilir. O zaman birkaç kadın Murabıt ve Türklerle evlenmişlerdir. 1767'de Cezayir Dayısı İspanya ile anlaşma imzaladıktan sonra, 200 Kabil askeri¹²³ kendi memleketlerine dönmüşlerdir. Ancak, döndüklerinde kendi karılarının, arazilerinin ve evlerinin yabancılara ait olduğunu görmüşlerdir. Dolayısıyla 1767 yılında bütün Kabil *La3rac*'ları genel bir toplantı yapıp kadının arazi mirasından hiç bir payı alamayacağına karar vermişlerdir.¹²⁴ Bu kanun halen bazı bölgelerde uygulanmaktadır. Ancak, Kabil kadını arazi yerine kanunen kendi ailesinin evinden en az 1 odayı hak etmektedir.

¹²³Oulhadj Nait Djoudi, L'Exhérédation des Femmes en Kabylie : le fait de l'histoire et de la géographie, **Insaniyat**, num:13, Janvier – Février 2001. p. 187-201.s.194.

¹²⁴Camille Lacoste-Dujardin, **Dictionnaire Berbère en Kabylie**, La Découverte, 2000, Paris, s.137 *Exhérédation**.

4.BÖLÜM BERBERÎ DİLİ /ⵜⴰⵎⴻⵣⵉⵏⵉ/ ÜZERİNE DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ

4.1. BERBERÎCENİN SINIFLANDIRILMASI

Berberî dilinin tipolojisi hakkında ilk çalışmalar oryantalistler tarafından yapılmıştır. Bu oryantalistlere göre Berberî dili ile ilgili *en ilgi çekici konu* Berberîcenin kökenidir. Bu sebeple; Fransız oryantalist Venture de Paradis, (*Grammaire de Dictionnaire Abrégés de la Langue Berbère*) isimli eserinin girişinde, biraz da edebî bir ifade ile şu soruyu sormaktadır: “*Sus dağlarından, Kayravan dağlarına kadar konuşulan dilin kökü nedir?*”

İlk önce, Almanyalı Johan Christophe Adelung 1812 yılında Afrika dilleri üzerine çalışmalar yaparak, Berberî dilinin tipolojik tasnifini ortaya koymuştur.¹²⁵ Adelung’un yaptığı bu ilk tasnif denemesine göre, Berberî ve eski Mısır dillerinin *Afrika Dilleri* ailesinden oldukları kabul edilmiştir.

Berberî ve eski Mısır dilleri üzerinde karşılaştırmalı dilbilgisi incelemeleri yapan Mısır bilimci (*Egyptolog*) Maxence Rochemonteix, bu dillerin arasında ortak gramer ve kelime benzeşmelerinin olduğunu ispat etmiştir. Bu çalışmalara göre, Berberîce yeniden *Hami (Chamitique)* ya da *Proto-Sami* grubunda tasnif edilmiştir.¹²⁶

Almanyalı August Ludwing von Schöler’in ortaya koyduğu “*Sami Dilleri*” terimine göre, Berberîce *Sami* dillerinin arasında yer almaktadır. Oryantalist Ernest Renan, bu hipotezi reddedenlerden biridir. Ona göre, M.Ö 1000 yılında, Berberîler ile Fenikeliler arasında ticarî ilişkiler bulunmaktadır ve 7.yy’da Mağrip fetihleriyle, Berberîce hem Fenikeceden hem de Arapçadan etkilenmiştir. Dolayısıyla, Ernest Renan’a göre, bu etkiler olmasaydı, Berberîce Sami dillerinin dilsel karakterlerini alamazdı. E. Renan bu konuda, Berberîce diyalektlerinden eski lehçe olan Tuareg Berberîcesinin, Sami dillerinin dilsel karakterlerine pek sahip olmadığını düşünmüştür :“*Tuareg Berberîcesi Berberîcenin diyalekti olarak, Arapça etkilerden kurtarılmış bir Berberîcedir...*”¹²⁷

¹²⁵Suzy Platiel, “Comparatisme Historique et Classifications”, **Faits de Langues**; Les Langues d’Afrique Subsaharienne, 1998, s.49.

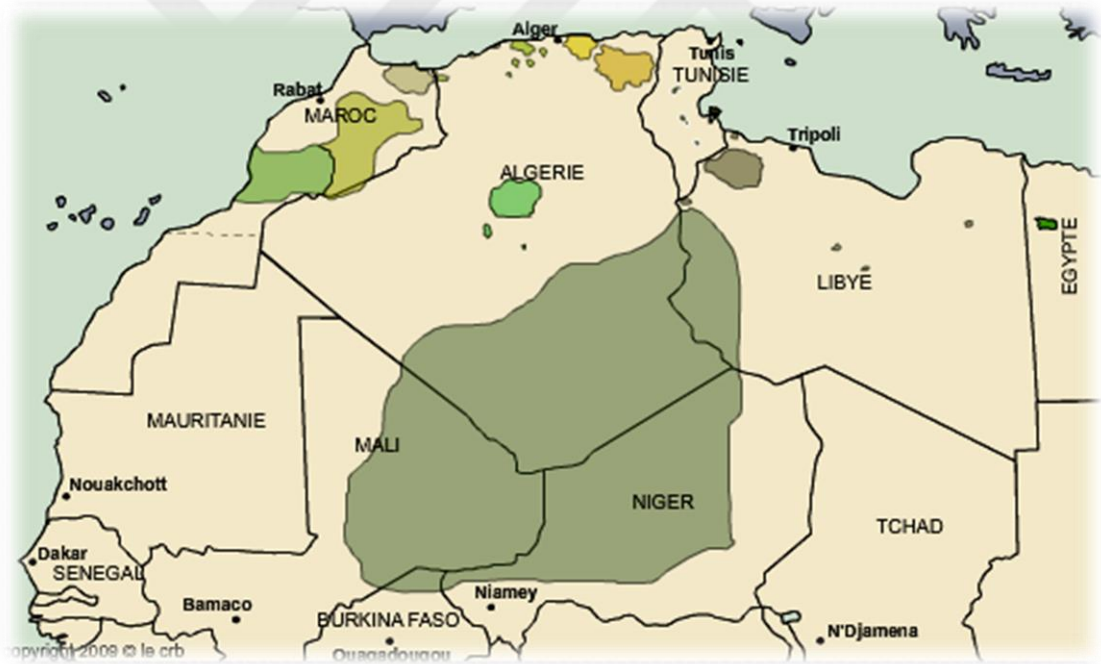
¹²⁶Henri basset, **Essai sur la Littérature des Berbères**, Baside-Jourdan, Alger, 1920.s.11.

¹²⁷Renan Ernest, **Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémantiques**, Première Partie, Histoire Générale des Langues Sémitiques, L’imprimerie Impériale, Paris, 1863, s.89.

Modern dilbilim çalışmaları ortaya çıkınca, Berberîce *Hami-Sami* dillerinden bir dal (phylum), ya da (Joseph Greenberg'in koyduğu tiplendirme terimi) *Avrasya* dil ailesine mensup kabul edilmiştir. Avrasya terimi dilbilimsel anlamından ziyade ilk başta coğrafi anlamda kullanılmıştır: İki kıtada (Afrika ve Asya) konuşulan dil ailesidir. Avrasya dil ailesi 375 canlı dilden oluşmaktadır.¹²⁸

4.2. BERBERİCENİN DEMOGRAFİSİ VE COĞRAFYASI

“*Tamaziyt / ⵏⴰⴳⴷⵓⵔ*” Berberî dili kuzey Afrika’da alanında; Atlantik okyanusundan Mısır Siwa vahalarına, Akdeniz’den Burkina Faso’ya kadar geniş bir coğrafi yayılmış bir dildir. Siyasî sebeplerden ve özensizlikten dolayı, Berberîce üzerine ciddi etnografik istatistikler yapılamamıştır. Eldeki son verilere göre, Berberî dili dünyada 40 milyon insan tarafından konuşulmaktadır.¹²⁹

Harita 3: Berberîcenin konuşulduğu bölgelerin haritası.

4.2.1. Diyalektolojik Çeşitlilik

Berberîcenin diyalektolojik çeşitliliği eski çağlardan beri bilinmektedir. İlk çağlarda yaşayan aslı Afrikalı olan Romalı şair Flavius Cresconius Corippus,

¹²⁸www.ethnologue.org (28.12.2018).

¹²⁹www.ethnologue.org (28.12.2018).

Berberîlerin çeşitli dillerle konuştuklarını bildirmiştir.¹³⁰ İbnü Haldun'daki (*Berberîlerin Tarihi* isimli eserinde), şu meşhur ve geleneksel hikâyede, Berberî dillerinin ahenkli ve çeşitli olmasına dair şöyle bir rivayet nakletmektedir: *Yemenli kahraman İfrikos İbn-ü El Kays Mağrip'e yerleştikten sonra, oradaki yerlilere (Berberîler) "Me Berberatkum?" (Sizin Jargonunuz nedir?) diye sormuştur. İbn-ü Haldun'a göre "Berberî" terimi buradan gelmiştir.*¹³¹

M.Ö. 1000 yılına doğru, Fenikeliler döneminden başlayarak, 1830 Fransız dönemine kadar, Berberîce 7'den fazla dilden etkilenmiştir. Bu uzun tarih boyunca, Berberîcenin birkaç¹³² ağzı kaybolmuştur. Özellikle Arap fetihlerinden sonra (7.yy), Kuran'ın dili olarak kutsal görülen Arapça, Mağrip ülkelerinde bir *üst dil* haline gelmiştir. 12.yy'a doğru, Endülüs fethedildikten sonra, *Kanarya Adaları* 'nda yaşayan Berberîler, kendi *Guanç* Berberîcesini kaybetmişlerdir.¹³³

Bazı bölgelerde, Berberîlerin sayısı çok az olmasına rağmen, eski çağlardan beri Berberîce anadili olarak konuşulmaktadır. Senegal'deki *Trarzas* ve *Tandara* isimli Kabileler günümüzde de halen Berberîceden vazgeçmeyen Berberî kavimleri arasındadır.

Geniş bir coğrafi alanda (Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Nijer Çad ve Senegal) yaşayan Berberîlerin dilleri, 25 diyalekten oluşmaktadır. Bu diyalektler *Cambridge Language Surveys* tarafından Avrasya dilleri üzerinde yapılan çalışmalarda, aşağıdaki tabloda sıralandığı gibi gösterilmektedir (Tablo 1).¹³⁴

Ülke	Bölge	Diyalekt
Moritanya	*Güneybatı	-Zennaga Br
Fas	*Güneybatı.	-Taşelhit
	*Orta ve güneydoğu	-Atlas Br
	*Kuzey	-Tarifit
	*Kuzeydoğu (İznasen)	-Kuzey Tarifit
	*Kuzey Sahra	-FigigBr

¹³⁰Hadadou, *Introduction à la Littérature Kabyle...*, s.11.

¹³¹Mohammad Ibn Khaldoun, *Histoire des Berbères*, (traduction, Mac Guckin de Slane), Imprimerie du gouvernement, 1852, s.132.

¹³²Diyalekt tablosunda ölen diyalektler de tasnif edilmiştir.

¹³³René Basset, *Dialectes des Berbères*, Ernest Leroux, Paris, s.VI.

¹³⁴Cambridge Language Surveys, *The Afroasiatic Languages*, Maarten Kossmann, Berber, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s.11.

Cezayir	*Kuzeybatı *Kuzeydoğu *Kuzey Sahara *Aheggar	-Şenwaca -Kabilce, Şawice -Mzabca, Ouargla Br, Gurara Br, Toatça (ölu) -Tatergit (Tuaregce)
Tunus	*Djerba	-Cerba Br
Libya	*Kuzeybatı *Aheggar	-Ğdames Br, Awcilah Br, Elfoqaha Br (ölu), Sokna Br (ölu) -Tatergit (Tuaregce)
Mısır	*Batı Sahara	-Siwa Br
Nijer	*Ayer, İwellamden	-Tatergit (Tuaregce)
Burkina Faso	*Odalán	-Tatergit (Tuaregce)
Mali	*Adağ Ifuğas (İfuğas dağları)	-Tatergit (Tuaregce)

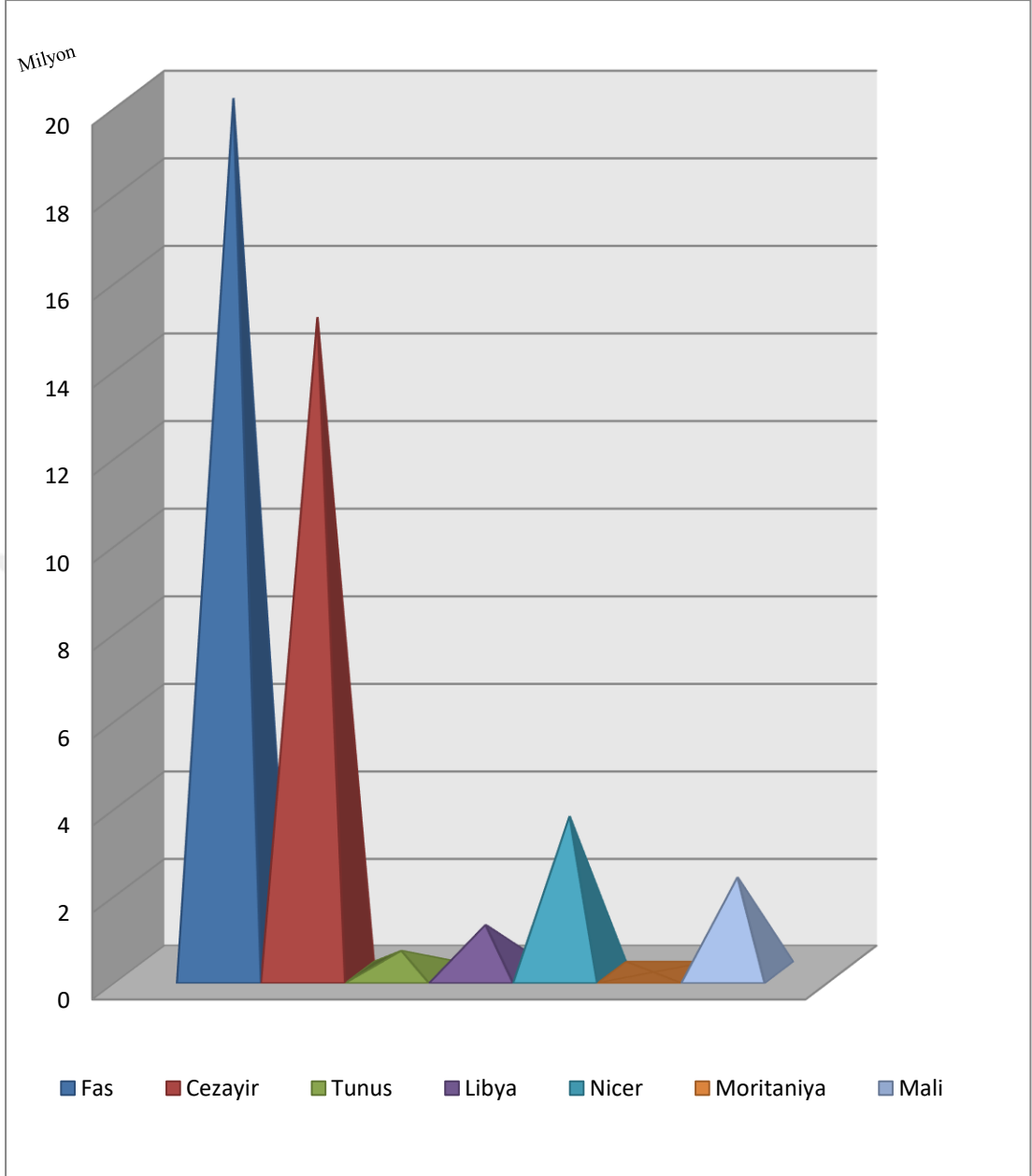
Tablo 1: Bölgeye ve ülkeye göre tasnif edilmiş Berberice diyalektlerinin tablosu.

*Berberofon*¹³⁵ bölgelerindeki Berberice konuşanların üzerinde kesin bir değerlendirme yapmak zor görünmektedir. Fakat genel olarak aşağıdaki istatistiklerde verilen sayılar kabul edilmektedir: (<http://www.axl.cefan.ulaval.ca>)¹³⁷ (Grafik 2).

¹³⁵ Berbericeyi konuşan toplumlara *Berberofon* diye adlandırılmaktadır.

¹³⁶Tarih : (04.02.2019).

¹³⁷Tarih: (04.02.2019).

Grafik 2: Berberî ülkelerinde Berberofon istatistiklerinin grafiği (milyon üzerinde).

Kanadalı dilbilimci Leclerc Jacques'in kurduğu (www.tlfq.ulaval.ca/axl/)¹³⁸ internet sitesinde verilen istatistiklere göre, en çok Berberofon olan ülke Fas'tır: 18 milyon. Sonra Cezayir'de 15 milyon Berberofon bulunmaktadır (LECLERC, Jacques). Bazı bölgelerde, siyasî baskılardan dolayı, Berberîce dışlanmıştır. (*İHOP*) *Irk*

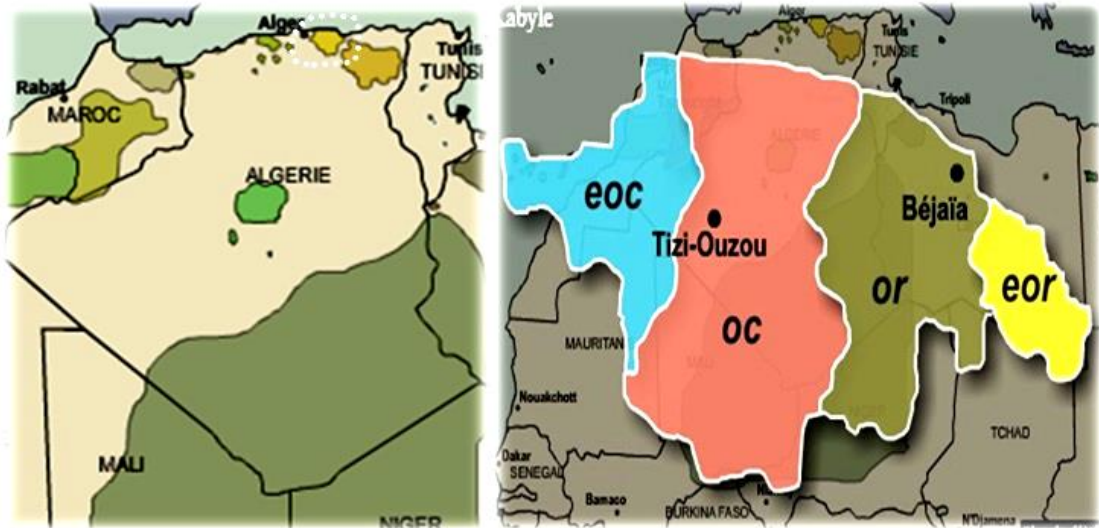
¹³⁸http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/berberes_Afrique.htm. (04.02.2019). Bu site akademik ve bilimsel nitelikleriyle Laval Québec Üniversitesi tarafından desteklenmektedir. Bu sitenin sunduğu dünya dilleri ile ilgili bilgiler, dilbilimci Leclerc Jacques tarafından hazırlanmıştır.

Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin¹³⁹ 20 Ağustos 2004 tarihinde Cenevre'ye sunduğu rapora göre, Moritanya hükümeti Berberîceyi yerel bir dil olarak kabul etmemektedir. Dolayısıyla, Moritanya'daki Berberîcenin Zennaga diyalekti tehlikeli diller statüsünde bir dil sayılmaktadır:¹⁴⁰ Moritanya'nın nüfusu 4 milyon üzerinden Berberîce konuşan yaklaşık 200 kişi (*Berberofon*) vardır.

4.3. KABİL BERBERİCESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Yukarıda söz edildiği gibi, Berberîce 25 diyalekte sahip olan bir dildir. Neredeyse her diyalektin özel morfolojisi ve fonolojisi bulunmaktadır. Bu sebeple, aşağıda yapısal dilbilimin içerdiği fonoloji, morfoloji ve sentaks kavramları Kabil Berberîcesi üzerinde verilmektedir.

Kabilce ya da “*Taqbaylit / X∘ZΘ∘S∘NΞX*” Cezayir’de bulunan 48 ilin 6’sında konuşulan bir Berberîce diyalektidir: (*Bwira, Beceya, Tizi-wezzu, Setif, Burc Bu'raric ve Bumerdes*). Bu bölgeye Kabilcede *Tamurt n Leqbayel* “Kabillerin toprağı” denir. Berberoloji Araştırma Merkezi'nin istatistiklerine göre, Kabilce Cezayir sınırlarının içinde 5,5 milyon konuşana sahiptir.¹⁴¹ Yurt dışında ise (özellikle Fransa ve Kanada) yaklaşık 1,5 milyon insan anadili olarak Kabilce konuşmaktadır.

Harita 4: Cezayir’de Kabil bölgesinin konumunun haritası¹⁴²

¹³⁹(BM-İHYK) Birleşmiş Milletler-İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne ait olup, insan haklarını (dil, gelenek, sosyal azınlıkları vs) savunan bir komitedir.

¹⁴⁰İHOP, CERD/C/SR.1652, 30 .08.2004, s.7.

¹⁴¹<https://www.centrederechercheberbere.fr/kabyle.html>. (20.01.2019).

¹⁴²www.centrederechercheberbere.fr sitesinden (20.01.2019).

4.3.1. Fonoloji

Labiales	Dentales	Sufflantes	Alveo-palatales	Palato-vélatres	Uvulaires	Pharyngales	Laryngales
b	t d	s z	c j	k g	x ɣ	ħ ε	h
m	ɸ n	ʃ z	ç j				
w		r l r !	y				
bb	tt dd t̥t̥	ts dz t̥s̥t̥s̥	čč ğğ ğ̣ğ̣	kk gg q̣q̣	xx qq	ħħ εε	hh
mm	mn	rr r r	ll !!				
bb^w				gg			
(p) ḅ	t̥ ɸ t̥	t̥ʃ dẓ	č̣ ğ̣	ḳ g̣	q̣		

Tablo 2: Kabil Berberçesinin ünsüzleri.

Berberîcenin farklı coğrafi alanlarda (çöl, iç bölgeler, dağlık bölgeler... vb.) konuşulmasından dolayı, Berberîce diyalektler arasında geniş bir fonetik farklılık bulunmaktadır. Aşağıdaki fonolojik tabloda Kabil Berberîcesinin seslerini sıralamıştır.

Ünsüzler

2. numaralı tablodaki gösterildiği gibi, Kabil Berberîcesi 33 ana ünsüze sahiptir. 33 ünsüzden 6'sı kalın ünsüz (*emphase*) bulunmaktadır: *ɖ*, *ʂ*, *ʒ*, *r*, *l* ve *ʈ*. Kabil Berberîcesinde birkaç ünsüz vurguyla telaffuz edildiğinde, birbirlerinden farklı sesler çıkmaktadır: Örneğin:

bb>*pp*: *tabburt* > [*tappurt*] (kapı).

ff >*pp*: *iceffu* > [*iceppu*] (hatırlar).

γγ >*qq*: *ireγγ* > [*ireqq*] (yanar).

ss>*ts*: *ifessi* > [*ifetsi*] (çözer).

ww >*gg*: *yewwi* > [*yeggi*] (götürdü).

Ünsüzlerin fonetik telaffuzları, aşağıdaki tabloda sarılanmıştır:

Ünlüler

Kabil Berberîcesinin alfabetinde (2. numaralı tablodaki gösterildiği gibi), sadece dört ünlü harf bulunmaktadır: *a*, *u*, *i* ve *e*. Yazıda hiçbir kelimenin sonunda *e* sesi yer almaz.

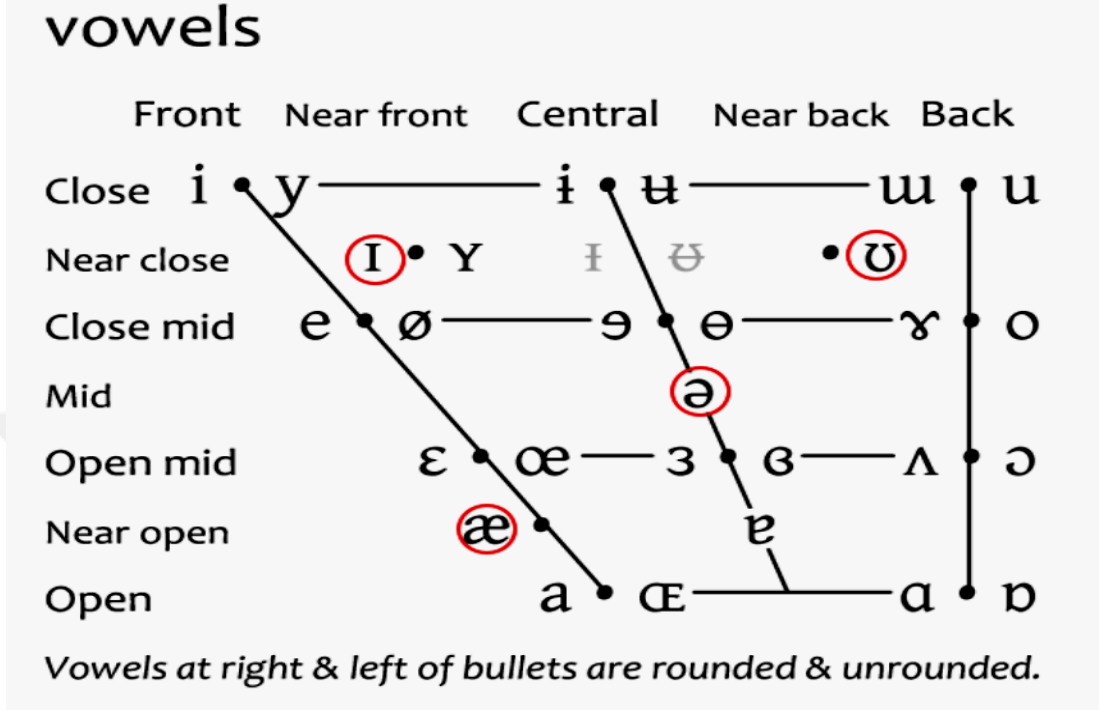
4.3.1.1. Kabil Berberîcesinin Genel Fonetik Özellikleri

Ünlüler

Konuşma dilinde A sesi ince ünsüz seslerden önce [*E*] diye telaffuz edilir. Örneğin:

Azalim: [*Azalim*] (soğan) - *Azehwani*: [*Ezehwêni*] (neşeli).

/e/ sesi ise, "shwa" olarak çıkartılır. Örneğin: Egg (et-), Ssexsi (sündür-), Siwel (seslen-)... API (Alphabet Phonétique International) şemasına göre, Kabil Berberîcesindeki ünlüler şöyle gösterilmektedir:

Şema 2: Kabil Berberîcesinin ünlüleri¹⁴³

Kabil Berberîcesinin en önemli fonetik özelliklerinden biri, ünlü sesler ile biten kelimelerin, damak kapatılarak hafif *geniz n /ŋ/* sesi ile sonlandırılmasıdır. Örneğin:

Yemma: [yemmêŋ](anne).

Ađu: [adwŋ] (rüzgâr).

Udi: [udiŋ](yağ).

Ünsüzler

Kabilce çekimli bir dil (*flexionnelle*) olduğu için, yazılış ve söyleyişte birçok farklılığa sahiptir. Genel farklılıkları şöylece gösterilebilir:

d+t = ts. Örneğin: d tamellat [tsemellêlt] (yumurtadadır).

Çift *tt = ts*. Örneğin: wali (gör) > yettwali [yêtsweliŋ] (görür).

¹⁴³Saïd GUERRAB, *Analyse Dialectométrique des Parlers Berbères*, (Doktora tezi), INALCO Langues et Cultures du Nord de l'Afrique et Diasporas, 2014, s.52.

$d+t = \text{t}$ (kalın t). Örneğin: Asebbad (ayakkabı) >Tasebbad t [*tesebbat*] (küçük ayakkabı).

Çift $\gamma\gamma = \text{qq}$. Örneğin: yeyra (okudu) >yey $\gamma\gamma$ ar [*yêqqar*] (okuyor).

Çift $zz = \text{dz}$. Örneğin: Lezzayer [*lêdzeyêr*] (Cezayir). Yuzzel [*yudzêl*] (koştu).

4.3.2. Morfoloji

Berberîcede kelimelerin morfolojisinde, cinsiyet (dişil ve eril) sayı (tekil ve çoğul) kategorileri bulunmaktadır.

Cinsiyet: Berberîce, dişil ve eril kavramlarına sahip olan bir dildir. Bu kavramlar hem kişi zamirlerinde hem de gramatikal olarak isimlerde bulunmaktadır.

Zamirler: Berberîcede, Lionel Galand'nun¹⁴⁴ belirttiği gibi, zamirlerin sistemi *karışık* görünmektedir. Zira ağızdan ağıza, zamirlerin kullanımına ve ifadesine göre değişik şekillerde bulunmaktadır. Ancak bu durum, Berberîce zamirlerin genel ve temel sistemini belirtmeyi engellememektedir. Zamirlerin cinsiyet konusunda aşağıdaki tabloda da sıralandığı gibi yalnızca 1.tekil şahısta cinsiyet bulunmamaktadır.

Eril	Dişil	Türkçesi
Nekk	Nekk	Ben
Keçç	Kemm	Sen
Netta	Nettat	O
Nekkni	Nekkenti	Biz
Kunwi	Kunemti	Siz
Nutni	Nutenti	Onalar

Tablo 3: Kabil Berberîcesindeki zamirler.

¹⁴⁴ Galand Lionel. La Personne Grammaticale en Berbère, **Faits de Langues**, Année 1994, Volume 2, Numéro 3, p. 79-86, s.80.

Berberîcede fiiller farklı zamanlarda çekimlendiğinde, kendi morfolojisinin üzerinde değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda şahıs ekleri de fiilin içinde sabit bir şekilde yer almaktadır:

Türkçe	Eril	Dişil
Ben	Nekk: <i>-ɣ</i>	Nekk: <i>-ɣ</i>
Sen	Keçç: <i>t...-ɖ</i>	kemm: <i>t...-ɖ</i>
O	Netta: <i>i-</i>	Nettat: <i>t-</i>
Biz	Nekkni: <i>n-</i>	Nekenti: <i>n-</i>
Siz	Kunwi: <i>t...-m</i>	Kunemti: <i>t...-mt</i>
Onlar	Nutni: <i>-n</i>	Nutenti: <i>-nt</i>

Tablo 4: Kabil Berberîcesinde fiillerin çekilmelerinde eklenen kişi ekleri.

Örnek: Kabilcede *rwi*: karıştır- fiili geçmiş zamanda şu şekilde çekimlenir:

Türkçe	Eril	Dişil
Ben karıştırdım	Nekk <i>rwiɣ</i>	Nekk <i>rwiɣ</i>
Sen karıştırdın	Keçç <i>terwiɖ</i>	kemm <i>terwiɖ</i>
O karıştırdı	Netta <i>irwi</i>	Nettat <i>terwi</i>
Biz karıştırdık	Nekkni <i>nerwi</i>	Nekenti <i>nerwi</i>
Siz karıştırdınız	Kunwi <i>terwim</i>	Kunemti <i>terwimt</i>
Onalar karıştırdılar	Nutni <i>rwın</i>	Nutenti <i>rwınt</i>

Tablo 5: *rwi* (karıştır-) fiilinin geçmiş zaman çekimi (Çekim örneği).

İsimler

Genel olarak, Berberî diyalektinde eril isimler, kelime başında *a-*, *u-* ya da *i-* morfemlerini alır. Dişil isimlerde ise kelimenin başı ve sonunda *t...-t* morfemi bulunmaktadır. Örneğin:

Amyar (*a-*) → Tamyar (*t...-t*) “yaşlı”.

İsli (**i-**) “damat” → **Tisli** (**t-...-t**) “gelin”

Uccen (**u-**) → **Tuccent** (**t-...-t**) “kurt”.

Bu durma ait birkaç istisna da bulunmaktadır. Örnek:

Gma (erkek kardeş) → **Weltma** “kız kardeş”.

Izem (aslan) → **Tasedda** ”dişi aslan”

Lbaz (erkek kardeş) → **Taninna** “dişi kartal”.

Yabancı kelimeler ise, ya **a+** morfemiyle ya da –genellikle Arapça kelimelerde– özellikle *şemsiyye* ve *kamariyye*¹⁴⁵ ile başlayan isimler, kelimelerin başında **l+** şemsiye ekini alarak Berberîceleştirilir. Örneğin.

Tr: Zevallı → **Azawali** “fakir”.

Fr: Portable → **Aportabl** ”cep telefon”.

Ar: El kirâ → **Lekra** “kira”.

Sayı:

Yukarıdaki açıklandığı gibi, Berberîcedeki eril kelimeler ünlü harflerle başlar. Çoğul hali kurulunca, **a-** morfemiyle başlayan kelimeler **i-** morfemine dönüşüp sonunda **-en** morfemiyle biter (**i-...-en**). Dişil kelimeler söz konusu olduğunda (**ti-...-in**) şeklinde olmaktadır. Örnek:

Argaz → **Irgazen** (adamlar).

Taqcict → **Tiqcicin** (kızlar).

Fiiller:

Berberîce fiilleri 3 ögeden oluşmaktadır: Fiil kökü, kişi belirten ek ve zaman eki. Örneğin: Ad sley (duyacağım).

Fiil kökü: √*Sel* (duy-).

Şahıs eki: -γ: 1.tekil şahıs eki.

Zaman belirten ek: *ad* (gelecek zaman eki).

¹⁴⁵ Arpça kelimer başında 2 tür harf bulunmaktadır: şemsiyye (*ş,s,t,n,d...vs*) ve kamariyye harfleri (*l,m,w,y,b...vs*).

Fiilin olumsuz çekiminde ise, fiilden önce *Ur* ve fiilden sonra *Ara* olumsuz edatları bağımsız bir şekilde eklenir.

Örneğin: *Ur isel ara*: duymuyor.

Berbericede dil bilgisel zaman, genelde ikiye ayrılır: Geniş zaman ve geçmiş zaman. Berberice fiiller morfeplerinin durumları çeşitlidir, ama özet olarak, temel durumlar aşağıdaki tabloda şöyle açıklanabilmektedir:

<i>Susem</i> “susmak” fiili (emir kipi çekimi)		
Emir kipi (olumlu)	Susem	Emir kipi (sus) / ya da fiil kökü (sus-)
Emir kipi (olumsuz)	Ur ssusum ara	Olumsuz emir kipi (susma)

Tablo 6: Kabil Berbericesinde fiillerin kavramları (emir kipi olumlu ve olumsuz).

<i>Susem</i> “susmak” fiilinin (tüm zamanlarda çekimi)		
Geçmiş zaman (olumlu)	Issusem	Geçmiş zaman (sustu)
Şimdiki zaman çekimi (olumlu)	Yessusum	Geniş zaman (susar)
	La issusum	Şimdiki zaman (susuyor)
	Ad issusem	Gelecek zaman (susacak)
	Ad issuum	Gelecek zaman (susacaktır)
Geçmiş zaman (olumsuz)	Ur issusem ara	Olumsuz geçmiş zaman (susmadı)
Şimdiki zaman (olumsuz)	Ur issusum ara	Olumsuz geniş zaman (susmaz); ya da olumsuz gelecek zaman (susmayacak).
	Ur ay issusum ara	Olumsuz şimdiki zaman (susmuyor)

Tablo 7: Kabil Berbericesinde fiillerin zamanları.

4.3.3. Sentaks

Berberîce sentaksı fiil ve/veya isimin yüklem olabileceği cümle yapısına sahip olan bir dildir.¹⁴⁶ Cümlenin içerdiği konuya göre, fiil ya cümle başına ya da ortasına gelmektedir:

Yüklem + Özne + Nesne /

Özne + Yüklem + Nesne.

Örneğin:

Y.Ö.N: leqdent tlawin azemmur

Yüklem Özne Nesne

> (kadınlar zeytin **topladılar**).

Semantik açıdan, bu cümledeki en önemli konu *özne* değil fakat *eylemdir* (fiil): *toplamak*.

Ö.Y.N: Tilawin leqdent azemmur

Özne Yüklem Nesne

> (**kadınlar** zeytin topladılar).

Bu cümle ise semantik olarak önemli olan konu *öznedir*: *zeytin kimin tarafından toplandı (kadınlar)*.

Berberî dilbilimci Salem Shaker, Sentaks kategorilerinin aşağıdaki şemada gösterildiği gibi tasnif eder.¹⁴⁷

Fiiller;

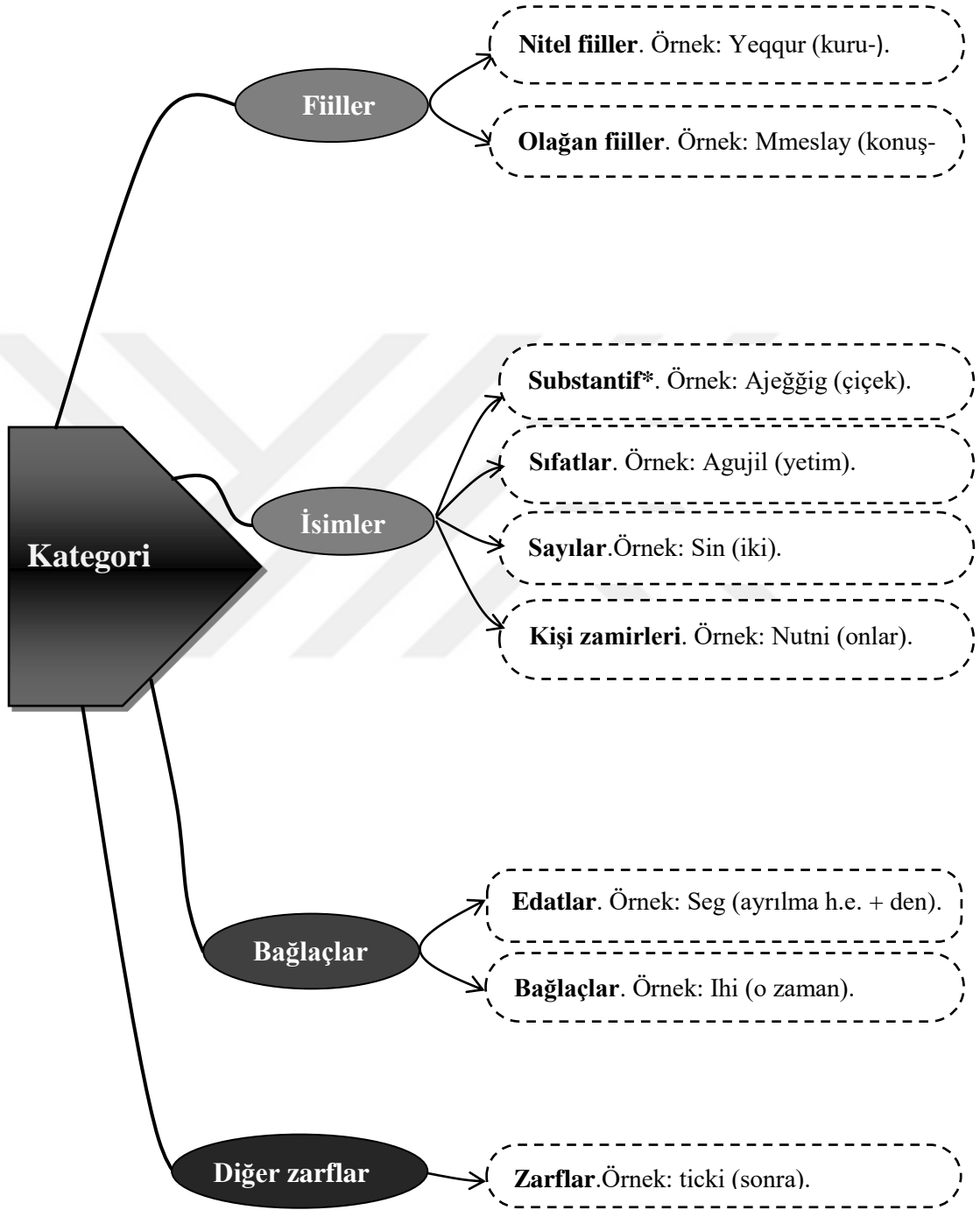
isimler;

bağlaçlar ve

Zarflar. (**Kategori şemasına bkz**).

¹⁴⁶Salem Chaker, "Le Berbère", **Les Langues de France**, PUF, Paris, 2003, s.4.

¹⁴⁷Salem Chaker, **Manuel de Linguistique Berbère I**, Bouchene, Alger, (1991a), s.123.

Şema 3: Berbericenin sentaktik kategorileri.

4.4. BERBERİCE EĞİTİMİ ÜZERİNE.

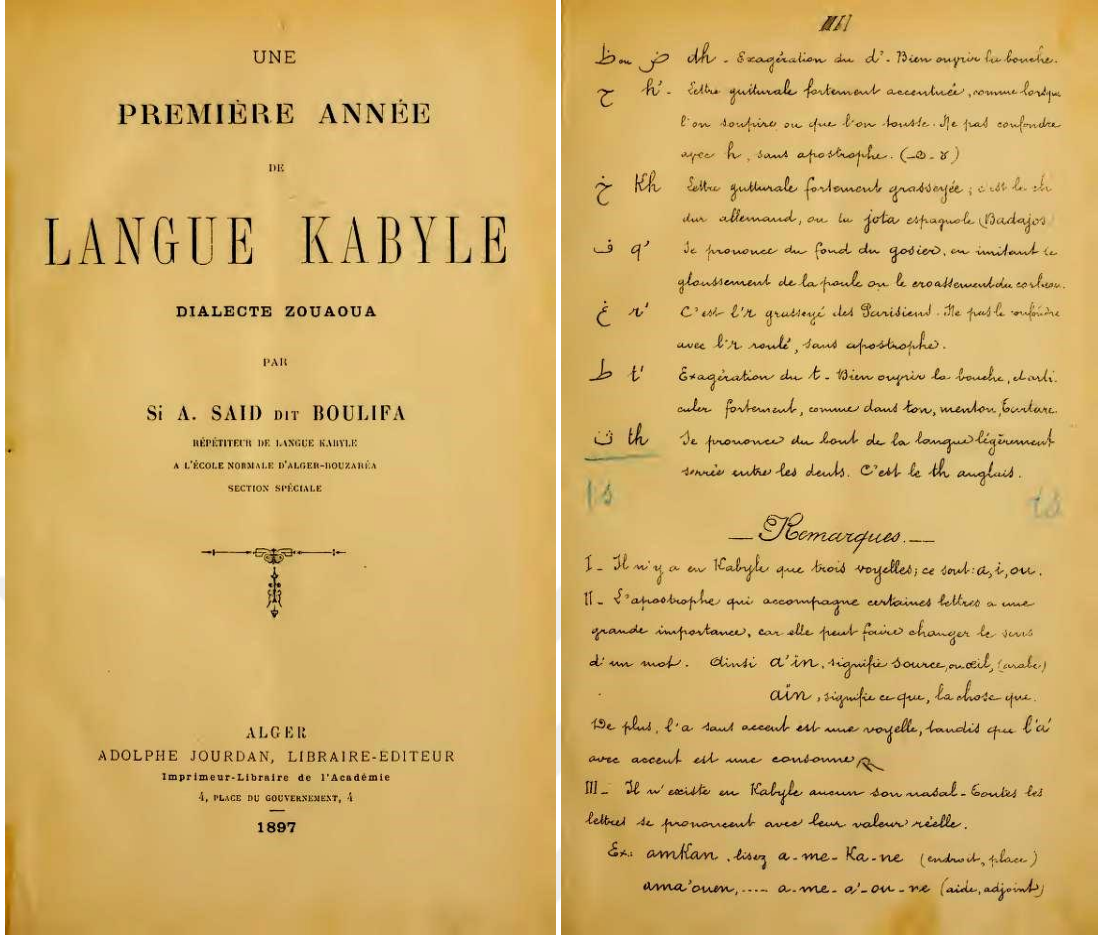
Berberoloji çalışmalarının 18.yy'ın sonunda başladığını söylemek mümkündür. Fransız **Jean-Michel de Venture de Paradis** 1788-1790 yıllar arasında Kabil Berbericesinden başlayarak, Kabilce sözlüğün üzerine çalışıp 1844 yılında yayımlamıştır.¹⁴⁸ Bundan sonra oryantalistler Berberice dil bilgisi, filolojisi ve leksikolojisini değerlendirerek, Berberoloji üzerinde uzman olup pedagojik çalışmalar aşamasına girmeye başlamışlardır. Berbericenin kurumsallaştırılması ilk önce Cezayir'de başlamıştır. Kabil Berbericesi bölümü **Edebiyat Yüksek Okulu**'nda 1880 yılında açılmıştır.¹⁴⁹ Bu Yüksek Okulu'nun dekanı René Basse'nin sayesinde, 1885 yılından Cezayir'in bağımsızlığına kadar, Kabil Berbericesinin ve Berberice diyalektleri bölümlerinde mezunlara diplomalar verilmiştir.

Görsel 7: Cezayir Edebiyat Yüksek Okulu'nda, 19.Kasım.1898 tarihinde Pallissine Marie'ye verilmiş Kabilce diploması.

¹⁴⁸Jean-Marie Dallet, **Dictionnaire Kabyle Français; Parler des Ait Manguellet Algerie**, SELAF, Paris, 1982, s.XVII.

¹⁴⁹ Salem, Chaker, « Enseignement », in **Gabriel Camps (dir.), 17 | Douiret – Eropaci**, Aix-en-Provence, Edisud, (« Volumes », no 17) , 1996,s.1.

Görsel 8: Ammār ben Said Boulifa'nın 1897 yılında hazırladığı Kabilce ders kitabı.

Belkacem ben Seddira ve Said Boulifa gibi hocalar Fransız askerler ve idarecilere dersler vermek üzere, Berberîce fakültesinde yıllar boyunca çalışmışlar hatta yabancı dil olarak Berberîce ders kitaplarını hazırlamışlardır.

Uzman tercümanlar yetiştirmek üzere, Fas'ta 1912 yılında kurulmuş olan *Arap Diller ve Berberîce Diyalektlerinin Yüksel Okulu*'nda, Berberîce dersleri verilmiştir. Cezayir Yüksek Okulu'nda olduğu gibi, bu okulda da yıllar içerisinde pek çok lisans mezunu diploma almaya hak kazanmışlardır.¹⁵⁰

¹⁵⁰Fatima Boukhris, L'Université Possible: Quelle Place Pour Les Études Amazighes, *Asinag*, 2, 2009, p.31-44,s.32.

Görsel 9: Fas Yüksek Öğretim Enstitüsü'nde hazırlanmış Berberîce diplomasının örneği¹⁵¹.

Batı ülkelerinde ise, Fransa'daki *INALCO* enstitüsünde 1913 yılında Berberîce bölümü açılmıştır ve bugüne kadar Berberoloji çalışmalarına devam etmektedir.¹⁵² Aynı yılda İtalya'daki *Istituto Universitatio Orientale di Napoli* üniversitesinde, *Centro di Studi Berberi/Amazigh* (Berberî/Amaziğ Çalışmaların Merkezi) bölümü açılmıştır¹⁵³. İngiltere'de, *London Üniversitesi'ndeki School of Oriental and African Studies* okulunda Berberîce kursları açılmıştır, ama 1985 yılında Berberîce öğretmeni J. Bynon'nun emekli olmasıyla kapanmıştır. K.-G. Prasse 60'lı yıllarda Danimarka *Copenhagen Üniversitesi'nde*, seçmeli ders olarak Berberîce derslerini vermiştir, zamanla Berberîce derslerini seçen kişi sayısı azalınca kaldırılmıştır. Hollanda *Leyde Üniversitesi'nde Orta Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümünde*, H. Stoomer Taşelhit Berberîcesinin derslerini vermiş ve Berberoloji bölümü açmaya çalışmıştır. Kuzey Amerika'da da, *Los Angelis ve An Arbor* üniversitelerinde 1983 yılına kadar Berberîce dersleri verilmiştir.

¹⁵¹Boukhris, s.35.

¹⁵²<http://www.inalco.fr/langue/berbere-langues-berberes>. (28.04.2019).

¹⁵³http://www.unior.it/index2.php?content_id=13431&content_id_start=1&titolo=quaderni-di-studi-berberi-e-libico-berberi-4&parLingua=ITA. (28.04.2019).

Afrika kıtasında ise, Berberofon ülkeler olmak üzere, Cezayir ve Fas, yüksek eğitiminde Berberîce bölümleri bulunmaktadır. Nijer, Mali ve Burkina Faso gibi ülkelerde ise, Berberîce dersleri sadece bazı ilkokullarda ders olarak verilmektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁴Chaker, « Enseignement », in **Gabriel Camps (dir.)**..., ss. 2-7.

5.BÖLÜM KABİL BERBERİCESİNDE TÜRKİZMLER VE TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI

5.1. MORFOLOJİK OLARAK TÜRKİZMLER VE TÜRKÇE UNSURLAR

Burada Berberîcedeki Türkizimleri ele almadan önce bir noktaya değinmek gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, Gabriel Camps'ın işaret ettiği gibi, Berberî diyalektleri yabancı sözcükleri alıp kolayca Berberîceleştirir. Bu Berberîceleştirmeyi yaparken çoğu zaman yabancı unsurları asıl morfolojisini kaybedecek kadar *Berberîceleştirilir*. Böylesine bir benimseme dilbilimsel (fonoloji ve morfoloji faktörleri) ve sosyolojik kavram olmak üzere, farklı açılardan açıklanabilir. Eski dönemlerde Kabil toplumunda okuma yazma bilen kişi sayısı az oldukça, yabancı dillerde yetenekleri olmayan bir toplum olarak, bir kelimeyi ödünç alınca telaffuzda zorlanmamak için, Kabil Berberîcesinin fonolojisine yahut morfolojisine yakın bir şekilde taklit etmişlerdir.

Örneğin: “*vatandaşlığa kabul etmek*” anlamına gelen Fransızca “**naturaliser**” fiili, Kabilceye alınınca “**truzi**” olmuştur ki; hem morfoloji tamamen değişmiş (*n-*, *-a-* ve *-l-* sesleri düşmüştür), hem de farklı anlamda kullanılır: kendi ülkesine hainlik eden ve ya *duygusuz biri*.¹⁵⁵ Bu anlam, Cezayir kurtuluş savaşından (1954-1962) kaynaklanmaktadır. Cezayir bağımsızlığına karşı çıkan Cezayirliler, Cezayir bağımsızlığından sonra, Fransa'ya göç edip Fransız vatandaşlığını kabul etmişlerdir. Aynı şekilde Türkçedeki “**anlat bari**” ifadesi, Kabil Berberîcesinde “**alatubari**” şeklinde söylenip “**sakın!**” ya da “**artık!**” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁵⁶ *Berberîceleştirilmiş* Arapça kelimeler için ise durum farklıdır. Kabil Berberîcesindeki Arapça ödünçler ve onların asıl morfolojilerin aralarında pek fark yoktur, zira Arapça dini bir dil olarak, 12 yy'a yakın bir süre boyunca Berberîler tarafından kullanılmaktadır. Bu yüzden kelime ödünçlemekte dil yetenekleri önemli bir role sahip bir faktör olarak sayılmaktadır.

¹⁵⁵Dallet, J.-M, *Dictionnaire Kabyle Français; Parler des Ait Manguellet Algerie*, SELAF, Paris, 1982. *TRZY** kelimesine bkz.

¹⁵⁶“*Alatubari*” kelimesine bkz

Kabil Berberîcesinin yabancı unsurları *Berberîceleştirme* yollarından biri, kelimelerin başındaki /y/ veya /w/ seslerin düşürmesidir. Bu fenomene Kabil Berberîcesindeki Arapça unsurlarda sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin:

Arapça	KB.Berberîcesinde	Türkçesi
اليسر [el+yusr]	Liser; l+ <i>Ø</i> iser.	(kolaylık)
يليق [yeliq]	Ilaq; <i>Ø</i> ilaq.	(yakıştır)
الوضوء [el+wudue']	Ludu; l+ <i>Ø</i> udu ^η	(abdest)

Tablo 8: Kabil Berberîcesindeki Arapça unsurlar üzerinde /y/ veya /w/ seslerinin düşürülmesine örnek tablosu.

Aynı şekilde başında /y/ sesi olan Türkçe kelimelerde de ses düşmesi görülmektedir:

yoldaş > *Ø*uldac [uldaş]

yavaşıyavaşı > *Ø*awac*Ø*awac [eweşeweş]

yatağan > *Ø*aṭayan [atağan]

Kabil Berberîcesi /ç/ve /c/ seslerine sahip olmasına rağmen, Türkizmlerin içindeki /ç/ ve /c/sesleri /ts/ ya da /ş/ sesine dönüşmektedir:

çakşır > *ce*qcir [şekşir] / *tte*qcir [tsekşir]

çavuş > *cc*awec [şşeweş]

cüzdân > *tte*zdam [tsezdam]

Kabil Berberîcesindeki birkaç Arapça ödünçlemede olduğu gibi, Türkizmlerde de /b/sesi /v/ sesine dönüşmektedir. Örneğin:

bakraç > *abe*qrağ [evekrac]

kırbaç > *akr*abaş [ekravaş]

Kabil diyalektindeki fonetik artikülasyonlardan dolayı, bazı Türkizmlerin ödünçlemelerinde şu değişiklikler bulunmaktadır:

/a/ > /e/ ve ya /ê/	budala > abudeli [ebudeli ^η], emekdaş > aqeddac [eqeddêş]
/e/ > /i/;	hem > hib [bib]
/i/ > /e/	beylik > beylek [beylek]

/o/ > /u/	minnoş > minuc [<i>minuş</i>]
/u/ > /e/ veya /ê/	çavuş > ccawec [<i>şşewêş</i>] turşu > turrec [<i>turreş</i>]
/ü/ ve /ö/ > /u/	düşman > dducman [<i>dduşmen</i>] düzen > dduzan [<i>dduzen</i>] kösele > takuselt [<i>tekuselt</i>]
/ı/ > /i/	zavallı > azawali [<i>ezewali</i>]
/h/ > /ħ/	hoca > lxuğa [<i>lħuca</i>] bahşiş > lbexcic [<i>lbeħşiş</i>]
/k/ > /k̄/	başmak > tabecmeqt [<i>teveşmek̄t</i>], çakşır > tteqcir [<i>tseḳşir</i>]
/b/ ve /p/ > /v/	çapçak > tecebceqt [<i>teşêvşêkt</i>] başmak > tabecmeqt [<i>tevêşmêkt</i>],
/v/ > /w/	zavallı > azawali [<i>ezewali</i>] çavuş > ccawec [<i>şşewêş</i>];

Tablo 9: Kabil Berberîcesindeki Türkizmlerde genel fonetik değişiklikler.

Dilsel ödünçleme, her hangi bir dilsel ögenin üzerinde gerçekleştirilebilir. Bu yüzden ödünçlenen unsur, harf, ses, kelime, cümle ya da ek olabilir. Türkçede isimlere bağlılık anlamı katan isimden isim yapım eki +*IV*, Kabil Berberîcesinde lakaplarda yer almaktadır. Meslek isimleri bildiren isimden isim yapım eki +*cV* ise Kabil Berberîcesinde *neolojizm* olarak kullanılmıştır. Neticede, bu ekler birçok Arapça ya da Kabil Berberîcesi kelimeye eklenip yeni sözcükler ortaya çıkartmaktadır. Bu konu gelecek kısımlarda açıklanacaktır.

Kabil Berberîcesindeki Türkizmlerin çoğunun aslı Farsça, Arapça ya da Yunancadır. Bu arada bu diller ve Kabil Berberîcesinin arasında, Türkçenin dilsel bir geçit olduğunu söylemekte fayda vardır. Dolayısıyla “Türkizm” teriminin kullanılması sadece aslı olan Türkçe kelimeler için değil ama Türkçe vasıtasıyla giren unsurlar için de geçerlidir ve tüm bunları içermektedir. Buna ilaveten, bu çalışmanın amacı kelimelerin etimolojilerini incelemek değil fakat Kabil Berberîcesindeki Türkizmleri Osmanlı Türkçesine ait kelimeler sayarak, üzerlerinde dilbilimsel (morfolojik ve semantik) bir inceleme yapmaktır.

Eril dişil konusunda ise, Kabil Berberîcesinde dişili ya da erili olmayan Türkizmler için *yok* kelimesi terim olarak kullanılmıştır. *Bulunmamış* kavramı ile belirtilen kelimeler ise, eski halk şiirlerinde bulunup bugün kullanılmayan Türkizmler ve dişil ya da eril morfolojileri bugün olmayan Türkizmler için kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda, Kabil Berberîcesindeki Türkizmler kopyalama türlerine göre: morfolojik (**m**), semantik (**s**), leksik (**l**) veya fonetik (**f**) şekilde gösterilerek sıralanmıştır. Üzerinde hiç bir değişiklik olmayan kelimeler için ise, (**Ø**) sembolü kullanılmıştır:

Türkizm	Söyleyiş	Aşl	KB'deki anlamı	Üzerindeki değişiklikler
Abazar	[abazar]	Pazar	Kocaman bina	f.m ve s
Abellar	[abellar]	Billur	Fenerin camı, parlak gözler	f.m ve s
Abeqrağ	[avêkrac]	Bakraç	Çaydanlık	f.m ve s
Abudali	[êbudeli ^ŋ]	Budala	Deli, dindar şeyh	f.m ve s
Acabcaq	[eşevsêk]	Çamçak	Demirden yahut bakırdan yapılan tepsiler ve bardaklar	f.m ve s
Açewçiw	[eçêwçiw]	Civciv	Tavukların küçük yavruları, az sayıda olan kişiler	f.m ve s
Açebsi	[ađıvsi ^ŋ]	Tepsi	Tepsi, çanak anten	f.m ve s
Aderbuz	[edêrvuz]	Darboğaz	Derin çukur, karanlık ve kapalı bir alan	f.m ve s
Aderwic	[edêrwiş]	Derviş	Büyücü, geleceği gören bir kimse	f.m ve s
Akrabac	[akravaş]	Kırbaç	Kırbaç	m, f
Akulugli	[akulugli ^ŋ]	Kul Oğlu	Annesi Cezayirli ve babası Türk olan kişi.	m, f
Alatubari	[eletuberi ^ŋ]	Anlat Bari	İkaz ya da tehdit için kullanılmaktadır	l

Aqazal	[e ^k azal]	Kazan	Kazan	f ve m
Anesnus	[e ^k w ^e p ^p i ⁿ]	Anasını Satayım	Türk	f.m ve s
Aqeddac	[e ^k eddêş]	Amekdaş	Garson ya da önlük	f.m ve s
Aqehwaği	[e ^k ehwêci ⁿ]	Kahveci	Kahveci	m, f
Asaçaği	[e ^k ehwêci ⁿ]	Saatçi	Saatçi	m, f
Asexnaği	[ese ^h nêci ⁿ]	+ci	Ocakçı	m
Atezdam	[etezdam]	Cüzdan	Cüzdan	f
Attbernaği	[etsverneci ⁿ]	Tavernacı	Barlarda takılan ya da şarabı fazla içen bir kimse.	f.m ve s
Atağan	[atağan]	Yatağan	Yatağan	f
Aterki.1	[aterki ⁿ]	Türk	Türk	m, f
Aterki.2		Türk	Yakışıklı ve güzel boyunlu biri	f.m ve s
Awac awac	[ewêşwêş]	Yavaş yavaş	Dikkatle, idare etmekle davranmak	f ve s
Azembil	[ezêmbil]	Zembil	Hasırdan yapılmış büyük sepet	m, f
Azawali	[ezaweli ⁿ]	Zavallı	Fakir bir kimse	m, f
Balak	[belek]	Belki	Belki	f
Belektriq	[belêk trik]	Beylik+tariq (Ar)	Türk	m
Baqlawa	[be ^k lêwê ⁿ]	Baklava	Baklava.	f
Beylek	[beylêk]	Beylik	Devlet mallı	f
Ccawec	[şşewêş]	Çavuş	Asker	f ve s
Ceqcir	[şekşir]	Çakşır	Çorap	f ve s
Dderz	[dderz]	Zerde	Gürültü ya da büyük düğün	f ve s
Dducman	[dduşmen]	Düşman	Düşman	f
Ddulma	[ddulma ⁿ]	Dolma	Patatesli ya da kabaklı dolma yemeği.	f ve s
Dduzan	[dduzen]	Düzen	Malzeme	f
Ewt nnağ	[ewwêth nneh]	Nah	Boş ver.	f.m ve s

Farfuri	[ferfuri ^ŋ]	Fağfuri	Kumaşın türü	f ve s
Hib...hib...	[hib...hib...]	Hem...hem	Ya...ya da...	f ve s
Lbacaya	[lbeşeğe ^ŋ]	Baş ağa	Yüksel sorumlu.	f.m ve s
Lbala	[lbala ^ŋ]	Pala	Kürek	f ve m
Lbecmaq	[lbeşmek]	Başmak	Terlik	f.m ve s
Lburak	[lburek]	Börek	Börek	f ve m
Lbeqic	[lbeqış]	Bahşış	Bahşış	f ve m
Lkaraguz	[lkaraguz]	Karagöz	Komik, saçma jestler çocukların hareketleri.	f.m ve s
Lxerda	[lherde ^ŋ]	Hurda	Hurda	f ve m
Lxuğa	[lhuğe ^ŋ]	Hoca	Patron ya da büyük sorumluluğu olan biri.	f.m ve s
Minuc	[minuş ^ŋ]	Minnoş	Kedi yavrusu	f ve s
Nnağ	[nneh']			
Nnican	[nnişen]	Nişan	Dakiklik	f ve s
Uldac.1			Asker	f ve s
Uldac.2	[ultac]	Yoldaş	Türk.	f ve s
Qdec	[kdeş]	Emekdaş	Yardım et-	l
Qebbi	[k ^w eppi ^ŋ]	Kaba	Şişmanla-	l
Rraqi	[rraқи ^ŋ]	Rakı	Şarap	f ve s
Szzur	[sezzur]	Zorla	Zorla	f ve m
Sraya	[sraye ^ŋ]	Saray	Saray	f
Stembul.1			İstanbul	f
Stembul.2			Türkiye	f ve s
Stembul.3	[stembul]	İstanbul	Türkler	f ve s
Stembul.4			Şöhret anlamında kullanılan bir ifadedir	f ve s
Tataftart	[thetefterth]	Defter	Kitap ve ya defter	f.m ve s

Takusalt	[<i>thekusêlt</i>]	Kösele	Ayakkabı tabanı	m ve f
Tteqcir	[<i>tseqşir</i>]	Çakşır	Çorap	f ve s
Ttezdam	[<i>tsezdêm</i>]	Cüzdan	Cüzdan	f
Ṭarma	[<i>tarmaʔ</i>]	Tarma	Dolap	ø
Ṭnejra	[<i>tnejraʔ</i>]	Tencere	Büyük kazan	f ve s
Ṭurec	[<i>tureş</i>]	Turşu	Uyanık ol-	l
Xdem zzerda	[<i>ħdem zzerdê</i>]	Zerde	Gürültü yapmak	s
Xic	[<i>ħiş</i>]	Hiç	Asla, hayatta olmaz.	s ve f
Ya...ya...	[<i>ye...ye...</i>]	Ya ...Ya Da...	Ya ...ya da...	M
Zengen	[<i>zengên</i>]	Zengin	Zengin ol-	L
Zzerda	[<i>zzerdêʔ</i>]	Zerde	Gürültü ya da büyük düğün	f ve s
+ği	[<i>+ci</i>]	+ci	Meslek isimleri yapan +cV eki	M
+li	[<i>+li</i>]	+lv	Bağlılık anlamı aktaran +IV eki	M

Tablo 10: Kabil Berberîcesinde Türkizmlerin genel listesi.

Kabil Berberîcesinin alfabeti (yazılış ve söyleyiş).

Tamsemrit (Latin harfleri)	ⵜⵍⵎⵎⵉⵔ (Tifinay) harfleri	Söyleyiş	Örnek	Söyleyiş
A-a	ⵏ	/a/.İnce seslerden sonra /ê/	Azawan (müzik)	<i>azawên</i>
B-b	ⵇ	Be	Lebla (dert)	<i>léblêʔ</i>
B-b	ⵇ	Ve	Baba (baba)	<i>veveʔ</i>
C-c	ⵉ	Ş	Clayem (bıyık)	<i>şlağem</i>

Č-č	Є	Ç	Ečč (ye-)	ečč
D-d	∧	D	Ddu (yürü-)	eddu ^ŋ
D-d	∧	İngilizcedeki (the)	Idrimen (para)	idrimen
Ḍ-ḍ	Ǝ	Arapçadaki (ض)	Aḍar (ayak)	aḍar
E-e	ⱸ	Kapalı e	Sel (dinle-)	sêl
Ǝ-ɛ	ⱸ	Arapçadaki Ǝ	Aɛrur (sırt)	e°erur
F-f	Ɔ	Fe	Afus (el)	efus
G-g	Ɔ	Ge	Agur (ay)	egur
G-g	Ɔ	g'	Gma (kardeşim)	g'mê ^ŋ
Ğ-ğ	Ɔ	Ce	Eğğ (bırak-)	ecc
H-h	⊖	Arapçadaki ھ	Yeshel (kolay)	yêshel
Ḥ-ḥ	∧	Arapçadaki ح	Yeḥma (sıcak)	yêḥmê ^ŋ
I-i	ξ	İ	Izimer (koyun)	izimêr
J-j	Ɔ	Je	Ajenwi (bıçak)	ejenwi ^ŋ
K-k	Ɔ	Ke	Yekker (kalktı)	yêkkêr
K-k	Ɔ	Almancadaki (Ich)	Aksum (et)	ek'sum
L-l	Ɔ	Le	Ldi (aç-)	êldi ^ŋ
M-m	Ɔ	Me	Amendil (mendil)	emêndil
N-n	l	Ne	Cnu (şarkı söyle-)	êşnu ^ŋ
Q-q	Ɔ	Arapçadaki ق	Aqerru (kafa)	aqerru ^ŋ
Γ-γ	Ɔ	Arapçadaki غ	Γli (düş-)	êgli ^ŋ
R-r	o	Re	Rwi (karıştır-)	êrwi ^ŋ

R- r	Q	Kalın ra	Ṛwu (doy-)	<i>errwuŋ</i>
S-s	⊙	Se	Susem (sus-)	<i>susem</i>
Ş-ş	⊜	Kalın sa	Feşşel (ayır-)	<i>fissil</i>
T-t	†	Te	Ntu (del-)	<i>ëntuŋ</i>
T-t	×	Arapçadaki ع	Tafsut (bahar)	<i>θefsuθ</i>
T-t	Ɛ	Kalın ta	Tamettut (kadın)	<i>têmêttut</i>
U-u	⊖	U	Ul (kalp)	<i>ul</i>
W-w	⊔	We	Yiwen (bir)	<i>yiwên</i>
X-x	×	Arapçadaki ع	Axxam (ev)	<i>ehhêm</i>
Y-y	ƶ	Ye	Aydi (köpek)	<i>eydiŋ</i>
Z-z	⌘	Z	Azrib (küçük yol)	<i>ezriv</i>
Z-z	⌘	Kalın za	Azalim (soğan)	<i>azalim</i>

Tablo 11: Kabil Berberîcesinin Latin ve Tifinay harfleri ile verilmiş alfabeti (yazılış ve söyleyiş).

5.1.1. Sözcükler

A / o

Not: Aşağıdaki kelimelerin başındaki (*a-*), eril eki olarak gösterilmektedir.

Abazar. (◌θ◌ʒ◌◌◌). {is.er.} / [abazar] / dl. **tabazart:** *k.a.* Far: Farsçadan Türkçeye geçen kelimedir. Türkçede **pazar** şeklinde yer almaktadır. Kabil Berberîcesine Türkizm olarak ödünçlendiğinde /-p-/ sesi /-b-/ sesine dönüşmüştür. Kabil Berberîcesinde *kocaman bina*¹⁵⁷ yahut *geniş ve yüksek ev* anlamlarını taşımaktadır.

Ör: “*isea axxam d abazar*” [is’a qhham dabazar]: Kocaman bir evi var.

Abellar (◌θ◌ʒ◌ʒ◌◌◌). {is.er / s.er}[abellar] / dl. **Tabellart:** *k.a.* Ar: Türkçeden Kabil Berberîcesine **bellûr** kelimesinden ödünç alınmıştır. Kelimenin ortasındaki /-û-/ sesi /-a-/ sesine dönüşerek Kabilceleştirilmiştir. Hem isim olarak; *fenerin camı*,¹⁵⁸ hem de sıfat olarak; *parlak gözler* anlamlarında kullanılmaktadır.

Ör: “*Allen-is d abellar, Llahibarek!*” [elnis debellar lahibarek]: Gözleri bellûr gibi parlayıcı, maşallah!

Abeqrağ (◌θ◌ʒ◌ʒ◌◌◌). {is.er} [avêkrac] / dl. **tabeqrağt:** Bu kelime Türkçedeki **bakraç** kelimesinden kopyalanmıştır. Kelimenin başında /k-/ sesi /k-/ sesine ve kelimenin sonundaki /-ç/ sesi /-c/ sesine dönüşmüştür. Kabil Berberîcesinde çaydanlık anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Ad wtey abeqrağ n ttay assmi ara temted*” [ad wteğ avêkrac nettey esmere temted]: Sen ölünce bir çaydanlığı içeceğim¹⁵⁹.

Abrid n beylek (◌θ◌ʒ◌ʒ◌◌◌ | θ◌ʒ◌ʒ◌◌◌). {bir. is.er}[evrid ên beylêk] / dl. **yok:** Birleşik isim olarak (*abdrid: yol, beylek: devlet*), Türkçesi ise **devletin yolu** anlamında kullanılmaktadır. İçinde devlet anlamına gelen **beylek** kelimesinin aslı **beylik** olup, Kabil Berberîcesinde bir Türkizm olarak sayılabilmektedir.

¹⁵⁷Dallet, s.64.BZR*.

¹⁵⁸Dallet, s.25.BLR*.

¹⁵⁹Bu deyim Türkçedeki “*helvamı yiyelim!*” deymiyle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Ör: “*Wa d abrid n beylek, ad eddiy melmi iyi-ihwa!*” [*wa debrid n beylek, ad eddiğ melmi yihweŋ!*]: Bu devlet yoludur, istediğim zaman geçerim!

Abudali (∘⊖∧∘∧ξ). {is.er / s.er}[*êbudeliŋ*] / dl. **Yok:** *k.a.* Ar: Bu terim *budala* kelimesinden geçmiştir. Kabil Berberîcesindeki eril kelimeler, kelime sonunda /-a/sesini taşımadıkları için, /a-/sesi /i-/ sesine dönüşmüştür. Kullanımda iki anlama gelmektedir: biri *zaviyelerdeki dindar şeyhlerin* adı “*El budala*”¹⁶⁰ şeklinde denmektedir. Diğeri ise, *sokaklarda gezen deli bir kimse*.

Ör: “*Iteddu deg berdan am ubudali*” [*iteddu’g verden em ubudeliŋ*]: Sokaklarda deli gibi gezer.

Acabcaq (∘⊖⊖⊖⊖Z). {isim.er}[*eşevsêk*] /dl. **Tacabcaqt:** Bu kelime *çapçak*¹⁶¹ sözcüğünden geçmiştir. Kelimenin başındaki /ç-/ ve ortasındaki /-ç-/ sesi, /-ş-/sesine dönüşmüştür. Kelimenin içinde kalın ünsüz seslerinin olmadığından dolayı, kalın /a/sesi, ince /ê/ sesine dönüştürülmüştür. *Acabcaq* kelimesi, *demirden* yahut bakırdan yapılan tepsiler ve bardaklara denmektedir.

Ör: “*D nekk ara yeççen deg cabcaq-agi !*” [*d nek ere yeççen deg şevsêk egiŋ*]: Ben mi yiyeceğim bu tepside!

Açewçiw (∘⊖∧⊖⊖⊖⊖). {is.er / s.er} [*eçêwçiw*] / dl. **Taçewçiw:** Türkçedeki *civciv* kelimesinden geçtiği düşünülmektedir. Türkizm başına eril +a morfeminin eklenmesinden dolayı, Kabil Berberîcesinin fonolojisine göre ilk hecedeki /-i-/sesi /-ê-/sesine dönüşmüştür. Anlamları ise, iki bağlamda kullanılmaktadır: 1. Tavuk yavrusu, civcivi. 2. Az sayıda olan kişiler.

Ör: “*Sin içiwçiw en ara ixedmen lgirra!*” [*sin içewiwen ad hedmen lgirreŋ*]: Savaşı iki kişi mi yapacak?

Adebsi (∘⊖∧⊖⊖⊖⊖). {is.er}[*ağıvsi*] / dl. **Tađebsit:** Bu kelime Türkçede *tepsi* olup Kabil Berberîcesinin fonolojik özelliklerine göre değişmiştir: /t-/sesi kalın /d- /

¹⁶⁰Bu terim Kabil şarkıcı Ibarhim Izri’nin “*El budala*” isimli şarkısında geçmiştir: <https://www.youtube.com/watch?v=IbPQdXBZ3oI>. (28.03.2019).

¹⁶¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=capcak. (28.03.2019).

sesine ve /-e-/sesi kalın /-ı-/sesine dönüşmüştür. **Adebsi** kelimesi Kabil Berberîcesinde iki anlamda kullanılmaktadır:

1. **tepsi**. Ör: “*sin idebsiyen n berkukes iyečča; ur yerwi*” [*sin idıvsiyen n berkukes igeççeŋ; ur yarwiŋ*]: İki tepsi bulgur yedi hale duymadı.

2. **çanak anten**. Ör: “*Bren-ay-id adebsi-nni ad nwali lexbarat*” [*bernağed adevsinni anweliŋ leħvarath*]: Düzelt şu çanak anteni haberleri izleyelim.

Aderbuz (◌Λ◌◌◌◌◌◌). {is.er / s.er}[*edêrvuz*] /dl. **Taderbuzt**: **Aderbuz** kelimesi, Türkçedeki **darboğaz** kelimesinden Cezayir Arapçasına **derbuz**¹⁶²şeklinde geçmiştir. Kabillerin bu kelimeyi Cezayir Arapçasından ödünçledikleri diye düşünülmektedir, fakat Kabilcede *derin çukur* ya da *karanlık ve kapalı bir alan* anlamında kullanılmaktadır¹⁶³.

Ör: “*Deg derbuz-ihin i yenya Salem gma-s*” [*deg dervuzihin i genğaŋ selem gmes*]: Selim, kardeşini şu kapalı alanda öldürdü.

Aderwic (◌Λ◌◌◌◌◌◌). {is.er / s.er}[*edêrwiş*] / dl. **Taderwict**: *k.a.* Far:Bu kelime **derviş** kelimesinden geçmiştir. Görüldüğü gibi, kelimenin Türkçede taşıdığı fonolojik yapılar Kabil Berberîcesi fonetiğine uygun olduğu için, kelimeye hiç bir değişiklik olmamaktadır. **Aderwic**, Türkçedeki **derviş** kelimesinin anlamlarından ziyade, Kabil diyalektinde spirüel bir anlamda kullanılmaktadır: “*büyücü*” yahut “*geleceği gören bir kimse*”.

Ör: “*Tin iburren, ad tt-ter i yiderwicen*” [*tin ivurren ,ets ther iyiderwişen*]: Evde kalan kız, büyücülere gezer (deyim).

Akrabac (◌Λ◌◌◌◌◌◌). {is.er}[*akravaş*] /dl. **Takrabact**: Bu Türkizmin aslı **kırbaç** kelimesidir. /-k-/ ve /-b-/ seslerinin ortasındaki /-ı-/sesi /-a-/ sesine dönüşmüştür: *kırbaç* > *a+kırbac* > *akrabac*. Anlamı ise, Türkçedeki anlamıyla aynıdır..

Ör: “*Maçi s ukrabac i ttrebbin medden dderya*” [*meçi swekrabaş i tsrebbin medden dderyeŋ*]: Evlatlar kırbaçla terbiye edilmez.

¹⁶²ben Chenneb, s.40

¹⁶³Dallet, s.154.DRBZ*.

Akulugli (ⵏⴰⵏⵓⵎⴰⵎⵉⵙⵜ). {is.er}[akulugli] / dl. **bulunmamıştır**: Bu terim Kabillerin Türkçeden ödünçledikleri ve daha sonra kaybolan kelimelerden biridir. Aslı **Kul Oğludur**: Osmanlı dönemindeyken, annesi Cezayirli ve babası Türk olan kişiler **Kul oğlu** diye adlandırılmışlardır. Telaffuz akışmasından dolayı, /-ğ-/sesi /-g-/sesine ve sondaki /-i-/sesi /-u-/sesine dönüşmüştür. Bugün bu terim ancak lakap olarak bulunmaktadır.

Alatubari (ⵏⴰⵏⵓⵎⴰⵎⵉⵙⵜ). {ifade /ünlem}[eletuberi]: **Alatubari** kelimesi, Kabil Berberîcesinde ifade olarak yer almış ve Türkçedeki **anlat bari** ifadesinden kopyalanan bir ifadenin olduğu düşünülmektedir. Bu ifade Kabil Berberîcesine geçerken *sakin* ya da *artık* bağlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Alatubari ad tuyaled ar gma-k ad t-tewted!*” [eletubar etsyaled er gmek ed tewthid]: Sakın kardeşine bir daha vurma!

Bu kelime bazı yerlerde /-n-/ sesini kaldırılmış, bazı yerlerde ise [enletubêri] şeklinde telaffuz edilir. /-t-/ve /-b-/ seslerinin arasındaki /-u-/ sesi, akışma¹⁶⁴ ünlü ses olarak eklenmiştir. Bu tür kopyalama, bir kelimenin B dilden A dile geçmesi ve A dilinin kendi kültüründe kullanılmasıdır. Dilbilimsel terminolojide bu durum ise *xénisme* olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, bugünkü İslamofobi bağlamında kullanılan *Allah-ü Akber* ifadesi (bombanın patlaması, saldırmanın yapılması...vs) yahut *Haşîş* teriminden geçen *assassin* (katil) kelimesi *xénism*'in açıklayıcı örneklerinden sayılmaktadır.

Aqazal (ⵏⴰⵏⵓⵎⴰⵎⵉⵙⵜ). {is.er}[ekazal] / dl. **Taqazalt**: Türkçedeki **kazan** kelimesinden geçmiştir. Üzerindeki değişiklik sadece ancak /-k-/sesinin /-q-/sesine dönüşmesidir. /-n-/ sesinin /-l-/ sesine düşmesi ise, nazal alterinansalar olarak gösterilebilmektedir. **Aqazal** terimi Kabil Berberîcesinde iki anlamda kullanılmaktadır: **1.** suyun kaynatıldığı; **2.** çamaşırın yakındığı büyük kap. Ör:

“*Zik ulac timecinin agi, deg uqazal inessehmaw aman*” [zik uleş timeşinin egi, deg kazal inessehmew emen]: Eski zamanlarda şofbenler yoktu, suyumuzu kazanda ısıtırdık.

¹⁶⁴Akışma (euphonie), “güzel ses” anlamında kullanılmaktadır.

Aqebbi (ⵏⴷⵉⵏⵏⵉ). {is.er}[eḳʷepiŋ] / dl. **yok**: Bu kelime için **Iqebba** kelimesine bakınız.

Aqeddac (ⵏⴷⵉⵏⵏⵉ). {is.er /s.er}[eḳeddêş] / dl. **Taqeddact**: **Aqeddac** kelimesi Kabil Berberîcesinde *garson* ya da *önlük* anlamında kullanılmaktadır. Bu Türkizm Türkçedeki **emekdaş** sözcüğünden kopyalanmıştır. **Emekdaş** kelimesinin başındaki /em-/ seslerinin, Kabil Berberîcesindeki sıfat yapan (**Am+**) ekine benzemesinden dolayı, Kabil Berberîcesine ödünçlendiğinde düşmüştür.¹⁶⁵ /-k-/ve /-d-/ seslerinin aralarında “akışma” /-e-/ sesinin eklenmesinden dolayı, bu durumda fonetik olarak /-d-/ sesi çift /-dd-/ telaffuz edilmektedir: **emekdaş** > **a+Øqedac** > **aqeddac**.

Ör: “*am qeddac am uqeddac-is*” [em ḳeddêş am uḳeddêşis]: hem personel pis hem de önlüğü pis! (deyim)

Bu kelime ile ilgili başka bir öneri de öne çıkabilir, **aqeddac** kelimesi İbraniceden geçmiş olabileceğidir: **קדוש**[ḳeduş] : masonların yüksek rütbesidir¹⁶⁶ yahut mason örgütünde çalışan biridir.

Aqehwaği (ⵏⴷⵉⵏⵏⵉ). {is.er}[eḳehwêciŋ] / dl. **Taqehwağit**: **Kahveci** kelimesinden geçip, ilk önce Cezayir Arapçasında **ḳehvêci** olarak yer alıp sonra Kabil Berberîcesinde **eḳehwêci** şeklinde **Kahveci** anlamında kullanılmaktadır. Sosyolojik olarak, eski Kabil kültüründe kafeteryalar ya da kahvehaneler olmadığı için, **aqehwaği** Türkizminin yakın zamanlarda ve Cezayir Arapçasından ödünçlendiği kabul edebilir. (Örnek için **asexnaği** kelimesine bkz).

Asaεaği (ⵏⴷⵉⵏⵏⵉ). {is.er}[ese'eciŋ] / dl. **yok**: Bu Türkizmin de Cezayir Arapçasından Kabil Berberîcesine ödünçlendiği görülmektedir: Türkçedeki kelime **Saatçi** şeklinde Daricaya **Sa'aci** olarak geçmiş ve *saatleri tamir eden kişiye* denmektedir. Cezayir Arapçası ve Kabil Berberîcesinde ortak fonolojik benzeşmeler olduğundan dolayı, kelimenin başına sadece eril eki *a-* eklenmiştir.

Ör: “*Seg mi mezzi netta dasaεaği*” [Seg mi mızzi netse dasaεağiŋ]: Çocuktan beri saatçi olarak çalışıyordu.

¹⁶⁵Kb. Berbericesinde edeni bildiren isimlerde **Am+** eki bulunmamaktadır ve ancak sıfatlara eklenir.

¹⁶⁶Louis Marcel Devic, **Dictionnaire Étymologique des Mots Français d'Origine Orientale Arabe, Peresan, Turc, Hébreu**, Impr.Nationale, 1876, s.147.

Asexnaği (◦⊙%×|◦×). {is.er}[esehñeciŋ] / dl. **Bulunmamıştır**: “ocakçı” anlamına gelen **Asexnaği** Türkizmi, neolojizm olarak kabul edilebilir. Kelimenin aslı Cezayir Arapçasından geçmiştir: Isıtmak anlamına gelen سخن[sehñin] fiilinin sonuna meslek belirten +*ci* eki eklenerek, Cezayir Daricasında fonolojik olarak سخناجي[sehñeci] şeklinde telaffuz edilmiştir. Kabiller bu kelimeyi ödünçleyince, başına eril eki *a+* morfemini ekleyerek Kabilceleştirilmişlerdir. Kabil deyimlerinden şöyle geçer:

“Ur cliëey deg **sexnaği** wala aqehwaği!” [ur şli'eğ deg sehñeciŋ wele'qehweciŋ]: Bana ne **ocakçıdan**, kahveciden! (deyim).

Atezdam (◦+%×◦◦◦). {is.er}[etezdam] / dl. **Tatezdamt**: Bu kelime için **Ttezdam** kelimesine bkz.

Attbernaği (◦++◦%◦|◦××). {is.er/s.er}[etsverneciŋ] / dl. **bulunmamıştır**: k.a. Far: Cezayir Daricasından Kabil Berberîcesine ödünçlenen Türkizmlerden biri, **Attbernaği** kelimesidir. Kelimenin aslı İtalyanca (*taverna*) olup, Br. ve İt. ile ortak söz varlığı olmasından dolayı, bu kelimenin ancak neolojizm olduğu düşünülmektedir. Sonundaki +*ci* ekinin eklenmesinden dolayı, Türkizm olarak kabul edilmektedir. Kabil Berberîcesinde **attbernaği** kelimesi, *barlarda takılan* ya da *şarabı fazla içen kimseye* söylenmektedir.

Ör: “Ulac anwa ara t-aγ, tuy attbernaği” [ulaş enwere theğ, thuğ etsverneciŋ]: Sanki kabul edeceği başka bir adam yok, işte sarhoşla evlendi.

Aṭayan (◦E◦Y◦|). {is.er}[atağan] / dl. **yok**: Uzun hançer anlamına gelip Kabil Berberîcesinde kaybolan **aṭayan**, kelimesi, Türkçedeki **yatağan** kelimesinden geçmiştir. Kelimenin içindeki /-ğ-/ sesini sertleştirerek Kabil diyalektinde /-γ-/ ye dönüştürülmüştür. Bu Türkizm bugün kullanılmayan bir kelimedir, fakat eski halk şairleri, Kabil Berberîcesinde kullanıldığını ispat etmektedir:

Ēli Uxeffac mi d-yettelheq
Gezmen ixef lğid s **uṭayan**¹⁶⁷

¹⁶⁷ Rabia, s.191.

[e'li uheffaş mi d-yetselhêk. G°ezzmen ihef-is s-utağan]; Ali Haffaş yaralayınca. Kafasını **yatağan**la kesmişler.

Aterki (ⲀⲚⲟⲩⲗ) {is.er/s.er} [aterki¹⁶⁸] / dl. **Taterkit**. Geçen kısımlarda söz edildiği gibi, bazı Kabiller Osmanlı hükümeti altında yaşamayı kabul etmişlerdir. Tarihsel olaylardan dolayı, “*Türk*” bir soyun ismi olarak, Kabil Berberîcesinde farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Birincisi, A.H'nun işaret ettiği gibi: “*Bir çok insan Kabillerin Türklere karşı antipati gösterdiklerini zannediyorlar...¹⁶⁸ Kabiller, askerlerini Türkler diyerek övüyormuşlar¹⁶⁹*”. Bazı bölgelerde, bugüne kadar, *Aterki* kelimesi “*yakışıklı ve güzel boyunlu adam*”¹⁷⁰ anlamında kullanılmaktadır. Örneğin: Kabil şarkıcı Cherif Hamani'nin, şarkılarından birinde *Taterkit* kelimesi şöyle kullanmıştır:

Xerzen-as tedda d tislit
Lqed n Tterkit
M timmi tsebbey am smex¹⁷¹

[*Hrez-n-ês thedde tsislit. Lqed n-e-Thtürkith. M thimmi thsebbğ'em smêh*]; **Türk** boylu, sürme çekilmiş gözlü kızı süsleyerek giydirip evlendirmişler.

Awacawac (ⲀⲚⲁⲘⲁⲱⲀ). {ifade}[ewêşwêş]: Birleşik kelime olarak Kabil Berberîcesinde kullanılan *awacawac* ifadesi, Türkçedeki *yavaş* kelimesinden geçmiştir. Kabil Berberîcesinde *yavaş* kelimesi tek başına kullanılmamaktadır, Bu da, Kabillerin kelimeyi Türklerden ikileme olarak öğrendiklerini göstermektedir. Kalın ünlü sesleri incelterek /a/ > /ê/ sesine dönüştürülmüştür. Kabil Berberîcesinde iki anlamla yer almaktadır. Biri *dikkatle* anlamındadır.

Ör: “*Dunnit ruş-as awacawac*” [dunnith ruhes ewêşwêş]: Hayatını dikkatle yaşamalısın. Diğeri ise *idare etmek* bağlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Aqel-ay awacawac kan daya*” [ekleğ ewêşwêş ken deye¹⁷¹]: İdare ederiz işte.

¹⁶⁸Adolphe Hanoteau, ss.64-65.

¹⁶⁹Adolphe Hanoteau, s.37.

¹⁷⁰Dallet, s.828.*TRK**.

¹⁷¹<https://www.youtube.com/watch?v=6zFzKPGSq64>, süre. 5 :12. (15.03.2019).

Azembil (ⲁⲙⲓⲃⲓⲗ). {isim}[*ezêmbil*] / dl. **Tazembilt:** k.a. Ar زنبيل [*zenbil*]: Arapça bir kelime olsa bile; fakat fonolojik olarak Türkçeden Kabil Berberîcesine Türkizm olarak girmiştir, yani Arapçadan girmiş olsaydı /-n-/ sesi değişmezdi.¹⁷² Türkçede *zembil* kelimesinden geçip Kabil Berberîcesinde *azembil* genelde *hasırdan yapılmış büyük sepete* denmektedir.

Ör: “*Wala γ-t ibub-d azembil, ahāt seg ssuq i d-yusa*” [*weleğth ibubd azenbil, ehet seg ssuq idyuseŋ*]: Sepeti aldığına göre, belki pazardan gelmiştir.

Azawali (ⲁⲗⲁⲱⲗⲓ). {is.er/s.er} [*ezawaliŋ*] / dl. **tażawali:** k.a. Ar: Bu kelime de *azembil* sözcüğü ile benzer bir ödünçleme örneğidir. Aslı Arapçada الزوال [*ezzewel*], kelimesidir. Arapçada kalın /z/ sesinin bulunmamasından dolayı, Kabilcede Türkizm sayılmaktadır: Türkçedeki *zavallı* kelimesinden geçmiş ve *fakir bir kimse* anlamında kullanılmaktadır. Kabilcede fonetik artikülasyonlardan dolayı, telaffuzda bir /-l-/ düşmüş ve kalın ünlüler incelemiştir: /-w-/ ve /-l-/ seslerinin arasındaki /-a-/ > /-ê-/ ve /-ı/ > /-i/.

Ör: “*D mmi-s użawali, maca d afeħli*” [*demmis użawaliŋ, meşe defehliŋ*]: Fakirin oğlu ama namuslu.

B / Ø

Not: Aşağıdaki kelimeler Türkçeden Cezayir Arapçasına ve oradan da Kabilceye geçmiştir.

Balak (ⲁⲗⲁⲕ). {zarf} [*belek*]: Türkçede *belki*. Cezayir Arapçasında: *Olabilir, belki*. kelimesi: [*belek*]¹⁷³ بالاك

Ör: “*Balak ad d-yas baba-k ass-a*” [*belek edyes bebek esseŋ*]: Belki senin baban bugün gelecek.

Baqlawa (ⲁⲃⲗⲁⲱⲗⲁ). {is.er}; [*beqlêwêŋ*] / dl. **Tabaqlawat** (bir parça): Türkçesi *baklava*. Cezayir Arapçasında: باقلاوة [*beqlêwê*].¹⁷⁴

¹⁷²Ar : صندوق [*sandūq*] > kb: *Asenduq*: Tr.Kasa. Ar: تنبيه [*tenbih*] > kb: *Anebbeh*: Tr.uyarı...vs

¹⁷³ Ben Chenneb, s.18.

¹⁷⁴ Ben Chenneb, s.18.

Ör: “*Si Baba ʕerruğ, siwa baqlawa*”¹⁷⁵ [*si bebe ‘arruc, siwe beklêwêŋ*]: Oruç Baba’dan tek kalan şey baklavadır.(Olahlu’nun *Arraw n tlelli* şarkısından).

Beylek (ⲑⲉⲗⲉⲕ). {isim}[*beylêk*] / dl. **yok:** *abrid n beylek* kelimesine bakınız.

C/ ʕ

Ccawec (ʕʕⲟⲩⲁⲩ). {is.er} [*şşewêş* ¹⁷⁶] / dl. **bulunmamıştır:** Türkçedeki **çavuş** kelimesinden ödünçlenen sözcük Kabilcede *asker* anlamında kullanılmıştır. Bu Türkizm bugünkü Kabilcede günlük kullanımda kaybolmuş sadece halk şiirlerinde bulunmaktadır:

*Ufiğ Ccawec innejreh
Iyil ad t-yarez am utul
Inna-as assa d akeswah
Aterwiht deg nettmuqul
Inya Ccawec deg umrah
Lexbar yewwedh Stambul*¹⁷⁷

[*Ufiğ şşewêş innejreh. iğil eth-yerez em uwthul. İnne-yes esse dh ekeswêh. Etherwihth dheg netsmuqul. İŋğa şşewêşdeg umrah. Leħbar yewwedh Stambul*]; Yaralı bir **çavuşu** buldum, (düşman) onu tavşan gibi bağlayacağını zannetmiş. “Bugün kara günün geldi” demiş. (Yazık) **Çavuş** meydanda öldürülünce, haber (Türkiye’ye) İstanbul’a ¹⁷⁸ varmış.

Ceqcir (ʕʕⲉⲕⲥⲓⲣ). {is.er}[*şekşir*] / dl. **Taceqcirt:** Bu kelime için *tteqcir* kelimesine bakınız.

¹⁷⁵<https://www.youtube.com/watch?v=veBHF7GvuCc> . süre: 3:45.(15.03.2019)

¹⁷⁶ Kelimenin başındaki /cc-/ sesi, Arapça el+ şemsiyye ekinin eklenmesinden oluşmuş bir fonomdir: (el şêweş > eş-şêweş).

¹⁷⁷ Adolphe Haneatou, s.151.

¹⁷⁸ *Stanbul** kelimesine bkz.

D/ ʌ

Not: Aşağıdaki kelimeler Cezayir Arapçasından Kabil Berberîcesine geçmiş tükizimlerdir. Kelimenin başındaki /dd-/ sesinin çift (üst üste) verilmesi ise, Kb. Berbericesinde vurgulu sesi gösterilmektedir¹⁷⁹.

Dderz (ʌʌꞑOᶑ). {isim}[*dderz*] / dl. **yok:** Bu kelime için *zzerda* kelimesine bakınız.

Dducman (ʌʌꞑꞑꞑꞑ). {is.er}[*dduṣmen*] / dl. **yok:** k.a. Far. *Düşman* anlamına gelip, Kabil gençlerin çoğunun bilmedikleri sözlerden biridir. *Dducman* kelimesi bugün sadece yaşlılar tarafından söylenen veya K.h.ş¹⁸⁰ den geçmiş bir Türkizmdir: Türkçedeki *düşman* kelimesinden geçmiştir:

Leɛlam izewqen

Cudden yer zzedma

Refden yer dducman

M'ara mwafaqen

Kulwa s lhikma¹⁸¹

[*Le'lem izewqen, ṣudden ğer zzedmeṅ; refden ğer dduṣmen. Mere mwefeḡen, kulwe se-l-hikmeṅ*]; Renkli bayrak, *düşmanlara* karşı kaldırılıp hücumla başlandı. Askerler birlikte olunca, herkesin kendi hikmeti olur.

Ddulma (ʌʌꞑꞑꞑꞑ). {is.er}[*ddulmaṅ*] / dl. **yok:** *Dulma* Türkizminin Cezayir Arapçasından kopyalanmış olduğu söylenebilmektedir: *الدولما*[*eddulma*]. Kabilcede *patatesli ya da kabaklı dolma* yemeğine denmektedir.

Ör: “*Lbaṭata n geddac, terriḡ-tt i dduṣma !*” [*lbatata n geddeṣ therrid-ts iddolmaṅ*]: Patates pahalıyken, sen dolma yapıyorsun!

Dduzan (ʌʌꞑꞑꞑꞑ). {is.er}[*dduzen*] / dl. **yok:** Türkçedeki *düzen* kelimesinden geçip hala Kabilcede kullanılan bir sözcüktür. Kelimenin başındaki /-d/

¹⁷⁹ Kb. Berbericesinde çift sesin üst üste gelmesi ancak yabancı kelimelerde bulunmaktadır.

¹⁸⁰ Kabil Halk Şiirleri.

¹⁸¹ Belkacem ben Seddira, *Cours de la langue Kabyle. Grammaire et Versions*, Adolphe Jourdan, Alger, 1887, s.382.

sesi vurguyla söylenerek /-dd/¹⁸² *Kabilceleştirilmiştir*. Türkçede *düzen* kelimesi *dolap* anlamında da kullanılmaktadır, oysa Kabilcede **dduzan** Türkizmi *malzeme* anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Dduzen n tmeɣra*”; [*dduzen tmeğra*]: Düğün malzemeleri.

E/ ڤ

Ewt nnah (ڤ)(X llɔɔ). {ifade}[*ewwêth nneh*]: **Nnah** kelimesine bkz.

F/ ڤ

Farfuri (ڤڤOڤڤOڤ)(is.er / s.er/dl) [*ferfuri*] / (is. için) dl. **yok**: k.a. Far. Kelime Türkçede **fağfur**¹⁸³ şeklinde bulunmaktadır. Kabilceye geçince /-ğ-/sesi /-r-/sesine dönüşmüştür. *Ferfuri* Kabilcede *hafif ve renkli bir kumaş türüne* denmektedir.

Ör: “*Yewwi-iyi-d mmi taqendurt n ferfuri seg Fransa*”; [*yeggiyid mmi tekendurth n ferfuri gefranse*]: Oğlum Fransa’dan dönünce, bana **farfur** bir cübbe aldı.

H/O

Hib...hib...¹⁸⁴ (Oξθ...Oξθ...). {edat}[*hib...hib...*]: Unutulmak üzere olup bugün ancak yaşlılar tarafından kullanılan bir edattır. Türkçedeki **hem...hem de...** kalıbından kopyalandığı düşünülmektedir. Anlamı, Kabilcede *Ya....yada...* olarak kullanılmaktadır. Bazı yaşlılarda *Him* bazılarında /-m/sesi /-b/ sesine dönüşerek *Hib* şeklinde söylenmektedir. Bir Türkizm olmasının sebeplerinden birincisi Osmanlı devletinin altında yaşayan bölgelerde kullanılması, ikincisi ise Berberîce diyalektlerinde olmayan bir edat olmasıdır.

Ör: “**Hib** ad d-yas **hib** ad ay-d-yek**teb**” [*hib ed-yes hib eğ-e-d-yekthev*]: **Ya** gelsin **ya da** bize yazsın.

¹⁸²Belki de kelime başın Arapça şemsiye eki (el+) eklenmiş olabilir: el+duzan >ed-duzan.

¹⁸³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caa0d2629df49.98263924.(16.03.2019).

¹⁸⁴Rahmetli büyük annemden öğrendiğim eski kelimelerden biridir.

L/ل

Not: Aşağıdaki kelimelerin önce Cezayir Daricasına oradan Kabil Berberîcesine geçmiş olabildikleri düşünülmektedir. Kelimelerin başındaki *l-* sesi Arapçanın *El şemsiyye* (ل) olarak eklenmiştir.

Lbacaya (لٲٲٲٲٲٲ). {is.er}[*lbeşeğel*] / dl. **yok:** Osmanlı dönemindeki Cezayir yönetimindeki ağaların büyüklerine *Baş ağa* denir. Cezayir Arapçasında الباشاغا [*el-beşeğel*] olarak kullanılan kelime aynı şekilde Kabilceye geçmiştir ve *yüksek sorumlu* anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*D nekk i d Lbacaya n taddart*” [*d nek id elbaşağa n teddert*]: köyün Baş ağası benim.

Lbala (لٲٲٲٲٲٲ). {is.dl}[*lbala*] / er. **yok:** *k.a. İt.* Bu Türkizm Kabil bölgelerinde en yaygın olarak kullanılan kelimelerden biridir. Türkçede *kürek* anlamına gelen *pala* kelimesinden geçmiştir. Kabicede de aynı anlamda kullanılmaktadır. Tizi Ouzou gibi bölgelerde *lpala* bazı bölgelerde de */-p/sesinin* yerinde */-b/* sesi söylenerek *lbala* şeklinde telaffuz edilmektedir.

Ör: “*Ttyizin medden s ugelzim maçi s lbala*” [*tsğizin medden sugelzim meçi selbala*]: **Kürek**le değil kasma ile kazılır.

Lbecmaq (لٲٲٲٲٲٲ). {is.er} [*lbeşmek*] / dl. **Tabacmaq:** Türkçedeki *başmak* kelimesinden geçtiği bir söylenebilmektedir: **başmak**, bugün bu Türkizm, birkaç Kabil bölgesinde¹⁸⁵ *terlik* anlamında kullanılmaktadır. 19. yy da yaşayan Kabil halk şairi Si Moh Umhend, *Lbecmaq* kelimesini şöyle kullanmıştır:

Teffey-d teqcict s lbecmaq

Axelxal yujjaq

*Ay turwemt a tulawin*¹⁸⁶

¹⁸⁵Özellikle Tizi Ouzou bölgesinde ve Bouira'nın bazı köylerinde.

¹⁸⁶Bu şiir Djurdjura Grubu tarafından bu şarkıda kullanılmıştır: <https://www.youtube.com/watch?v=UVBTyzra44s> süre: 2:24 (17.03.2019).

[tefğed tekşışt selveşmek. Aşelhal yujjak. Ey turwemt etilewin]; kız başmakla çıktı, ayağında gıcır halhal. Onun gibi doğuran pek azdır (edebi tercümesi: *bu güzelliğebak!*).

Lburak (ⲗⲑⲟⲟⲗ). {is.er}[*lburek*] / dl. **Taburakt** (bir parça): Aslı Türkçe olup, **börek** kelimesinden Cezayir Arapçasında **lburek** olarak kullanılmaktadır. Türk halkının genel kültüründe önemli yer alan **börek** yemeği, Cezayir halkı için, **lburak** sadece Ramazan kültürü ve Ramazan ayının sembolik bir belirtisi olarak sayılmaktadır: lavaşın içine kıyma ve peynir koyup çiçek yağında kızartılır.

Ör: “*Ikfa Remtan ur neççi ula d yiggas lburak*” [*ikfe remtan ur neççi ula d yiggas lburek*]: Ramazan ayı bitti, bir gün bile böreği yemedik.

Lbeqciç (ⲗⲑⲉⲕⲓⲕ). {is.er}[*lbeqşış*] / dl. **yok**: k.a. Far. Kabil bölgelerinde ancak yaşlılar tarafından ve bazı bölgelerde kullanılan bir terimdir. Türkçede **bahşiş** kelimesinden geçip, Cezayir Arapçasında *البخشيش* [*l-beşşiş*] olarak kullanıp ve Kabilce de **lbeqciç** şeklinde söylenmektedir. Hem Kabilce hem de Darcada *az bir miktarla verilen ikramiye parası* anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Deg markentiye i ssaramen medden lbeqciç!*” [*deg merkentiye i ssaramen medden lbeqşış*]: Zenginlerden bahşiş beklenir mi?

Lkaraguz (ⲗⲕⲁⲗⲁⲗⲁⲗ). {is.er}[*lkaraguz*] / dl. **bulunmamıştır**: Kabil bölgelerinde unutulmak üzere olan bir Türkizmdir. Türkçede **karagöz** kelimesinden geçip Daricada *الكاراگوز* [*lkaraguz*] yahut *الكاراگوز* [*l-karaguz*] olarak kullanılmıştır. Kabilcede **lkaraguz** kelimesi, *saçma* ya da *çocukların hareketleri* anlamına gelmektedir.

Ör: “*Aha tixer-ak i lkaraguz-agi!* [*ehe tihrak i lkeleguz-egi*]: Bırak şu saçma sapan hareketleri!

Lxerda (ⲗⲕⲉⲣⲁⲟ). {is.dl/ s.er/dl}[*lherde*] / (is.için) er. **yok**: k.a. Far: Cezayir toplumunda yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. **Lxerda** Türkizmi Türkçede **hurda** kelimesinden Daricada *الخردة* [*l-herde*] şekline geçmiştir. Telaffuzunda hiç bir değişiklik olmadan Daricadan Kabilceye aynı anlamı taşıyıp girmiştir: *demirden* ya da *plastikten değersiz bir eşya*.

Ör: “*Arrac qqaren kečč jemmee lxurda!*” [erreş kqaren keçç jemm ‘e lherde!]: Öğrenciler derslerini çalışırken sen hurdayı topluyorsun.

Lxuğa (لخوڭا). {is.er} [lhuğeⁿ] / dl. **bulunmamıştır**: Kabilcede unutulmuş bir Türkizmdir. Aslı Türkçe olup **hoca** kelimesidir. Darıcaya الخوجة [l-huğe] olarak girmiştir. Kabilcede **lxuğa** kelimesi *patron ya da büyük sorumluluğu olan biri* anlamında kullanılmıştır. Ait Manguellet isimli şarkıcı, **lxuğa** kelimesini “*lxuğa*” isimli şarkısında şöyle kullanmıştır:¹⁸⁷

“*ad ay-yaru lxuğa ad necdağ*” [a’ğ-yeru Lhuğa necdağ]; **Sorumlular** bize çalır, biz de dans ederiz.

M / م

Minuc (مئوڭ). {is.er} [minus] / dl. **Tamcicit** (Kb): Bu Türkizm özellikle çocuklar tarafından ya da çocuklarla konuşurken kullanılmaktadır: *kedi ya da küçücük kedi (kedi yavrusu)*. Türkçedeki **minnoş** kelimesinden geçip, çift /-nn-/ sesinden tek /-n-/sesine hafifletirerek *Kabilceleştirmiştir*.

Ör: “*sew ayefki-k neγ ad as-t-fkey i minuc*” [sewa-yefkik neğ astefkeğ i minus]; Sütünü iç yoksa onu **kediye** veririm.

N / ن

Nnah (ننا). {is.er} [nneh’] / dl. **yok**: Bu Türkizm Kabilcede tek başına kullanılmamaktadır. Türkçede -halk dilinde- bir kimse bir şeyi yapmak ya da vermek istemeyince “**nah**” hareketini yaparak ifade eder. Kabilcede ise bu kelimenin yanına **ewt** (vur) getirerek (**ewt nnah**) “*boş ver*” ya da “*önem verme*” anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “*Ur as-qqar ara d nekk i d-yenna, ewt nnah!*” [usekqar ara ednek idyennen, ewtenneh]; ona ben söyledim diye deme, **boş ver!**

Cezayir Darıcasında kapının tokmağına da **nnah** denir. Türkçede de **nah** ifadesi aşağıdaki resimde gösterildiği gibi, **nnah**’e benzer bir şekilde gösterilir.

¹⁸⁷<https://www.youtube.com/watch?v=FtSCoYL3AU>. (20.03.2019).

Görsel 10: Cezayir şehrinde kullanılan (Nnah) kapı tokmağı.

Nnican (ⵏⵏⵉⵛⵏ) . {is.er / edat} [nnißen] / (is.için) dl. **yok**: k.a. Far: Hem Cezayir Daricasında hem de Kabilcede yer alan bir Türkizmdir. Türkçedeki *işaret* anlamında kullanılan **nişan** kelimesinden gelmiştir. Kabilcede *tam* ya da *milimetre ile* anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “yeggari-d takerrust-is **nnican** akk!” [yeggari-d tekerrustis nnişan]; Arabasını **milimetre ile** park etti!

U / ⵍ

Uldac (ⵍⵏⵏⵏⵏ). {is.er} [ultac] / dl. **bulunmamıştır**: **Uldac** kelimesi, unutulmuş başka bir Türkizmdir. Aslı Türkçedeki **yoldaş** kelimesinden geçmiştir. K.h.ş nin gösterdiği gibi, bu kelime iki anlamda kullanılmıştır: birincisi *askerdir*. 17.yy sonlarında yaşam halk şairi *Yusuf Uqasi*, şiirlerinden birinde **uldac** kelimesini şöyle kullanmıştır:

...Lembat-ik deg At Yanni

Ułtacen¹⁸⁸ yefuglim n nnmer¹⁸⁹

[lembeth-ik deg Eth Yenni¹, ultaşen fug'lim nenmer]; (ey güvercin), kaplan derisini giyen At Yanni **askerlerinin** köyünde yatarsın.

¹⁸⁸ Bazı Kabil bölgelerinde kalın /d/ sesi kalın /t/ olarak telaffuz edilmektedir. .

¹⁸⁹ Mouloud Mammeri, **Poèmes Kabyles Anciens**, Librairie François Maspero, Paris, 1980, s.120.

İkinci anlamı ise *Türkler* demektir. (Bu kelime için, “Kabillerin tarafından Türklere verilen adlar kısmına” bakınız).

Q / ʕ

Not: Aşağıdaki kelimelerin tamamı fiildir.

Qdec (ʕⲗⲁⲛⲉ). {fiil} [kdeʃ]: Bu fiil *Aqeddac*¹⁹⁰ isminden üretilmiştir: *canlandır-, yardım ederek bir işi yap-*.

Qebbi¹⁹¹ (ʕⲉⲑⲑⲉ). {fiil} [kʷepiʎ]: Türkçedeki **Kaba** kelimesinden sıfat olarak geçip Kabilcede fiil olarak kullanılmaktadır: **iqeppa** [ikʷepaʎ]: *kilo almış*. Bu kelimenin sıfattan fiile dönüşmesinin sebebi, Türkçedeki **Kaba** morfolojisinin, Kabilcedeki geçmiş zaman morfolojisiyle aynı olmasıdır: **-a**. Gramatikal adlandırmasıyla (sıfat fiil olarak) kullanılmaktadır, fakat Kabilcede sıfat fiil bulunmamaktadır. Dolayısıyla sıfattan fiile geçmiştir.

Bu Türkizmin Kabil bölgesinde ancak bir yörede kullanıldığı için, onun üzerinde arkaik değişiklikler olmuştur: (-k- > -ḳ-, -b- > -p- ve -a- > -i-).

Ör: “*Bezzaf i tqeppad*” [bezzef itkʷıppad]; Baya şişmanladın!

R / O

Rraqi (ⲠⲠⲟⲕⲓ). {is.er} [rraʎiʎ] / dl. **yok**: k.a. Ar: Kelime adlı Arapça olsa da fakat Kabilcede taşıdığı fonolojik nitelikler sebebiyle Türkçeden kopyalandığı söylenebilmektedir.¹⁹² Kelimenin başında *el eşşemsiye* (ⲉⲗ) ekleyip ve /-k-/ sesi /-ḳ-/olarak telaffuz edilmiştir. **Rraqi** Türkizmi bugün ancak yaşlılarda muhafaza edilmiş bir terimdir: *herhangi bir şarabın türüdür*.¹⁹³

Ör: “*Arraw-is qqimen i ccar netta yerra-tt i rraqi*” [errewis ʎimen i şşar netse yerrets i rraʎiʎ]; Çocukları aç kalmışlar, o (**şarap**) peşinden koşuyor.

¹⁹⁰ *Aqeddac**kelimesine bkz.

¹⁹¹ Bu fiil Tizi Ouzou ve yakınlarındaki köylerde kullanılmaktadır.

¹⁹² Ar'da عرقی [‘araki], Kb. Berbericesinde *Rraqi*. Ar’dan geçmiş olsaydı ʕ sesi düşmezdi. Zira Kb. Berbericesinde ʕ sesi çıkartılmaktadır.

¹⁹³ Bu kelimeyi Tizi Ouzou yaşlılarından birinden duydum.

S / Ө

S zzur (Ө ЖЖꞑ). {ifade} [sezzur]: **Zzur** kelimesine bakınız.

Sraya (ӨӨꞑꞑ). {isim}[srayeŋ] / dl. **yok**: k.a. Far: Cezayir Arapçasında geçmiş bir Türkizmdir. Aslı **saray**. Hem Kabilcede hem de Cezayir Arapçasından *büyük ev (saray)* anlamında kullanılmaktadır.

Ör: “Yiwen izdey sraya wayeğ izga d leeraya” [yiwen yezdeğ srayeŋ wayeğ yezga d leereyeŋ]; Biri sarayda yaşar, öteki ise çıplak gezer (atasözü).

Stembul (Ө+ꞑꞑӨꞑ). {yer adı. dl.}¹⁹⁴[stembul]: Eski K.h.ş'de İstanbul kelimesi sadece Türkiye'de bir şehir adı olarak değil ama birçok anlamda kullanılmıştır:

a. Türkiye: Bazı şiirlerde “Türkiye”yi kastederek *İstanbul*'un adı kullanılmıştır. Dilbilimsel adlandırmasıyla *antonomazia*'dır.¹⁹⁵

Inya Ccawec deg umrah

Lexbar yewweđ Stambul

[İŋga şşewêşdeg umrah. Lehbar yewweğ stembul]: Çavuş meydanda öldürülünce, haber İstanbul'a (**Türkiye'ye**) varmış.

b. Türkler: (Bu kelime için, “Kabillerin tarafından Türklere verilen adlar kısmındaki “*Stembul*” kelimesine bakınız).

c. Şöhret: Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak İstanbul, o zamanlarda dünyada meşhur olmuş bir şehirdir. 18.yy'da yaşayan Kabil halk şairi **Mohand Umusa**, bir kıza iltifat etmek amacıyla şiirinde *İstanbul* kelimesini şöyle kullanmıştır:

¹⁹⁴ Berbericede ülkeler, şehirler ve köylerin adları değil olarak tanınmaktadır.

¹⁹⁵ Bir kişinin ya da bir yerin adını söylemek yerine niteliklerinin söylenmesine stilistikte *antonomazia* denir.

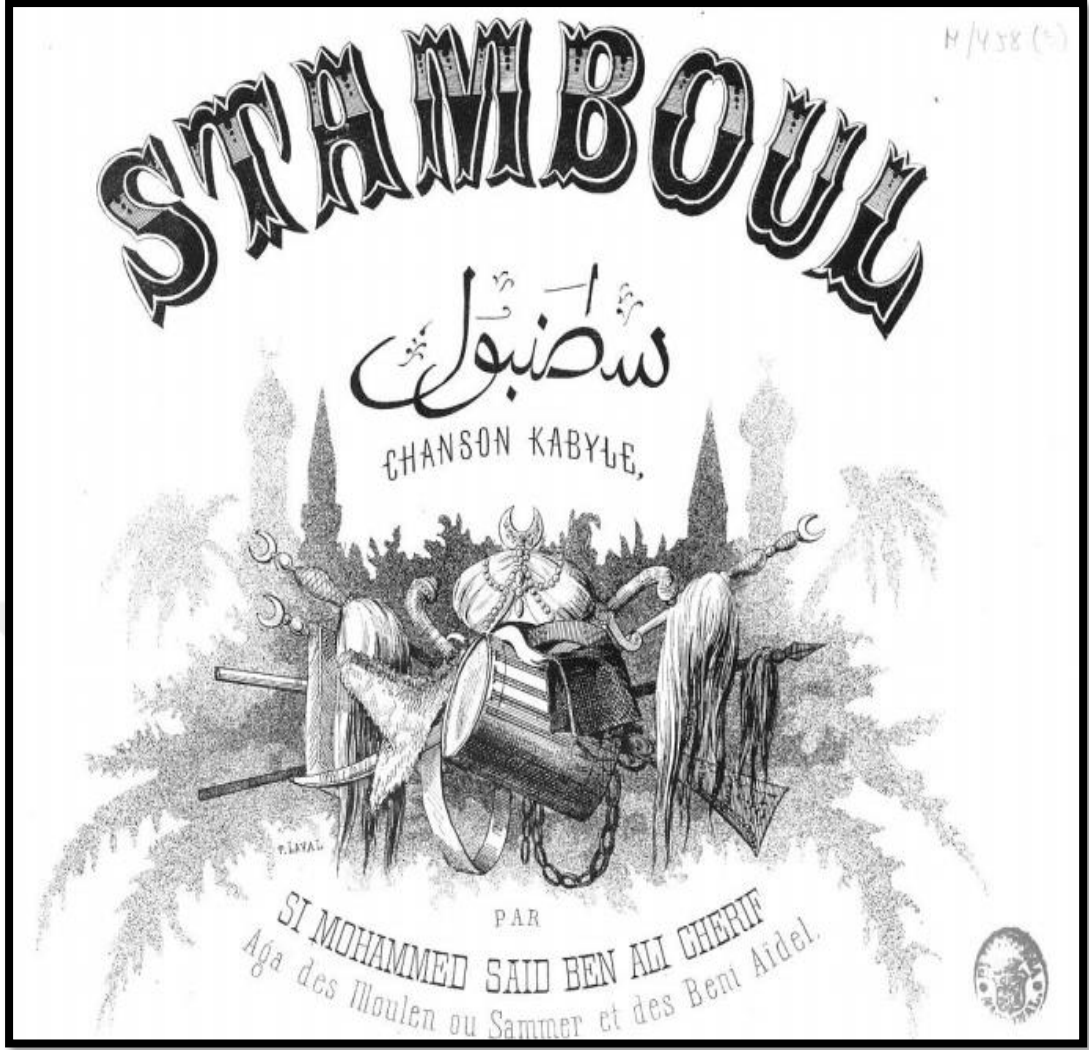
Fatima titbirt n rref
A tareqqat deg smayem
Mtikli lebda txulef
Taksumt-is d lwerd ma ileqqem
Tecbiđ Stenbul ssuf
*Isem-im deg udrar yeđdem*¹⁹⁶

[*Fatima titbirt nerref. eterekkakt gesmayem. emtikli lebda thulef. teksumtis delwerd mey-lekkem. teşvid stembul ssuf. ismim deggu-drar ye'edim*]: Fatma narin yüzlü, çatının üstünde bir güvercin. Kibar yürüyüşlü ve aşılı güllerden yaratılmış bir ten. İsmi dağların üstünde yazılıp meşhur oldu ve **İstanbul** kadar hayranların var.

İslam dünyasında meşhur olan İstanbul, eski Kabil halk şarkılarında defalarca yer almıştır. 18. yy'da Fransız yazarların Berberî halk müziği üzerine yaptıkları çalışmalara göre, Kabil halk şarkılarının arasında “Stembul” isimli bir şarkı bulunmaktadır. Bu şarkı Kabil-Osmanlı ağalarından kalan **Si Mohammed Said ben Ali Cherif Ağa** tarafından, **Kırım Savaşı** döneminde yazılmıştır.¹⁹⁷ *Ne yazık ki*, şarkının Kabilcesi bulunmamaktadır, ama Victor Bérar'ın “*Poèmes Algériens et Récits Légendaires*” (Cezayir Şiirleri Ve Efsanevi Öyküleri) adlı kitabında “Stembul” şarkının sözleri Fransızca tercümesi ve Fransisco Salvador-Daniel'in “*Chansons Arabes, Mauresque et Kabyles*” (Arap, Mor ve Kabil şarkıları) isimli eserinde şarkının müzik partiyonu bulunmaktadır.

¹⁹⁶ Adolphe Hanoteau, s.417.

¹⁹⁷ Fransisco Salvador-Daniel, **La Musique Arabe**, Adolphe Jourdan, Alger, 1879, s.178.

Görsel 11: Fransisco Salvador-Daniel, Chansons Arabes, Mauresque et Kabyles, éditions Costallat et Cie, 1860'dan "Sambul" şarkısının portresi.

Belgelere göre şarkının ilk mısrası şöyle söylenmektedir:

"İstanbul yeşil sancağını aldı.¹⁹⁸ Yanında toplanmış halklar, Rusların kaybını getirmek için davul sesleriyle¹⁹⁹ ilerler. Abdülmecid savaşçı yiğitlerini sürüp ve Batılıları²⁰⁰ köle edecek... Ey başım;²⁰¹ henüz buralarda bekliyorsun!"²⁰²

¹⁹⁸"Yeşil sancak" ifadesi "İslam sancağı" anlamına gelmektedir.

¹⁹⁹Küşksüz "davul sesleriyle" ifadesi "mahterân" anlamında kullanılmıştır.

²⁰⁰Kabiller Batılılar ya da -Hristyanlar'a- *Irumyen* (Romalılar) derler.

²⁰¹ Kabil şiirlerinde "Ey başım" ifadesi "ben", "belâ" ya da "ne yazık" anlamında kullanılır. Edebi tercümesiyle: "Ne yazık...!ben hala buralarda bekliyorum".

²⁰²Victor Bérar, *Poèmes Algériens et Récits Légendaires*, E. Dentu, Paris, 1858, s.76.

ANDANTINO. (♩ 152)

PIANO.

Ah Stamboul le - ve sa ban -

niè - re Et ses peu - ples pour la guer - re De -

fi - lent au bruit du tam - bour Ab - dul Med - jid et ses

R. 5870.

bra - ves Font les gens du nord es - cla - ves ah!

Moi je res - te en ce se - jour

Görsel 12: Fransisco Salvador-Daniel, 1860, « Stambol »'dan “Stembul” şarkısının müzik partiyonu (1. mısra).

T / X

Not: Aşağıda kelimelerin başında (**ta+**) ve sonundaki (**+t**) sesleri, eril eki olarak kullanılmıştır.

Tataftart (X_o+_oX_o+_oX). {is.er} [thetefterth] / eril. **Ataftar** (pek kullanılmamaktadır):k.a. Ar.²⁰³ Bu Türkizm de Kabil yaşlıları tarafından muhafaza edilen bir terimdir: *defter* ya da *kitap* anlamında kullanılmaktadır. Türkçe *defter* kelimesindeki/d-/ sesi /t-/ sesine dönüşmüştür.

Ör: “Ddem **tatftart-ik ad teyreğ**” [ddem teteferthik etseğrid]; Senin defterini / kitabını al dersini çalış.

Takusalt (X_oX_oQ_oX_o+). {is.dl} [thekusêlt] / er. **yok:** k.a. Ar: Becaya'nın bazı köylerinden kullanılan bir Türkizmdir: *ayakkabı tabanına* denmektedir. Semantik bir kopyalama yaparak Türkçede *kösele*²⁰⁴ kelimesinden geçmiştir. Telaffuzda daha hafif bir şekilde söylenmek amacıyla, kelimenin sonundaki /-e/sesi düşmüştür.

Ör: “Ma wten-k isebbağen-nni kkes-asen **tikusalin**” [mewthenk isebbadın nni ksesen tikuselin]; Şu ayakkabı dar gelirse tabanlarını çıkart.

Not: Aşağıdaki kelimelerin başındaki /t-/ sesi, Türkçe kelimelerin başındaki /ç-/ seslerinin /ts-/sesine dönüşmesidir.

Tteqcir (+₊Q_oZ_oZ_oO). {is.dl.ç.}²⁰⁵ [tseqşir]: Cezayir'in bütün bölgelerinde kullanılan Türkizmlerden biridir. Aslı, Türkçenin *çakşır* kelimesinden gelmiştir. *Çorap* anlamında kullanılıp Kabilcede yöreden yöreye farklı telaffuzla *çeşşir* [çêşşir] diye söylenmektedir.

Ör: “Ur ttlusu ara sebbad mebla **tteqcir**, ad helken idarren-ik” [ur tslusu were sibbad meble tseşşir, edhelken idarnik]; Ayakkabıları çorapsız giyme, yoksa ayakların sağlığı bozulur.

²⁰³ Bu kelime de Ar'dan geçmiş olsaydı, Kb. Berbericesinde yaygın bir şekilde kullanılırdı.

²⁰⁴ Bu kelimeyi Becaya bölgesinde yaşayanlardan öğrendim.

²⁰⁵ Bu kelimenin erili *aceqcir* [aşşşir] şeklinde, büyük çorap için kullanılmaktadır.

Ttezdam (ⵜⵜⴰⴷⴰⴻⴳⴰⴷⴰⴳⴰ). {is.dl} [tsezdém]:k.a. Ar: **Ttezdam** Türkizmi de bugün ancak yaşlıların kullandıkları bir kelimedir. **Cüzdan** kelimesinden kopyalanıp sonundaki *-m* sesinin yerine, *-n* sesi afrikasyon²⁰⁶ olarak telaffuz edilmektedir. Gençler ise, Frankofon bir nesil olarak **ttezdam** yerine **portefeuille** kelimesini kullanmaktadırlar.

Ör: “*Tger lkarta-s deg ttezdamtruḥ ad d-txelles*” [tger lkartas getsızdam truh adḥellis]; Kimliğini cüzdanına koyup para çekmeye gitti.

Ṭ / Ɛ

Ṭarma (ⵜⴰⴷⴰⴳⴰⴷⴰⴳⴰ). {is.dl} [tarmaḥ] / erili **yok**: **ṭarma** kelimesi Kabilcede tamamen unutulmuş bir Türkizmdir. Türkçedeki **tarma** kelimesinden geçmiş ve Türkizmlerin tek ve hiç değişmeyen bir terimidir. Eski zamanlarda **dolap** anlamında kullanılmıştır:

Abernus-nni amellal

*Nerra-t di tarma yeqqim*²⁰⁷

[*Avarnus-nn'emellel. Nerreth di terma yeḳḳim*]; Bizim beyaz **burnus**²⁰⁸umuz, koyduğumuz **dolapta** kalmış.

Buna ilaveten, Türkçede de pek az kullanılan bir sözcük olduğunu söylemekte fayda var: “1.Köy evlerinde, ahırlarda yük koymaya ya da yatmaya yarayan büyük sergen. 2.Yapılardaki çıkma, balkon. 3.Irmağa doğru uzatılmış iskele”.²⁰⁹

Ṭnejra (ⵜⴰⴷⴰⴳⴰⴷⴰⴳⴰ). {is.dl} [tnejra] / er. **yok**: k.a. Far: Pek az bölgede kullanılan bir Türkizmdir. **Tencere** kelimesinden geçmiştir. Kabilcede **ṭnejra** “ateşin üstüne koyulan büyük kazan”a denmektedir.²¹⁰ Kelimenin içinde dişil eki (**ta+**) olmamasından dolayı, Kabilceye Cezayir Arapçasından geçmiş olduğu düşünülmektedir.

²⁰⁶Fonolojik bir fenomen olarak, fonetik artikülasyonlardan dolayı, /m/ sesi /n/ sesi olarak söylenmektedir.

²⁰⁷ Bu şiiri Bouira’daki *Chorfa* köyünde bir yaşlıdan öğrendim.

²⁰⁸ Kabil kültüründe “abernus” kelimesi “şeref, onur, gurur...” anlamlarında kullanılmaktadır.

²⁰⁹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c8fd5e87faf81.98224512. (20.03.2019).

²¹⁰Dallet, s. 841. *TNJR**.

Ör: “**Tnejra**-nni tajdidt tcağ ur tuklal!” [tnejra nni tajdit tşad ur tuklel]; Yeni aldığım tencere yandı!

Turec (ᠲᠦᠷᠡᠴ). {fiil} [tureş]: Semantik olarak kopyalanmış Türkizmlerden biridir. İlk önce **turşu** kelimesinden geçtiğini söylemekte fayda var. Kabilcede “**turrec**” kelimesi fiil olarak kullanılıp *uyanık ol! Gözün açık olsun!* anlamına gelmektedir. Kabilcede uyanık olan ya da zeki birine, **tifelfelt** (biber) denir:

Ör: “*Aqcic-agi d tifelfelt!*” [ekşiş egi tsifelfelt]:bu çocuk biberdir (çok zekidir). **Turrec** kelimesinin Türkizm olmasının nedenleri, birincisi suya ve sirkeye biberin koyulması, ikincisi ise, Türkçede *bitkin* ya da *yorgun* birine **turşu** denmesidir.²¹¹ Bu son anlam, Kabilcede antonim olarak kopyalanmış olabilir. Üzerinde metatezin yapılmasıyla, fiil olarak kullanılmaktadır: *turşu >turuc > turec*.

Ör: “**Turec** akka cwit, ur tserrih ara iyiman-ik” [turec ekke şwit ur ts-serrih ere iyimenik]; Kendine gel, biraz uyanık ol.

X / X

Xdem zzerda (Xᠳᠡᠮ ᠵᠵᠡᠷᠳᠠ). {ifade} [hđem zzerdeŋ]: Bu kelime için **zzerde** kelimesine bkz.

Xic (Xᠶᠴ). {ünlem} [hiş]: Bu Türkizm ancak kadın dilinde kullanılan bir ünlemdir. Aslı **hiç** kelimesinden kopyalanmış bir terim sayılabilmektedir. Kabil kadınları *asla* ya da *hayatta olmaz* ifadelerinde, kısaca **xic** terimini kullanır.

Ör: “*D nekk a yessun iyi; xic!*” [d nekk eyessun iği;hiş]; ayran **hayatta içmem!** Kabil’de bu ünlemin, bir erkek tarafından kullanılması, onun feminen görülmesine sebep olur.

Y / Y

Ya...ya... (ᠶᠠ...ᠶᠠ...). {bağlaç} [ye...ye...]: Türkçeden Kabilceye karma kopyalama olarak ödünçlenmiş bir Türkizmdir: **Ya... ya da ...** bağlacından gelmiştir.

²¹¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca8df25cd7b52.34719934 (20.03.2019).

Kabilceye ödünçlendiğinde ikinci yan cümledeki **da** düşmüştür. Kabilcede Türkçedeki anlamı ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Ör: “Ass-a **ya d adeffel ya d ageffur ara d-yewten**” [*esse ye dedeffel ye degeffur ere dyewthen*]; Bugün **ya kar ya da** yağmur yağar.

Z / ʒ

Zengen (ʒɜŋɛŋ). {fiil} [*zengên*]: **Zengin** kelimesinden geçip Kabilcede *zengin ol-* anlamıyla kastedilen bir Türkizmdir. **Zengen** kelimesi Kabilcede sadece fiil olarak kullanılmaktadır.

Ör: “yexdem deg ssahra **yezzengen**” [*yehdem gessehra yezzenên.*]; Sahrada çalışarak **zengin oldu**.

Zzerda (ʒʒɛɔɔ). {is.dl/s.er/dl} [*zzerdêŋ*](is.için) er. **yok**: Türkçede şekerli pirinç peltasına söylenen **zerde** kelimesinden, Kabilcede *gürültü* ya da *büyük düğün* anlamlarına gelmektedir. Bu anlamın değişmesinin sebebi, **zerde** tatlısının Türk düğünlerinde dağıtılmasından kaynaklanmaktadır.

Ör: “Xedmen warrac deg uxxam **zzerde**” [*hdmen guhhem werreş zzerdeŋ*]: Çocuklar evde **gürültü** yaptılar.

Üzerinde metatez olduğunda **dadderz** [*dderz*]: aynı anlamı taşımaktadır: **zzerde** > **dderz**.

5.1.2. Ekler

+ci: Kabilcede meslek isimleri yapan **+ci** eki iki tür kelimeye eklenmiştir. Birincisi neolojizmler ve diğeri ise lakaplar isimlerine eklenmiştir. Ör: **Uznaği, Quwwaği, Xeznaği...vs.**

+li: Türkçeden isimlere bağlılık anlamı aktaran **+IV** eki, Kabilcede özellikle lakaplarda bulunmaktadır. Ör: **kulughli, kurugli, Qasidali, Stembuli, Zugali.**

5.1.3. Kabiller Tarafından Türklere Verilen Adlardaki Türkizimler.

İnsanoğlunun psikolojisine göre, onun görmüş ya da yaşamış olduğu ufak ve garip bir hareketten bile isimlendirme ortaya çıkartılabilir. Cezayir şehrinde uzak dağların üstünde yerleşen, Kabil bölgelerinde Türklerin var olmasıyla, Kabiller yabancı kültürü karşılarında bulunmuştur. Oysa Kabiller Türklerin karakterlerinden, mesleklerinden ve bazen Türklerin (küfür ve emirler gibi) yaptıkları hareketlerden bile isim üretilip Türklere çeşitli adlar vermişlerdir. Kabiller (1515-1830) yılları arasındaki, bu döneme *Zman n Tterk* (Türklerin zamanı) dermişlerdir. Fransa'nın yönetim sistemi cumhuriyet "*République*" olduğu için, Kabiller 1830 yılından sonraki döneme *Zman publik* (Cumhuriyet dönemi) diye adlandırmışlardır. Bu kısım, Kabillerin (1515-1830) tarih aralığında Türklere verdikleri adlardan bahsetmektedir.

Anesnus (اڻسڻس). {is.er}[enesnus] dl. **yok**: *Anesnus* kelimesi Kabilcede kaybolan bir terimdir. Fakat eski halk şiirlerinden geçmiş bir Türkizmdir:

Ikfa Unesnus d lyiwan
*Win innumen leez, ittekkes*²¹²

[*ikfa Unesnus d-el-ğiwan. Win innumen el'az, itsekkes*]; Türklerin ve gurur zamanı bitmiştir. Şımarıklığa alışmak gerek yok, zaten fânidir.

A.H'ye göre, bu Türkizm Türkçedeki *Anasını sattım* jargonundan gelmiştir: "*Türkler bu jargonu sokaklarda sürekli kullandıkları için, Kabiller bunu Türklere gurur verecek bir ifade olarak kullanmışlardır*".²¹³ Gösterildiği gibi, bu kelimenin sadece bir kısmı kopyalanmıştır: *anasını s...*; dilbilim terminolojisine göre bu tip kopyalama örneklerine *hybride* (karma kopyalama) denmektedir. Üzerindeki değişiklikler, ünlü seslerde görünmektedir: /-a-/ sesi /e-/ sesine ve sondaki /-ı/ sesi /-u/sesine dönüşmüştür. Kabilcedeki telaffuzuna uygun bir şekilde söylendiğinde, /-s-/ve /-n-/ seslerinin arasındaki /-ı-/ sesi düşmüştür: *Anasını s..>Enesenus>Enesonus*.

²¹²Adolphe Hanoteau, s.4.

²¹³Adolphe Hanoteau, s.4.

Aterki (ⲁⲉⲗⲟⲕⲥ). {isim}[*eturki*]/ Bazı bölgelerde **A^şurki** [*eturki*]: Kabiller Türk birine **Aterki**, kadın ise **Taterkit** [*theturkith*] derler. Kabilce fonolojik özelliklerine göre, ince /-t-/kalın /-t-/ ye dönüşmektedir. Kelimenin sonundaki -i eki ise bağıllık anlamı aktaran morfem olarak eklenmiştir. *Aterki* kelimesi iki Kabil deyiminde yer alan bir terimdir:

“*Tazzert n Uterkri; teffren deg id tuğew deg id*” [*tezert uterki^η, tefren degid tucez degid*]: Türklerin kuru incirleri,²¹⁴ bir gecede toplanılıp satıldı.

Daha öncedeki bölümlerde açıklandığı gibi, Kabillerin bir kısmı Türklere empati göstermişler, diğerleri ise Türklerin *düşmanı* oldukları için, onlara, bu deyimden gösterdiği gibi antipati göstermişlerdir:

“*Aterki, laqea i yef yessusef ad tentee!*”²¹⁵ [*aterki^η, lka'a iğef yessusef atsente*’]: **Türk’ün** tükürdüğü yer yanar! (merhametsiz askerler anlamına gelmektedir).

Belektriq (ⲑⲉⲗⲉⲕⲧⲣⲓⲕ). {bir.isim.er}[*belék triq*] dl. **bulunmamıştır**: Bugünkü Kabilce Berberîcesinde kaybolan bir ifadedir. Eski K.h.ş, Kabillerin Türklere verdikleri bir isim olduğunu göstermektedir:

Ssalamu elikum a ssyud

Ay at Tterk llehnud

Uldaçacen²¹⁶ at Balektriq²¹⁷

[*Ssalamu’likum essyud. Ey at Tterk l-lehnud. Uldaçen et belék triq*]; Selamünaleyküm aslanlar, Ulaşlar, **Bêlektrikler**, Hintli²¹⁸ Türkler.

Yaşlılardan eski halk şiirlerini toplayan Mouloud Mammeri, bu ifadeyi, yaşlıların açıkladıkları üzere şöyle izah etmiştir: “*Türkler Cezayir sokaklarında yürürken insanlara (Belek triq: yol ver) derler*”.²¹⁹ Bu ifade iki Cezayir Darıcasında kelimesinden oluşmaktadır: **Belek**: *dikkat et* ve **Trig**: *yol*; “*yola dikkat et*” yol ver.

²¹⁴ Buradaki **kuru incir** terimi, vergi anlamına gelmektedir.

²¹⁵ Bu deyim özellikle yaşlılar tarafından kullanılmaktadır.

²¹⁶ *Ultac* kelimesine bkz.

²¹⁷ Mammeri, s.112.

²¹⁸ Eskiden Kabiller Asya kıtasına Hintlilerin *toprağı* derlerdi.

²¹⁹ Mammeri, s.112.

Uldac (ⵓⵍⵔⵏⵏⵓⵙ) . {is.er} [ultac] dl. **bulunmamıştır**: Geçen kısmında anlatıldığı gibi, Kabilcede *uldac* kelimesi bir *asker* anlamında bir de *Türkler* anlamında kullanılmıştır. Osmanlı dönemindeyken, K.h.ş'nin gösterdiği gibi Kabiller Türkleri *Uldacen* adlandırmışlardır:

*Atturk **Ultacen** at Balktriq*
*Rebbi ad iëawen idum...*²²⁰

[*Etturk ultaşen et belktrik, rebb'ad i'ëwem idum*]; Ey Ultaşlar, Belktrik²²¹
Türkler, Allah size daima yardımcı olsun!...

Stembul (ⵉⵙⵜⵉⵎⵔⵓⵍ) . {yer adı} [stembul]: Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak, "İstanbul" kelimesi Kabil halk şiirlerinin terminolojisinde "*Türkler*" anlamında da yer almış bir terimdir. Bu tür bir kıyaslama, dilbilim terminolojisiyle *onomastik*²²² olarak adlandırılmaktadır:

Ḍhu-d d lmersul
Wellah a ḥtir ma d wifsusen
Abrid-ik mellul
Res lwed zger iftisen
*Sellem əla **Stembul***
*At Yanni lembat yur-sen*²²³

[*dh'u-d delmersul. Wellah a ttir med wifsusên, ebridik mellul. Res lwed zger iftisen. Sellem 'ela stembul. et yenni lembêt ğursen*]: Allah rızası için güvercin, çabuk ol benim selamımı götür. Senin yolun açık olsun güvercin; nehirlere iner vadilerden geçersin. Selamımı **İstanbulullara (Türkler)** götür. At Yanni köyünde senin yuvan olsun.

²²⁰ Ben Seddira, s. 403.

²²¹ Bu kelime için, *Belek triq* kelimesine bkz.

²²² Bir toplumun adını söylemek yerine, yaşadığı yerin adının söylemesine *onomastic* denir.

²²³ Mammeri, s.110.

5.1.4. Lakaplar

Not: Kabil bölgelerinin çoğunun köy şeklinde kurulmasından dolayı, tüm köyleri gezip bütün lakapları bulmak mümkün değildir. Aşağıda verilen liste, hem tanıdık hem de Kabil bölgesinde meşhur olan ailelerin lakaplarıdır.

Günümüzde internetin geniş bir alanda kullanması sebebiyle, bu alandan adeta “diyalektolojik bir saha” olarak faydalanmıştır. Aşağıda sıralanmış lakapların çoğu, sosyal medyadaki (Facebook) Kabil sayfalarında: “Yaşamış olduğunuz köylerde Türkçe lakaplar bulunur mu?” sorusuna, verilen cevaplar sayısında verilmiştir.

Ağennaq (⊙⊗⊕⊕⊕⊕) [*ecenneq*]:**Bucnaq**²²⁴ lakabının farklı şeklidir.

Aitxuğa (⊙⊗⊕⊕⊕⊕) [*eythocaη*]: İki kelimedenden oluşmaktadır: **Ait** (Br’de bağlılık anlamı aktaran eki) +**hoca**.

Baği (⊙⊗⊕⊕) [*baciη*]: Kelimenin aslı **Bacı**’dır

Beği (⊙⊗⊕⊕) [*beciη*]: **Baği** lakabının farklı şeklidir.

Buğeqği (⊙⊗⊕⊕⊕⊕⊕⊕) [*bucekciη*]: Kelimenin aslı **Bıçakcı**’dır

Bucnaq (⊙⊗⊕⊕⊕⊕) [*buşnaq*]: Kelimenin aslı **Boşnak**’tır.

Dali (⊙⊗⊕⊕) [*Daliη*]: **Deli**²²⁵ lakabının farklı şeklidir.

Deli (⊙⊗⊕⊕) [*deliη*]: Kelimenin aslı **Deli**’dir.

Gazi (⊙⊗⊕⊕) [*gaziη*]: Kelimenin aslı **Gazi**’dir.

Gesi (⊙⊗⊕⊕) [*gêsiη*]: **Gazi** lakabının farklı şeklidir.

²²⁴*Bucnaq**kelimesine bkz.

²²⁵*Deli**kelimesine bkz.

Karaturki (𐌆𐌵𐌹𐌸𐌹𐌸) [*karaturki*]:İki kelimedenden oluşmaktadır: **Kara** +**Turki** (Türk).

Kazi (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kazi*]: **Gazi** lakabının farklı şeklidir.

Kebab (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kebbêb*]:Kelimenin aslı **Kebab**'tır.

Kerruci (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kerruşi*]:Kelimenin aslı **Korucu**'dur.

Kerruği (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kerruci*]: **Kerruci** lakabının farklı şeklidir.

Kurdac (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kurdeş*]:Kelimenin aslı **kördeş**'tir.

Kuruglu (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kuruglu*]:Kelimenin aslı **Kul Oğlu**'dur.

Keruylu (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kuruğlu*]: **Kuruglu** lakabının farklı şeklidir.

Laya (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*leğe*]:Kelimenin aslı **Ağa**'dır

Uznaği (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*uzneci*]:İki kelimedenden oluşmaktadır: Birincisi Arapça: **وزن**[*vezn*] tartı +**ci** “*Tartıcı*”

Usmani (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*usmani*]:Kelimenin aslı **Osmani**'dir.

Qasideli (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*kesideli*]:İki kelimedenden oluşmaktadır: **Gazi+deli**.

Qewwaği (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*qewwêci*]:İki kelimedenden oluşmaktadır: birincisi Arapça: **قوة**[*qewwê*] güç +**ci** “*güçlü*”.

Stembuli (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*stembuli*]:Kelimenin aslı **İstanbulu**'dur.

Treğmen (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*trecmen*]:Kelimenin aslı **Tercüman**'dır.

Trekmen (𐌆𐌵𐌹𐌸) [*trekmen*]:Kelimenin aslı **Türkmen**'dir.

Tubbal (†⊖⊖⊖) [tubbêl]: Kelimenin aslı **Topal**'dir.

Wezneği (⊖⊖⊖⊖⊖) [wezneciŋ]: **Uzneci** lakabının farklı şeklidir.

Xeznaği (×⊖⊖⊖⊖) [hezneciŋ]: İki kelimededen oluşmaktadır: birincisi Arapça: خزن[h'ezn] depolama +**ci**: “depocu”

Xuğa (×⊖⊖⊖) [huceŋ]: Kelimenin aslı **Hoca**'dir.

Yençeri (×⊖⊖⊖⊖) [yençeriŋ]: Kelimenin aslı **Yeniçeri**'dir.

Zugali (×⊖⊖⊖⊖) [zugeliŋ]: İki kelimededen oluşmaktadır: birincisi Azuag (Kabil bölgesinde bir köy ismi) + **li**.

5.2. SEMANTİK VE SOSYO-LİNGÜİSTİK OLARAK TÜRKİZMLER VE TÜRK ALGISI

Her dil başka dilden aldığı gramatikal ya da semantik unsurları kendi kültürüne göre, özelleştirir. Osmanlı İmparatorluğunun uzun süre hükmettiği toplumların dillerindeki Türkizmler, sadece yapısal olarak değil *semantik* kullanmalarına göre de sınıflandırılabilir. Bu konuda, Cezayir Daricasında, Bulgarcada ve Kabilcedeki Türkizmlerin *semantik* kullanımların tasnifi aşağıda örnek olarak verilmiştir:

Cezayir Daricasındaki Türkizmler üzerine ilk çalışan Mohammed ben Chenneb, 1922 yılında yayınladığı **Mot Turks et Persans Dans le Parler Algerien** isimli kitabında 634 Türkizm toplamıştır. Ben Chenneb bu Türkizmleri 6 semantik tipe ayırmıştır:

- Askerlik ile ilgili terimler.
- Denizcilik ile ilgili terimler.
- Yeme içme ile ilgili terimler.
- Aletler ve araçlar ile ilgili terimler.

- Elbiseler ile ilgili terimler.
- Meslekler ile ilgili terimler.

Bulgarcada ise Marie Vrinat-Nikolov, *L'Expressivité en Bulgare: Quelques Procédés Lexicaux et Grammaticaux* (Bulgarcada İfade Kavramı: Bazı Sözcüksel Ve Dilbilgisel Yöntemler) başlıklı makalesinde, Bulgarcadaki Türkizimleri 4 semantik tipe ayırmıştır:²²⁶

- Doğa ile ilgili terimler
- Elbise ile ilgili terimler.
- Mutfak ile ilgili terimler.
- Aletler ve araçlar ile ilgili terimler.

Kabil Berberîcesinde yer alan ve hem günümüzde hem de eski K.h.ş de bulunan ve özellikle bunların içerisinde semantik değişikliğe uğramış olan Türkizimlerin, aşağıda gösterildiği gibi 5 semantik tip olarak tasnif edilmesi mümkündür:

- Türk-Kabil bağlantısını yansıtan terimler (**16 terim**).
- Yapı ve eşya ile ilgili terimler (**12 terim**).
- Gastronomi / mutfak ile ilgili terimler (**11 terim**).
- Toplumsal sınıflar ile ilgili terimler (**6 terim**).
- Meslekler ile ilgili terimler (**5 terim**).

5.2.1. Türk Kabil Bağlantısını Yansıtan Terimler:

Bu Türkizimlerin kopyalanma oranı diğer Türkizimlere göre sayıca daha fazladır. Bu başlık altında yer verilen Türkizimlerin sayıca fazla olması, Kabillerle Osmanlılar arasındaki ilişkinin tarihsel ve toplumsal olarak kuvvetini göstermektedir (Osmanlı döneminde Kabillerin tarihi kısmında bahsedilmiştir). Bu bağlamda Bloomfield, *semantik alanda* ödünçlenmiş kelimelerin, tarihsel olayları ve alt dilin eski dilsel özelliklerinin farkına varılmasını sağlayan bir ödünçleme türü olduğunu belirtmektedir.²²⁷

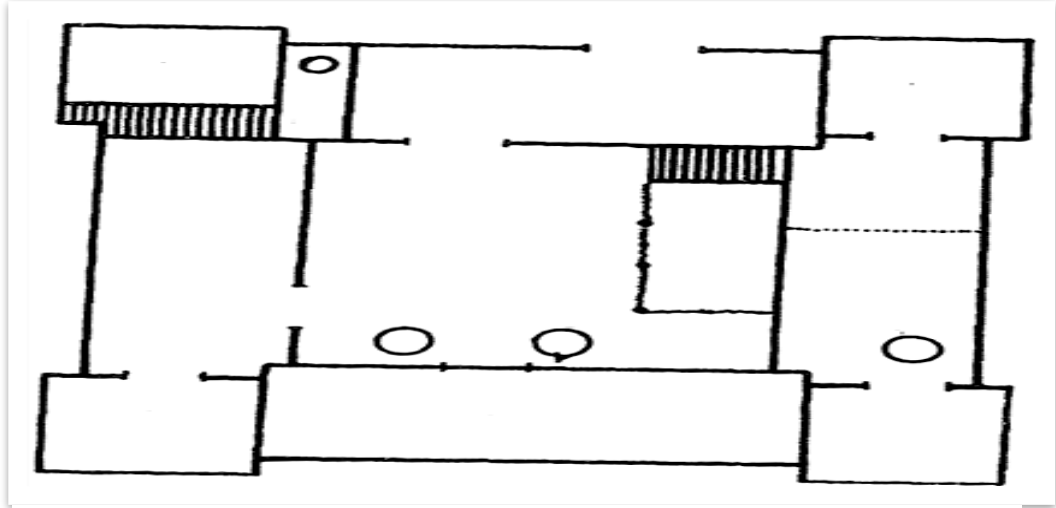
²²⁶Marie Vrinat-Nikolov, *L'Expressivité en Bulgare : Quelques Procédés Lexicaux et Grammaticaux*. In: *Revue des Études Slaves*, tome 60, fascicule 2, 1988: En hommage à Roger Bernard: **Études Bulgares**. pp. 405-420.

²²⁷Bloomfield, s465

Örneğin: *akrabac, akulugli, alatubari, anesnus, aayan, belektriq, beylek, ccawec, dducman, lbacaya, lbeqcic, lxuğa, uldac* gibi Türkizimler, Kabil toprağında egemen bir toplum olarak Osmanlıların, Kabillere karşı idarî olarak kurduğu iktidar ilişkilerini ibraz etmektedir.

5.2.2. Yapı ve Eşya İle İlgili Terimler

Dil ve kültür bir toplumun içinde paralel bir şekilde devam eden, iç içe geçmiş iki kavramdır ve her dilin sözcüğü aynı zamanda kendi kültürünü yansıtmaktadır. Kabilcedeki Türkizimler -özellikle **yapı ve eşya ile ilgili terimler**- Türk kültüründe olup Kabil kültüründe olmayan kavramlar ya da *şeyleri* göstermektedir. Örneğin: Eski dönemlerde, Kabiller dağların tepelerine yerleşmiş olduklarından dolayı, bu coğrafi alanların zorluğu sebebiyle; kendi evlerinin inşa edilmesinde uzun ya da yüksek yapılar yapamazlardı. Dolayısıyla *sraya* ve *abazar* gibi Türkizimler, Kabillere göre başka bir kültürü yansıtan terimler sayılmaktadır. Buna karşı, çölde yaşayan Berberîlerin (Faslı Berberîler, Tuaregler, Libyalı Berberîler... vs) kendi Berberîcilerinde de *saray*'a *tiyremt* ifadesi bulunmaktadır. *Tiyremt* Berberî kültüründe *birkaç kat olan yüksek saray ya da şehir anlamlarına gelmektedir.*²²⁸

Görsel 13: Berberîler sarayının tasarımı.

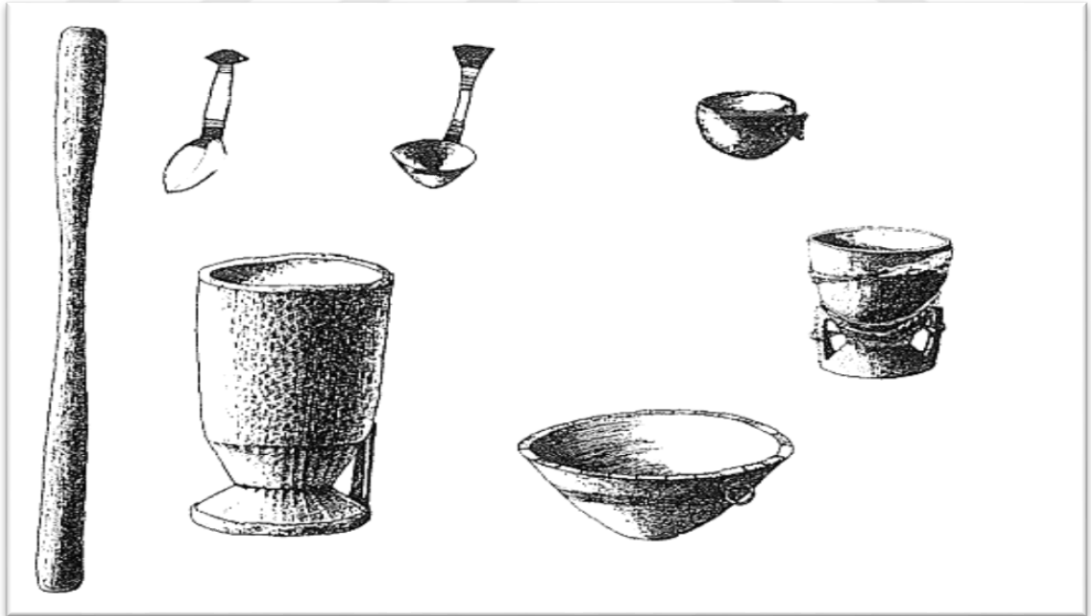
Abellar Türkizmine de aynı şey geçerlidir. Kabiller kendi evlerini aydınlatmak için yağ lambaları "*imesbah*" kullanmışlardır ve bu cam fenerleri *kuşkusuz* Osmanlı döneminde kullanmaya başlamışlardır.

²²⁸ Hadadou, *Le Guide de...*, s.114.

Berberî kültüründe *ayakkabı* kavramı önemli bir anlama sahiptir: iş ayakkabısı, yürüyüş ayakkabısı, hediye ayakkabısı... vs.²²⁹ Genelde “*arkesen*” denir ama terlik ya da buna benzer bir tarz bulunmamıştır zira hep iş ortamında yaşamışlardır. Bu yüzden, Osmanlıların giydikleri *başmaklar* Kabil ayakkabılarından farklı olunca, Kabiller hem terlik tarzını hem de “*ibecmaq*” kelimesini ödünçlemişlerdir.

5.2.3. Gastronomi (Mutfak) İle İlgili Terimler:

Mutfak ya da yeme içmeye dair terimler, dünya dilleri arasında en hızlı transfer edilen kelimelerdir. Bu konudaki, Türkizmler Cezayir Daricasında sayıca daha fazla bulunmamaktadır. Kabilcede ise 11 terim bulunmaktadır. *Baqlawa* (baklava), *ddulma* (dolma) ve *lburak* (börek) Türk kültüründen olup Kabil mutfağında da özel bir yere sahip olan terimlerdir. Kabil kültürüne yeni giren mutfak ile ilgili Türkizmler, kavramların yeni isimleri olarak görülür. Örneğin: Kabil mutfağında bıçaklar hariç bütün malzemeler toprak ya da tahtadan yapılır. Bunun yanında hem bakırdan hem de demirden yapılan malzemeler ise Kabil Berberîcesinde *abeqrağ*, *acabcaq* ve *nejra* biçiminde adlandırılır.

Görsel 14: Berberî mutfağından malzemeler.

²²⁹Hadadou, *Le Guide de...*, s.133.

5.2.4. Toplumsal Sınıflar İle İlgili Terimler:

Karl Marx'ın ifade ettiği üzere “*Günümüze kadar, toplumların tarihi, sınıflara karşı mücadelenin tarihi aynıdır. Özgür adam ve köle, yüksek tabaka ve alt tabaka, bey ve ameleleri, hocalar ve işçileri...*”²³⁰. Bu tabakaların ayrımı, dil üzerinde hangi seviyeye kadar etkilidir?

Belirtilmesi gereken ilk nokta Berberîcede zengin, *amerkanti*; zavallı ise *agellil* kelimeleri ile ifade edilmektedir. Kabil Berberîcesine *azawali* ve *zengel*, terim olarak değil kavram olarak alınmıştır. Osmanlı dönemindeyken Osmanlılara destek veren Kabiller diğerlerinden daha güçlü ve iyi ortamlarda yaşamışlardır. Dolayısıyla Kabil Berberîcesinde *azawali*, *zengel*, *beylek*, *lxuğa*, *aya*, *lbacaya* ve *uldac* gibi Türkizmlerin kullanılması sadece *kelime* değil, toplumun yeni tabakalarını da belirten terimlerdir.

Labacaya ve *aya* terimleri, Kabil kültüründe -hatta Cezayir toplumunda- özel anlamları almış iki kavramdır. Bu *kavramlar* Kabil toplumunda post kolonyalizm yaklaşımını taşımaktadır. Frantz Fanon'un, *Siyah Deri Beyaz Maskeler* kitabında anlattığı gibi, psikolojik bir baskı yapmak üzere, Senegal'deki kolonyal ordularında subaylar Senegalli olup soydaşlarına Fransız sömürgecilerin tercümanları olarak hizmet ederlerdi.²³¹ Aynı şekilde Cezayir Fransa'nın sömürgesi olduğunda, Fransızlar 1837 yılında Cezayir'de *Tirailleurs Algeriens* ünitesini kurmuşlardır. Bu ünite 6 grubu içerir ve 3 grup *Türkler* ve *kul oğullar* için özel ayrılmıştır.²³²

²³⁰ Friedrich Engels ve Karl Marx, **Manifeste du Parti Communiste**, (1848) Paris, Editions Sociales - édition bilingue, 1948, ss.31-32.

²³¹ Frantz Fanon, **Peau Noire Masques Blancs**, Enag / Editions, 1993, s.13.

²³² Armand Le Chevalier, **Dictionnaire des Armées de Terre et de Mer: Encyclopédie Militaire et Maritime**, 3eme.edition, Armand le Chevalier, Paris, 1865, s.1202.

Görsel 15: Le Chevalier eserinden 1864 yılında Tirailleurs Algeriens ordusundan bir asker portresi.

Kabiller Osmanlı dönemindeki ağalar ve baş ağaların imajını *Tirailleurs Algeriens* ünitesindeki askerlerde de korumuşlardır: *asker*, *emirler*, *baskı* vs. *Tirailleurs Algeriens* ünitesindeki askerlere Fransızlar tarafından *Turcos* adı da verilmiştir (görsel 16).

Görsel 16: « Tirailleurs Algériens » ünitesinde “Turco”asker fotoğrafı (1865).

Askerin kimliği: *Ahmed-Ben-Yelloub*, 31 yaşında, *Tirailleurs Algériens*, 2.ünite, Onbaşı, (babası Türk ve annesi Cezayirli -Arap-) ²³³.

Kolonyal dönemde (1830-1962) Fransız idaresinde çalışan kişilere *aya* (ağa) denilmektedir²³⁴. Cezayir, bağımsızlığını kazandıktan sonra (1962) *aya* (ağa)ve *bacaya* (baş ağa)terimleri *pejoratif* anlamı taşımaya başlamıştır: *hain*, *milletini satan*, *padişah* (*pejoratif*). Protest Kabil şarkıcı Ali Ideflawen, *Oui-oui monsieur* (Efendim hocam!) isimli şarkısında, *ağa* terimini şöyle kullanmıştır:

Arumi iluea l'aya
Oui Oui monsieur
Ad tilim akken nebya
Oui Oui monsieur
Haten-id leequd stenyit

²³³Jacques-Philippe Potteau, phot. Collection anthropologique du Muséum de Paris, id, Album n 5. Afrique du Nord : Maroc, Algérie, Tunisie, Tripolitaine, Egypte, Nubie, Ethiopie; fotoğraf numarası: **MNHN_SAP_155_05_0028**.

²³⁴ Lacoste-Dujardin, s.25. *Agha** kelimesine bkz.

Ifriqiyya d Tarumit
Oui Oui monsieur, merci
*Oui Oui monsieur*²³⁵

Fransız **ağa**'ya seslenmiş: “Buyurun Hocam!” demiş **ağa**. “İstedığımız gibi olacaksınız”. “Tabi Hocam!” demiş **ağa**. “Alın şu anlaşmaları imzalayın, Afrika Fransız'dır, size ait değil artık”. “Tabi tabi hocam, var olun hocam” demiş **ağa**.

Cezayir Daricasında da **bacaya** kelimesi *hain* anlamında kullanılmaktadır. Cezayir sinemasında ünlü olan *Aile ki nnes* (Diğer Aileler Gibi Bir Aile) filminde **baş ağa** terimi şöyle kullanılmıştır:²³⁶

Atman oğluna: Bak, eğer taksicilik yapacaksan, artık yüzünü görmeyeceğim bu mahallede!

*Fetiha Atman'a: Sorun yok o zaman; çocuk ehliyetini alacak ve eski zamanlardaki **baş ağa** gibi tanınmış olduğun bu mahalleden çıkacak.*

*Atman: Saçmalama, utan yoksa kafanı kırarım bu tencereyle!...Nasıl **baş ağa** yani? Ben **hain** miydim? (Kurtuluş savaşında) senin aileni Fransızlara **satmış** mıydım?....*

Bu tür pejoratif anlamlar sadece Kabillerde bulunmamaktadır. Bulgarlar da Osmanlı dönemindeyken, Türklere destek veren ya da onlarla birlikte çalışan birini aşağılayıcı bir adlandırma olarak **чорбаџија** (çorbadžija): *çorbacı* kelimesini kullanmışlardır. Buna ilaveten Bulgarlar Türkleri türban anlamına gelen **чалма** (*çalma*) terimi ile aşağılayıcı bir şekilde kullanarak adlandırmışlardır.²³⁷

Böylece, hem Marx'ın sıraladığı toplumsal sınıflarında hem de Fanon'un öne sürdüğü post kolonyal toplumun psikolojisinde, dilin terimleri bir yanda *ölçme aracı* olarak diğer yanda ise güçlü bir *silah* olarak kullanabilen bir varlıktır.

5.2.5. Meslekler İle İlgili Terimler

Bu konudaki Türkizmler Cezayir Daricasında yer aldıktan sonra Kabil Berberîcesine girmişlerdir: **aqeddac**, **aqehwaği**, **asağaği**, **asexnaği** ve **uldac**. Örneği: **aqehwaği** ve **asexnaği** terimlerinin Kabil Berberîcesinde yakın bir zamanda

²³⁵<https://www.youtube.com/watch?v=eTFJHvh3AAc>. (9.04.2019)

²³⁶<https://www.youtube.com/watch?v=2tTxj9Nk7dU>; süre. 39 :44. (9.04.2019)

²³⁷Marie, Vrinat-Nikolov, s.411.

kullanılmaya başladıklarını söylemekte fayda vardır. Zira yukarıda açıklandığı gibi, kafeteryalar kültürü, Kabil toplumunda pek eskiye dayanmamaktadır. Bu durumda kafeteryaların açılmalarıyla, kahvede çalışan kişinin ismi *aqehwaği* (kahveci), ocakta çalışan kişinin ismi *aseynaği* (ocakçı) olarak ödünç alınmıştır.

Uldac kelimesi ise, halk şiirlerinde tarihi olaylara dayanan metinlerde kullanıldığı için, Türkçe aracılığıyla Kabil Berberîcesine girdiği söylenebilmektedir. Bu Türkizm eskide Kabil kültüründe hem *cesur asker* hem de *Türk* anlamları taşımıştır.²³⁸

²³⁸*Uldac* kelimesine bkz.

SONUÇ

Kabiller ve Osmanlılar arasındaki üç yüzyıllık ilişkinin, diller arası etkileşim üzerinden incelenmesiyle, bu halklar arasındaki tarihsel ve sosyal ağları göstermekte ve her iki taraf açısından birbirlerini aydınlatıcı olmaktadır.

Berberîce ve Türkçe arasında ödünç kelimelerinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Bu araştırmaya başlandığında gördüğüm Berberoloji uzmanları böyle bir çalışmanın daha önce yapılmadığını çünkü böyle bir çalışmanın yapılabilmesi için; “Hem Berberî hem de Türk dillerini akademik düzeyde bilen biri ve gerekli bilimsel metotlara ihtiyaç duyulduğunu”u belirtmişlerdir. Bağımsızlık sonrası Cezayir ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlenmesinin tarihi son 15 yıla dayanmaktadır. Bu süreçte ise akademik düzeyde Türkçe bilen bir Berberî veya Berberîce bilen bir Türk olmadığı için, bu çalışma yıllar boyunca kenara bırakılmıştır.

Bu çalışma Berberîler ve Türkler arasındaki ilişkileri sesler ve kelimeler yani dil üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Akademik açıdan Kabil Berberîsindeki Türkizmler konusunu ortaya koyan ilk çalışma olması sebebiyle elbette eksikleri ve hataları bulunmaktadır. Ancak bu tezin bundan sonra Türkoloji eğitimi almış ve alacak Berberî öğrenciler ve Berberî dilini ve kültürünü merak edip araştırmak isteyen Türk akademisyenler için anahtar niteliğini taşıyacak olması dahi şahsım için bir gurur kaynağıdır.

Bilindiği gibi bir dilin ya da kelimenin ölüm süreci o dilin konuşurunun kalmaması gibi doğal sebeplerle ya da devletlerin herhangi bir dili ya da kelimeyi yasaklaması ile meydana geldiği görülmektedir. Cezayir Darıcasında olduğu gibi, Kabil Berberîsinde de 1830 yılından itibaren, Türkizmlerin çoğu, ya yerlerine Fransızca unsurlar konularak tamamen unutulmuş ya da ancak yaşlılar tarafından kullanılıp yeni Frankofon nesillere aktarılamamıştır. Sonuç olarak; kalan Türkizmlerin çoğu, gitgide unutulmuş ve adeta Cezayir coğrafyasındaki ömrünü tamamlamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın içerdiği Türkizmlerin sayısı pek azdır.

Tarihsel olayları ele almadan Kabil Berberîsindeki Türkizmleri değerlendirmek mümkün değildir. Pek çok Türkizm incelendikten sonra, Kabiller ve Türkler arasındaki tarihsel ve toplumsal olaylar açık bir şekilde görülmektedir. Buradan hareketle, genel olarak üzerinde durulması gereken noktalar aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Kabil toplumunda Türkçe unsurlar bilinmediği için, Kabiller, Türkizmlerin çoğunu *Kabil mirası* olarak sayarlar: “*eskiden ve asıl Kabilcede “taxzan”[teħzent] (dolap) ’a, tarma denir”*”.

Berberoloji ve Türkoloji çalışmalarında, Kabil-Türk tarihsel ve toplumsal olaylarını izah edecek el yazmaları ve kaynakların bulunması önemsenmelidir.

Birinci bölümde izah edildiği gibi, Kabil Berberîcesindeki Türkizmlerin sayısının az olması, Kabil-Türk ilişkilerinin zayıf olduğunu göstermektedir. Kabil bölgesinde yer adlarındaki Türkçe unsur bulunmaması bu zayıflık ilişkiler için delil niteliği taşımaktadır.

Kabil Berberîcesindeki Türkizmler üzerinde emir kipli filler ve küfürlerin bulunmaması, Osmanlıların Kabil toplumuna karşı *uzun dönem bir sömürgecilik* yapmadıklarını ispat etmektedir. Daha doğrusu, bu iki halkın arasında geçen savaşlar, kısa süreli çatışmalardır. Nitekim Kabil Berberîcesinde, Fransızca küfür ve emir kipleri sayıca daha fazla bulunmaktadır; özellikle Kurtuluş Savaşında (1954-1962) yaşayan Kabil yaşlılarında. Örneğin:

Fransızcası	KB. Berberîcesinde	KB'deki söyleyişi	Türkçesi
Allez! [alê]	Ali! / Alih!	[eliŋ]/ [elih]	Yürü!
Dégage ! [digaj]	Digaj!	[digej]	Defol!
Fous moi le camp! [fu mwa lö koŋ]	Fulka!	[fulkeŋ]	Git buradan!
Fous-moi le camp de là ![fu mwa lö koŋ d'la]	Futmankardlu!	[futmankardlu]	Git buradan!
Va-t'en! [va toŋ]	Vatta!	[vattaŋ]	Yürü buradan!

Tablo 12: Kabil Berberîcesinde yer alan Fransızca emir kipli fiiller.

Berberîcedeki Türkizmler konusu daha geniş ve derin bir şekilde çalışılması gereken bir konudur. Ancak bu konu, sadece Osmanlı döneminin çerçevesinde değil, 15. yy'dan öncedeki yy'lara kadar uzanmalıdır.

KAYNAKÇA

ALEXANDROPOULOS, Jacques, **Les Monnaies De l'Afrique Antique: 400 av. J.-C.-40 ap. J.-C.**, Presses Univ. du Mirail, Toulouse, 2007.

Awal, **Créer et Transmettre Chez les Berbères**, sayı: 40-41/2009-2010, Editions Maison des Sciences de l'Homme (MSH), Paris, 2011.

BACHELET, Théodore, **Dictionnaire Général des Lettres, des Beaux-arts, et des Sciences Morales et Politiques**, Dezobry, F. Tando et Cie, Paris, 1862.

BANARLI, Nihad Sâmî, **Türkçenin Sırları**, 11. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, 1988.

BARRETEAU, Daniel, "Relations Inter Ethniques et Culture Matérielle Dans le Bassin du Lac Tchad", **Actes du IIIème Colloque MEGA-TCHAD**, Paris, ORSTOM, 11-12 septembre, 1986.

BASSET, René, **Études Sur Les Dialectes Berbères**, E. Leroux, Paris, 1894.

ben CHENEB Mohammed, **Mots Turcs et Persans Conservés Dans le Parlé Algérien**, Jules Carbonel, Alger, 1922.

ben Seddira Belkacem, **Cours de la Langue Kabyle. Grammaire et Versions**, Adolphe Jourdan, Alger, 1887.

BÉRAR, Victor, **Indicateur Général De l'Algerie Description Géographique, Historique Et Statistique De Toutes Les Localités**, Bastide, 1871.

BÉRAR, Victor, **Poèmes Algériens et Récits Légendaires**, E. Dentu, Paris, 1858.

BERBRUGGER, Louis Adrien, **Les Epoques Militaires de la Grande Kabylie**, Bastide, 1857.

BLOOMFIELD, Leonard, **Langage**, George Allen & Unwin, London, 1957.

Bibliothèque Nationale de France (BNF), **Kanouns Kabyles**, 1895. Bibliothèque Nationale de France, identifiant : ark:/12148/bpt6k751288.

BOULIFA, Ammar ou Said, **Le Djurdjura à Travers l'Histoire, Depuis l'Antiquité Jusqu'à 1830**, Bringau, Alger, 1925.

BRUNOT, Ferdinand, **Histoire de la Langue Française des Origines à 1900**, Tome 4, "La langue classique: 1660-1715", A. Colin ,Paris, 1924.

Cambridge Language Surveys, **The Afroasiatic Languages**, Maarten Kossmann, Berber, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Cambridge University Press, **Langage In Society**, The Origin of 'Sociolinguistics' Volume 8, Issue 1, Avril 1979, <https://doi.org/10.1017/S0047404500006102>.

CAMPS, Claudot-Hawad, Chaker and D. Abrous , « Écriture », in Gabriel Camps (dir.), 17 | Douiret – Eropaei, Aix-en-Provence, **Edisud** (« Volumes », no 17) , 1996.

CAMPS, Gabriel, « Avertissement », in 1 | Abadir – Acridophagie, Aix-en-Provence, **Edisud** (« Volumes ») , 1984, p. 6-48.

CAMPS, Gabriel, **Berbères aux Marges de L'Histoire**, Editions des Hesperides, 1980.

CAMPS, Gabriel, L'homme De Mechta El-arbi et sa Civilisation. Contribution à l'Étude des Origines "guanches", **Anuario de Estudios Atlánticos**.Vol. 1 Núm. 15 (1969).

CHABOT, Jean Baptiste, **Recueil des Inscriptions Libyques**, Impr. nationale, Paris, 1940.

CHAKER, Salem, AMAZIF "(le/un) Berbère", **Encyclopédie Berbère IV**, 1987, p 562-568.

CHAKER, Salem, "Le berbère", **Les langues de France**, PUF, Paris, 2003, s.4.

CHAKER, Salem, **Manuel de Linguistique Berbère I**, Bouchene, Alger, (1991a).

CHAKER, Salem et Hachi Slimane, "A Propos de l'Origine et de l'Age de l'écriture Libyco-berbère", **Etudes Berbères et Chamito-sémitiques**, Mélanges offerts à Karl-G. Prasse, Editions Peeters, 2000, pp. 95-111.

Comptes Rendus. In: **Revue des Etudes Slaves**, tome 69, fascicule 3, 1997. pp. 457-495.

DALLET, Jean-Marie, **Dictionnaire Kabyle Français; Parler des Ait Manguellet Algerie**, SELAF, Paris, 1982.

de SAULCY Félicien, Observations sur l'Alphabet Tifinag. (**Extrait du Journal Asiatique.**), Paris, 1849.

de SAUSSURE, Ferdinand, **Cours de la Linguistique Générale**, Editions Talantikit, 2002.

DEVIC, Louis Marcel, **Dictionnaire Etymologique des Mots Français d'Origine Orientale Arabe, Peresan, Turque, Hébreu**, Impr. Nationale, 1876.

DIEHL, Charles, **L'Afrique Byzantine. Histoire de la Domination Byzantine En Afrique (533-709)**, Leroux, Paris, 1896.

Dubois, Giacomo, Guespin, Marcellesi, Jean-Pierre Mével, **Dictionnaire de Linguistique**, Larousse-Bordas/VUEF, Paris, 2002.

Engels Friedrich et Karl Marx, **Manifeste du Parti Communiste**, (1848) Paris, Editions Sociales - édition bilingue, 1984.

FANON, Frantz, **Peau Noire Masques Blancs**, (1952), Enag / Editions, 1993.

GAID, Mouloud, **L'Algerie sous les Turcs**, Maison Tunisienne de l'édition, 1974.

GALAND, Lionel, **Etudes de Linguistique Berbères**, Peeters Publishers, Paris, 2002.

GALAND, Lionel, La Personne Grammaticale en Berbère, **Faits des Langues**, Année 1994, Volume 2, Numéro 3, p. 79 - 86.

GENEVOÏS, Henri, Legende Des Rois De Koukou: Sidi 'Amer Ou-Elqadi; Sidi Hend, Le Tunisien. **Le fechier Periodique**, n 121, 1974 (I), Alger.

Grannes Alf, Hauge Kjetil Ra and Süleymanoğlu Hayriye, **A Dictionary of Turkisms in Bulgarian** Oslo: Novus: 1970.

GRANNES, Alf, Turco-Bulgarica: Articles in English and French Concerning Turkish Influence on Bulgarian, Wiesbaden, **Turcologica**, t. 30, Otto Harrassowitz; Bilingual edition (December 31, 1996).

GRÉBÉNART, Danilo "Capsien", **Encyclopédie Berbère**, N.12, 1993, Aix-en-Provence, Edisud. p. 1760-1770.

GUERRAB, Saïd, **Analyse Dialectométrique des Parlers Berbères**, (doktora tezi), INALCO, Langues et Cultures du Nord de l'Afrique et Diasporas, 2014.

HADADOU, Mohand Akli, **Dictionnaire des Racines Berbères Communes**, HCA, Alger, 2006/2007.

HADDADOU, Mohand Akli, **Introuduction à la Littérature Kabyle**, Haut Commissariat à l'Amazighité, Alger, 2009.

HADADOU, Mohand Akli, **Le Guide de la Culture Berbère**, Paris-Méditerranée, Paris; Ina-Yas, Alger, 2000.

HANOTEAU CHARLES-CONSTANCE LOUIS JOSEPH, Adolphe, **Poésies Populaires de la Kabylie du Jurjura**, Imprimerie impériale, 1867.

HENRI Basset, **Essai sur la Littérature des Berbères**, Baside-Jourdan, Alger, 1920.

HOEXTER, Miriam, Taxation des Corporations Professionnelles d'Alger à l'Epoque turque. In: **Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée**, n 36, 1983. pp. 19-39.

İmer, Kocaman ve A. Sumru Özsoy, **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

JOHANSON, Lars, **Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkimler**, (Çev., Nurettin Demir), TDK, Ankara, 2007.

KADJEVA, Snejana, “Les Turcismes Dans la Langue Bulgare « libérée » : une Source de Néologie”, **Revue des Études Slaves**, Année 2010, 81-2-3, pp. 251-267. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2010_num_81_2_8052.

KATEB, Kamel, Les Séparations Scolaires dans l'Algérie Coloniale, **Insaniyat**, numéro 25-26, 2004.

KÜRÜM, Turgay, Avrasya'da Runik Kürüm, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.776-785.

L.Campbell de George and Christopher Moseley, **The Routledge Handbook of Scripts and Alphabets**, 2nd ed. Routledge, 2012.

L.CHARLES, Féraud, Exploitation des forêts de la Karasta dans la Kabylie Orientale, Sous la Domination Turque, **Revue Africaine**, Articles N° 71, 1868.

L. HOFFER Bates, “Language Borrowing and Language Diffusion - an Overview”, **Intercultural Communication Studies**, XI: 4, 2002.

CHITOURH, Chems Eddine, L'apport des Amazighs à la Civilisation Universelle, **l'Apport Des Amazighs à La Civilisation Universelle (Actes Du Colloque Organise Par Le Hca, Les 12 Et 13 Novembre 2008)**, Haut Commissariat à l'Amazighité, Alger, 2009.

LACOSTE-DUJARDIN, Camille, **Dictionnaire Berbère en Kabylie**, La Découverte, Paris, 2000.

LAMBELIN, Roger, **L'Égypte et l'Angleterre**, Bernard Grasset, 1922.

LE CHEVALIER, Armand, **Dictionnaire des Armées de Terre et de Mer: Encyclopédie Militaire et Maritime**, IIIème édition, Armand le Chevalier, Paris, 1865.

MILLOT L., Bernard A., "Qanoun des Beni Ouaguennoûn", *Les Qanouns Kabyles dans l'ouvrage de Hanoteau et Letourneux*, in **Extrait de la Revue des Etudes Islamiques**, Paris, Paul Geuthner, 1933.

MAMMERRI, Mouloud, **Poèmes Kabyles Anciens**, Librairie François Maspero, Paris, 1980.

Modern Language Association, **What's What: A List of Useful Terms for the Teacher of Modern Languages**, Walsh Dolanld Devenish, New York, 1963.
<https://www.mlajournals.org/toc/prof/> (13.01.2019).

Mohammad Ibn Khaldoun, **Histoire des Berbères**, (Çev.,Mac Guckin de Slane), Imprimerie du gouvernement, 1852.

NAIT DJOUDI, Oulhadj, L'Exhérédition des Femmes en Kabylie: le fait de l'Histoire et de la Géographie, **Insaniyat**, num:13, Janvier – Février 2001. p. 187-201.

NETTEMENT, Alfred, **Histoire de la Conquête d'Alger Ecrite Sur les Documents Inédits et Authentiques**, 2. Baskı, J.Lecoffre, Paris, 1870.

OSWALD Ducrot et TZVETAN Todrov, **Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage**, Éditions du Seuil, 1972.

PELLEGRIN, Arthur, **Histoire de la Tunisie: Depuis les Origines Jusqu'a Nos Jours**, La Rapide, Tunus, 1944.

PEVOST, Virginie, “Des Eglises Byzantines Converties à l’Islam? Quelques Mosquées Ibadites du Djebel Nafûsa (Libye)”, **Revue de l’Histoire des Religions**, num:3, 2012, p. 325-347.

PIQUET, Victor, **Les Civilisation de l’Afrique du Nord**, Edition 3, Armand Colin, Paris, 1921.

PLATIEL, Suzy, “Comparatisme Historique et Classifications”, *Les Langues d’Afrique Subsaharienne*, **Faits des Langues**, 1998, num 6; 11-12, pp. 47-74.

Poplack Shana et Sankoff David, “ Le trajet Linguistique et Social des Emprunts”, **Revue Québécoise de Linguistique**, Volume:14, Issue1, 1984, p. 141–186.

Qanoun des Beni Ouaguennoûn”, in. BERNARD A., MILLOT L., *Les Qanouns Kabyles dans l’Ouvrage de Hanoteau et Letourneux*, in **Extrait de la Revue des Etudes Islamiques**, Paris, Paul Geuthner, 1933.

QUITOUT, Michel, **Parlons L’Arabe Tunisien: Langue Et Culture**, Editions L’Harmattan, Paris, 2002.

R. Halverson Jeffry and Nathaniel Greenberg, **Islamists of the Maghreb**, Routledge, 2017.

RABIA, Boualem, **Florilège de Poésies Kabyle**, Odyssee, Tizi Ouzou, 2005.

RENAN, Ernest, **Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémantique**, première Partie, Histoire Générale des Langues Sémitiques, L'imprimerie Impériale, Paris, 1863.

SALVADOR-DANIEL, Fransisco, **Chansons Arabes, Mauresque et Kabyles**, Editions Costallat et Cie, Paris, 1860.

SALVADOR-DANIEL, Fransisco, **La Musique Arabe**, Adolphe Jourdan, Algier, 1879.

SAPIR, Edward, **Langage: An Introduction to the Study of Speech**, A harvest book, New York, 1921.

SERRALDA Vincent et HUARD André, **Le Berbère... lumière de l'Occident**, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1984.

T. Daniels Peter and Bright William, **The World's Writing System**, Oxford University Press, 1996.

Victoria Institutions, **Minutes on Idian Education**, 2007.
https://archive.org/details/Minutes_201311.

VRINAT-NIKOLOV, Marie, L'expressivité en bulgare : quelques procédés lexicaux et grammaticaux. In: Revue des études slaves, tome 60, fascicule 2, 1988: En hommage à Roger Bernard : **Études bulgares**. pp. 405-420.

WALLIS BUDGE, Ernest Alfred Thompson, **A Hieroglyphic Vocabulary to the Theban Recension of the Book of the Dead**, Routledge Revivals, 2014.

بن محمد الهاللي الميلي, مبارك, **تاريخ الجزائر القديم والحديث (-w el kadim el Cezayir el Tarih el hadit)**, الجزء 3, مكتبة النهضة الجزائرية, 1964.

ابن الاثير, **الكامل في التاريخ (El kamilu fi t-tarih)**, الجزء 3, دار الكتب العلمية, بيروت, لبنان, 1989.

سعيدوني, ناصر الدين, *ورقات جزائرية "دراسات و أبحاث في تاريخ الجزائر في العهد العثماني"*,
الطبعة (Werekat Cezairiye; diraset we ebhas fi tarih el-Cezair fi el-a'hd el-Osmani)
2, البصائر, 2008.

شفيق, محمد, *ثلاثة وثلاثين قرنا من تاريخ الامازيغ (Selasetü-n we selasune fi tarih el-Amaziğ)*,
ثاوانت, 1998.

علي باشا, رضا, *مرآة الجزائر (mirātu l-Cezayir)*, شوقي, ١٢٩٣ هـ.

<https://archive.org>.

<http://bibliotheques.mnhn.fr/medias/medias.aspx?INSTANCE=EXPLOITATION>

<https://books.google.fr>

www.centrederechercheberbere.fr

<https://fr.scribd.com>

<https://gallica.bnf.fr/>

<https://journals.openedition.org/encyclopedieberbere/>

<http://www.axl.cefan.ulaval.ca>

<https://www.cambridge.org>

<https://www.ethnologue.com>.

<http://www.ihop.org.tr/2008/03/26/irk-ayrmclnn-ortadan-kaldrlmas-komitesi/>

<https://www.mla.org>

<https://www.persee.fr/>

<http://www.tdk.gov.tr>

